

[ERGENE KON] = [ERKİN KÜN] MÜ?

Dursun YILDIRIM

Türk kültür tarihinin çeşitli araştırma alanlarına özgü değişik düzeylerde henüz çözülmesi yapılmamış sınırsız sayıda sorunları bulunmaktadır. Bu sorunlardan bir kısmı, bana göre, tarihi süreç içinde yazılı kaynaklarda yer alan ve çeşitli biçimlerde karşımıza çıkan muhtelif türden efsane metinlerinde saklıdır¹. Söz konusu metinler arasında Türklerin türemesi veya yeniden türemesi ile ilgili tarihî efsaneler, önemli bir yer tutar ve ayrı bir tür oluşturur². Türklerin türemesi veya yeniden türemesi ile ilgili efsane metinleri üzerinde bugüne kadar bir kısım önemli çalışmalar yapılmıştır³. Bir kısım araştırmacılar bu metinlere, efsanevîlik ve tarihîlik gerçeği açılarından temas etmiş ve bunlarda yer alan bilgilere istinaden tarihî Türk yurdunun coğrafi mevkiini tespit etmeye çalışmışlardır⁴. Kimi araştırmacılar da, metinlerde geçen kişi ve yırtıcı hayvan

- ¹ Bu tür tarihî efsane metinlerinin büyük bir kısmı hocam B. Ögel (1924-1989) tarafından *Türk Mitolojisi* adlı eserinde toplanmış, çeviri ve yorumları ile verilmiştir. Şüphesiz, onun bu değerli çalışması tür için önemli bir öncüdür. Fakat, yeni araştırmaların önünü açmak bakımından hem bu metinlerin, hem de toplanması icap eden öteki tarihî efsaneler dahil, tamamının orijinal metinlerinin, tam çevirilerinin ve varsa, onlar ile ilgili bütün yorum, tenkid ve açıklamaların bir araya getirilmesine ihtiyaç olduğu kanısındayım. Bu çalışmamda büyük tarihçimiz Togan (1890-1970)'ın teksir suretiyle bir araya getirilmiş ders notlarından ve henüz yayımlanmamış *Türklerin Menşe Efsaneleri* adlı eserinden yararlanılmıştır. Zeki Velidi Togan arşivinin muhtevası hakkında N.Togan adına 'Kaynakça'da yer alan makaleden bilgi edinilebilir.
- ² Türeme efsaneleri ile ilgili metinler, B. Ögel'in *Türk Mitolojisi* adlı eserinde, "Türklerin Kurttan Türeyişi ile ilgili Efsaneler" ve 'Ergenekon' başlıkları altında bir araya getirilip toplanmış; bunlar, tarihî ve efsanevî gerçeklik açısından da ele alınıp incelenmiştir. B.Ögel'in bu çalışması, yeni araştırmalar için önemli bir zemindir.
- ³ Burada sözünü ettiğim önemli çözümlenmeler ve incelemeler için, Togan, Atsız, Ögel, Sinor, Beckwith, DeWeese, Clauson, Klyastorny, İnan, Divitçioğlu, Eberhard ve Yamada gibi araştırmacıların 'Kaynakça'da verdiğim eser ve yazılarına bakılabilir. Söz konusu araştırmacıların gönderme yaptığı, kaynakça gösterdiği eserler büyük bir yekün tutmaktadır. Elinizdeki kaynakçada, araştırma yapacaklara bir kolaylık olsun diye, görebildiklerimin ve dolaylı erişebildiklerimin bir kısmını belirtmekle yetindim. Bunlar ve bunların gönderme yaptığı eserlerde, metinlerin muhtelif açılardan ele alınıp değerlendirildiği ve bu konuda önemli görüşler ileri sürüldüğü görülecektir.
- ⁴ Zeki Velidi Togan, tarihimizin yazımında en önemli temel <kaynakların tenkidi, yazım sistemi, yaklaşım ve yöntem açısından> kaynak kitabı kıymetindeki mühim eseri *Umumi Türk Tarihine Giriş*'te, 'Destanlara

ad ve unvanları üzerinde durmuş, filolojik açıdan okuma ve tespit denemeleri yapmıştır⁵.

Türkler arasında ‘yaradılış’, ‘türeme’ ve ‘yeniden türeme’ efsanelerinin zenginliği ve çeşitliliği, sözel yaratıcılığın ve sözel anlatımın zenginliğinden ziyade tarihî gelişim sürecimiz ile ilişkili farklı bir durumu karşımıza çıkarır, kanısındayım. Benim bu konudaki varsayımım şudur: Bu metinler Türk toplum hayatında, tarihî süreç içinde sadece bedî ve zihnî yaratıcılık istemleri sonucu hayat bulmamıştır. Bu zenginlik ve çeşitlilik, onların, bu süreç içinde, Türk toplum hayatında ve toplum düzeninde farklı ve önemli işlevler yüklenmiş olduklarını düşündürmektedir. Bunların bir kısmı kağanlık ideolojisi, meşruiyet sorunu ve kültür değişimi ile ilişkili önemli işlevler olmalıdır. Dolayısıyla, bunları sadece birer efsane metni gibi görüp anlamak ve değerlendirmek yanıltıcı olur. Onların tarihî ve efsanevî gerçeklikleri yapılarında taşımaları yanı sıra, Türk toplum hayatında ve toplum düzeninde farklı ve önemli işlevler yüklenip yüklenmediklerini de öğrenmeye ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaç, tarihimizin yazımı sırasında yapılacak tarihî kurgunun doğru, yeterli ve gerekli ilmî düzeyde kurulabilmesi mecburiyetine bağlı bir gereklilikten doğmaktadır⁶. Böyle olunca, her bir metnin önce kendi başına ele alınıp incelenmesi ve sonra, bunların hepsinin bir bütün hâlinde çalışılıp değerlendirilmesi, işlevlerinin doğru biçimde belirlenmesi ve açıklanması gerekir. Zeki Velidî Togan (1890-1970), çok önceleri bu metinlerin ehemmiyetine tarihçilerin dikkatini çekmiştir⁷. Dediğim

Göre İlk Türkler’ başlığı altında türeme efsaneleriyle ilgili şu önemli tarihî gerçekçilik değerlendirmesini yapar: *‘Türklerin, düşmanları tarafından bir darlığa sokulduktan sonra demir kapıları eriterek aydın ve geniş dünyaya çıktıklarına dair “Ergene-Kon” efsaneleri, İran kavimlerinin Airyana-Vaeja’ları gibi seyyar bir şey ise de, 8. asır Orta Asya Türklerinin bu demir kapıyı, Arap Sellam Tercuman’a, İle havzasının şimalinde, şimdi Talka Demirkapısı mıntakasında gösterdikleri anlaşılıyor. Türklerin ana yurdunun, Tiyaşan sahasında olduğuna inanmakta hiç tereddüt göstermediklerini ifade etmek itibarıyla, bu rivayet te mühimdir’*. Ayrıca, De Weese’in ve P. Golden’in konuyla ilgili değerlendirmelerine, gönderme yaptıkları kaynaklara, Sinor ve Yamada’nın değerli makalelerinde yer alan önemli açıklamalara başvurulabilir.

⁵ Bu konuda ileri sürülen yeni görüşler, varsayımlar ve eleştiriler, kaynakçada yer verdiğim Togan, Clauson, Beckwith, Sinor, Klyastorny, Torday ve Gumilyev’in eser ve makalelerinde vardır. Bunlara yeri geldiğinde kısmen değinilecektir.

⁶ *Umumî Türk Tarihine Giriş* adlı eserinde Togan, muayyen ölçüde bu meselelere temas etmiş, *Tarihte Usul* adlı eserinde ise, söz konusu malzemeden nasıl yararlanması icap ettiğini açıklamaya çalışmıştır. Türk tarihçiliğinin bu mevzuda ortaya koyduğu yeni bir çalışmanın varlığını bilmiyorum. Bahis konusu metinler, ne dün, ne de bugün, tarihî gerçekçilik, tarihî olguların varlığı açısından tarih öğreniciliği ciddiyetiyle tahlilî ve terkiibî bir çalışmaya kavuşmuştur, denemez. Destanî ve efsanevî metinler üzerinde bu tür ciddi bir araştırmaya ihtiyaç vardır.

⁷ Togan, önceki göndermede adı geçen eserinde, tarihimizin önemli meselelerine temas ederken, Ergenekun Efsaneleri metinlerine işaretler, onların Türk tarihindeki yeri hakkında şunları söyler: *‘Bu da bir büyük*

gibi, belki bu metinlerin, veya içerdikleri sorunların her birinin ayrı ayrı çalışılması ve incelenmesi, onların topluca değerlendirilmesine daha rahat bir zemin kazandırabilir. Bu düşünceden hareketle, sunduğum bildiri sınırları içinde, burada sadece eski ve yeni zaman türeme efsanesi metinlerinde gördüğüm sorunlardan biri üzerinde duracağım. Metinlerde gördüğüm sorunun bu yeni çözümlemesi ile söz konusu zemine katkıda bulunmayı umuyorum.

Benim, burada, ele alıp incelemeye, çözümleyip açıklamaya çalışacağım 'sorun' söz konusu metinlerde, Türklerin yeniden türemesi olgusunun gerçekleştiği yer ile ilgilidir. Eski ve yeni zaman metinlerinde, yeniden türeme elemanları farklı olsa da, türemenin gerçekleştiği yerin tanımı ve tasviri, bunların her ikisinde de, hemen hemen birbirinin aynıdır. Fakat, ilk dönemlere ait türeme efsanesi metinlerinde, çözümleme için seçtiğimiz soruna vücut veren yer adı belirtilmemiş veya unutulmuş veya o dönemlerde herkesçe bilinen maruf bir yer ve yer adı olmasından dolayı Çinli tarihçilerin kayıtlarına girmemiştir. Çinli tarihçilerin o dönemlerde kaydetmiş olduğu metinlerde, yer adıyla ilgili karşılaştığımız bu belirsizliğin hangi nedene dayandığını kestirmek zordur⁸.

Yeni zaman metinlerinde, Türklerin türeme olgusunun gerçekleştiği bu yer ile ilgili bir adlama verilmektedir. Türeme olgusunun gerçekleştiği yerin durumu, tasviri ve buraya ulaşım çetinliği eski ve yeni metinlerde birbirine çok benzer biçimde yer almaktadır. Bu metinler arasındaki temel farklardan biri, eskisinde A-shih-na soyu⁹, yenisinde Oğuz soyu¹⁰ Türklerinin yeniden

mevzudur. Buna ait fikirleri ve kayıtları İbn Fadlan, hş. s. 196-198 de toplamışumdur'. Togan, bu notların bir kısmını daha sonra, 'Bozkurt Efsanesi' adlı makalesinde kullanmıştır.

8 Elinizdeki çalışmada *Chou-shu* vekayinamesinde yer alan metnin B. Ögel tarafından yapılmış ve *Türk Mitolojisi* adlı eserinde yer alan çevirisi kullanılacaktır. Bu metin ile birlikte, aynı metinler üzerinde yapılmış muhtelif çeviriler de dikkate alınacaktır. Bildirinin 'Ek Metinler' kısmında yararlanılan tüm metinler verilecektir. Bu bildiri için ricamı kırmayarak metnin yeni tercümesini hazırlayıp istifade etmemi sağlayan değerli tarihçi İsenbike Togan'a ayrıca teşekkür ederim. Çincesi ile birlikte bu çeviri, Ek Metinler I, kısmında okuyucuya sunulmuştur.

9 Togan, yukardaki göndermelerde adını verdiğim makalesinde A-shih-na adı üzerinde durmuş, görüş ve tespitlerini açıklamıştır. Çok önemli kayıtların bir araya getirildiği makalede söz konusu ad ile ilgili Togan şu açıklamayı yapar: 'Kurt tarafından beslenmiş olan ilk Türk'e Böri-Tekin denilmiş... Türkçe Börü kelimesine (kurt manasında), bu cedde ait Çin rivayetlerinde "Fu-li" denilmiştir. Fakat Açena kelimesi de Göktürklerde kullanılmış. Açına da bir Türkçe kelimedir. Budha kültü ile bağlı höyüklerde Açına demişler. Son zaman Özbekleri buna Arapça Cin kelimesi bağlamak isteyerek Acinna demişler. Fakat cin kelimesinin acinna şeklinde bir çoğulu yoktur. Her hâlde Açına yeni Türklerin cediti yahut cediti olan Açena, Budizm kültü ile bağlanmıştır.' Hiç şüphesiz, A-shih-na sözünün dişi veya erkek bozkurt ile bir ilgisi olamaz. Çünkü, bu efsaneyi tespit eden Çinliler, fu-li imlerini sürekli börü=kurt için, kurt anlamında kullanmaktadır. Bu husus tartışma götürmez. Öyle ise, bu adlama börü'yü karşılamaya dönük olamaz; fakat, ona yüklenmiş bir unvan olabilir. Togan, aynı makalede, Dokuz Oğuzlara ait Kuşan Türkleri ile ilgili Mesudî'den naklen onların, 'yurtıcı' hayvanların ve atların padişahı olduğunu ve ayrıca, Aybek oğlu Abdullah'a dayanarak eski cedlerden Kaya Alp Aslan adlı kahramanın aslanlar ve öteki yurtıcı

türemesinin anlatılmasıdır. İkinci temel fark, ilkinde türeme olgusunun insan ile

hayvanlar ile dağlık yerlerde büyüdüğünü, Kül-Erkin Han'ın oğlu Tuman'ın ise yırtıcı hayvanların ve kurtların dilinden anladığını kaydeder. Onun dikkatimizi çektiği bu noktaya Beckwith, yeni bir açıklama getirir. Kaynakçada yer alan eserinin sonuna yaptığı ekte 'On the Royal Clan of the Turks' başlığı altında, A-shih-na için yeni bir yorum yapar. Bu yorum ve yeni okuma, Doğu Roma tarihçisi Menander Protector (fl. 558-582) tarafından eski Yunan dili ile yapılmış bir kaydı dikkate alarak harekete geçer: '*As for Arsilas, it is a name for the most ancient monarch of the Turks*'. Doğu Roma ve Çin kaynaklarında en eski Türk hanı adı olarak Arsilas ve A-shih-na benzerliği tespiti, Türklerde Arslan unvanının çok eski zamanlarda da kullanılıyor olması <tanıklar gösterir> ve eski Hotan metinlerinde yer alan Türkçe kelimelerden 'aslanye'nin 'lion country?' [=Aslan ülkesi] diye anlaşılması gibi nedenler, Beckwith'e unvanın <A-shih-na> aslının 'arsilan' olduğu kanısına getirmiştir. Klyastorny, aynı konuda yazmış olduğu 'The Royal Clan of the Turks...' adlı makalesinde çeşitli araştırmacıların ilgili görüşlerinin topluca bir eleştirisini yaptıktan sonra, A-shih-na sözcüğünün Türkçe olmadığını Sogd, Tohar ve Hotan-Saka dillerinde renk bildiren bir sözcük [Sogdça: < xs'ny'k (exsene) = 'blue dark'>; Toharca: <asna= blue, dark'>; Hotan-Saka dilinde: <A-shih-na (aşşaina= assena) = 'blue'>] olduğunu ve mavi anlamına geldiğini ileri sürer. Buna tanık olarak da, A-shih-na sözcüğüne benzer bir kelimenin yazıtlarda görülmediğini ama mavi anlamında 'kök'ün var olduğunu gösterir. Fakat, yazıtlarda A-shih-na sözcüğünün yer almaması Türk dilinde olmadığını kanıtlamaya yetmez. Ayrıca bu unvan sözcüğü yabancı dillere ödünçleme ve bozulmuş bir biçimde ve farklı anlam ve işlev ile geçmiş olabilir. Kaldı ki, yazıtlarda karşımıza çıkan 'kök' sözcüğünün kara karşıtlığından dolayı sadece renk anlamında açıklanması, benzer işaretler ile yazılmış öteki 'kök'lerin de aynı işlevi yüklenmiş olduğunu göstermeye yetmez. Buna göre eş ses, eş işaret ile yazılmış bu sözcük farklı anlamlar taşıyor. Bu metinlerin en önemli problematiklerinden biri olma hâlini bu 'kök' muhafaza etmektedir. Doğrudur. Türklerde yön gösterme açısından renk bildiren sözcükler çok önemlidir ama, unvanlar ile bunların işlevleri de aynı durumdadır. Bize oldukça zorlama bir varsayım gibi görünmektedir. Bu konuda, *Qadim Türkler* kitabı yazarı L. Gumilyev ise, daha farklı bir tez ileri sürmektedir: '*Aşına sözcüğünün manası canavar demektir. Türk dilinde canavara böri, yahud kaskar; Mongol dilinde ise şonoçino diyorlar. "A" Çin dilinde hürmet ön ekidir. Başka bir deyişle, Aşına, necib canavar <börü=kurt, D.Y.> demektir. Sözcük Çin tesirine maruz kalmayan Arap variantı Şane gibi yazıya alınmıştır*'. Duck-Chan ise, bütün bu görüşlerden farklı bir tez ileri sürer. Onun ileri sürdüğu teze göre, A-shih-na unvanında yer alan 'a-shi' kısmı, Kore ve Türk dillerinde 'ilk, başlangıç' ; ikinci sözcük 'na' ise, 'tarla' veya toprak anlamlarına gelmektedir. Pek net olmasa da, yazarın unvana 'ilk toprak' veya 'ilk tarla' gibi bir anlam yüklemek istediği göze çarpıyor. İlk türeme olgusu için bu adlama mantıklı gelebilir ama , söz konusu problem , yeniden türeme ile ilgili olduğu için bu varsayımı kabul edemeyiz. Bizce, konuya en önemli katkılar, Togan ve Beckwith tarafından yapılmıştır. Ancak, konunun, total veriler çerçevesinde ve tarihî bağlam içinde yeniden çalışılmasına ihtiyaç vardır. Beckwith bu konuda bir hayli mesafe katetmiştir. İlk fırsatta, ben de bu konudaki düşüncelerimi yazmayı umuyorum. Bütün bu farklı görüş ve yaklaşımlar, sorunun çetinliğini ve üzerinde ciddi biçimde durulmaya değer olduğunu göstermeye yeterlidir. Bu konuda, söz konusu yazarların gönderme yaptığı incelemelere isteyen başvurabilir. Her biri önemli noktalara temas etmektedir. Burada yeri gelmişken hemen belirtiyimki, daha sonra Ek Metinler için alıntı yapacağım D. Sinor'un, 'The Legendary Origin of the Türks' adlı incelemesi, ana metnin keşfi/ortaya çıkarılması bakımından tarihî destan metni öğrenicileri açısından çok önemli, yöntem öğretici ve yol gösterici bir çalışmadır.

- 10 Konun uzmanı rahmetli Faruk Sümer, *Oğuzlar* adlı eserinde Oğuz soyu Türklere dünü ve yakın zamanları üzerinde durur. *Oğuz Kağan Destanı* adlı çalışmasında Togan, Reşideddin'de yer alan metnin çevirisini verir ve Oğuz Türklere tarihile ilgili çok değerli açıklamalar yapar, notlar düşer. Bu notlar ve açıklamalar, destan ve efsane metinleri üzerinde çalışacaklar için çok önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Söz konusu metinlerin Türk tarihinin yazımı bakımından ehemmiyeti üzerinde ilk kez duran Togan, onları tarihî gerçeklik açısından tahlil ve tenkit ederek eserlerinde dikkate alan ilk Türk bilim adamıdır. Bu gerçeğin bugün, dünya tarihçiliği açısından anlaşılır durumda gelmesi ve üzerine önemle gidilmesi, onun, tarihçiliğimizin ilerlemesi ve yapması icap eden işler konusundaki tespitlerinin ne denli sağlam ve kalıcı vasıflara sahip olduğunu gösterir. Hanedan tarihçiliği sürecini tamamladığında,önümüze açılacak yeni süreç şüphesiz karşımıza bu tür tespitleri getirecektir.

dişi kurt; sonuncusunda kişi <erkek ve kadın> cinsleri arasında gerçekleştiğinin belirtilmesidir. Üçüncü temel fark, ilkinde yerin tasviri var, adı yok; ikincisinde her ikisi de vardır. Yeni zaman efsane metinlerinde, türeme olgusunun gerçekleştiği bu yerin adı [Ergene Kon] biçiminde iki sözcükten ibarettir. Efsane metninin ilk yeni zaman tespitinde bu adı oluşturan sözcüklerin her biri için ayrı ayrı açıklamalar yapılmıştır. Fakat bu açıklamalar, birbirine benzer mahiyettedir. Bu adlamadan ne demek istendiği, adlamanın hangi anlama geldiği söz konusu açıklamalardan anlaşıl原因yor. Adlamanın kendi yapısında ve anlam açıklamalarında görülen bu bulanıklık daha sonra bu adın geçtiği kimi tarihî kaynaklarda sürekli aynı biçimlerde tekrarlanıyor. Ayrıca, bu adlama elemanlarına yüklenen anlamlar ve açıklamalar ile, efsane metninin verdiği yerin tasviri ve anlattığı günün önemi arasında da, bir mantikî bağ bulunmamaktadır. Mantikî bağın bulunmadığı bir adın bu yere verilmesi, ister istemez adlama ile yerin tasviri ve ilk günün önemi arasında çelişkili bir durum yaratmaktadır. Böyle bir durum karşısında benim varsayımım şudur: Yer adlaması ile, yerin durumu ve günün önemi arasında mantikî bir uyum vardır. Öyleyse, metinde, yerin durumu ve günün önemi ile uyumlu bir yer adının karşımıza çıkması beklenirken neden böyle çelişkili bir vaziyetle yüz yüze geliyoruz? Şüphesiz, bu çelişkinin kaynağı ilk tespit sırasında yapılmış işlemlerde ve onların sonradan aldığı mahiyette aranmalıdır diye düşünüyorum¹¹. Öyle anlaşılıyor ki, Oğuz soyu Türklerin türemesini anlatan metnin ilk tespiti sırasında, yer adının asıl anlamı, sözel anlatım sırasında kaydedilmediği için, veya anlamı unutulduğu için, sonradan bir açıklamaya

¹¹ Bu karışıklığın nerelerden kaynaklandığı konusuna baktığımızda, karşımıza ilginç bir gerçek çıkıyor: Kayıtların sözel tarih anlatıcılarından duyulduğu, veya anlaşılabilirdiği ölçüde tutulduğu gerçeği. Bu gerçeği Reşideddin'in kendi ifadesinden de anlıyoruz. 'Ergene Qon' metni de sözel tarih anlatımı yoluyla kaydedilmiştir. Eserinin bütünü için o şunları ifade ediyor <alıntı, Ebulgazi Bahadır Han'un *Şecere-i Türk* adlı eserinin P. I. Desmaisons neşrinden iktibas edilmiştir>: "... Qazvinli Hâce Reşid ayta turur: İranda Çengiz evladından padişahlıq qilgan cema'atdın evvel kişi ki müselman boldı Çengiz oğlu Tuli Han amıñ oğlu Hülagu Han amıñ oğlu Abaqa Han amıñ oğlu Argun Han amıñ oğlu Gazan Han 'Aleyhe'r-Rahme irdi. Ol padişah bolgandın soñ bir yèrni pây-ı taht qıldı. Meni çağırıp 'inayat yüzine kèlip vezir qıldı. Tamam İnan memleketiniñ ihtiyarını meniñ qolumga birdi. Bir yıl bolgandın soñ bir kün meni çağırıp ayıtdı: Elhamdülillah biz müselman bolduq. Bizniñ ulug atamız Hülagu Han Mogulstandın kèlgendin beri iki üç arqa ötdi. İmdi bizdin soñ dünyaga kèlgenler Mogulniñ tilini ve yasavını, yirini ve yurtını ve uruqlarını unuturlar, bilmesler. Mogul yurtında olturgan él köp turur. Anlarniñ qaysısınıñ süñnegi Mogul turur ve qaysısı Mogul irmes, munlarniñ barçasını bir yirge cem' qılğil tip hüküm qıldı. Men 'arz qıldım: Bir kişiniñ qolundın bir iş kèlür. Manga ulug hıdmat buyurupsız tip Han ayıtdı: Bu iş sendin özge kişiniñ qolundın kèlmes. Bizde Mogul tili birlen bitigen kitablar bar; bitilmegen sözlerni yad bile turgan kişilerimiz bar tip biş altı Mogulniñ qarı sözini bile turgan kişilerni meniñ qatımda qoydılar. Ve taqı Hanniñ bir ulug bègi bar irdi. Atı Polad ve laqabı Çiñsañ. Anga 'alayhuda buyurdılar kim bu vaqtda Mogulniñ asıl nesebini sendin yahşı bilür kişi yoqtur hem kitabın oqursın tip hüküm qılğandın soñ Polad Çiñsañ Bahadır başlıq ol cema'at ayıtdılar. Tarih hicri yiti yüz taqı ikide irdi. Men bu tarihni bitidim ve atını Cami'üt-Tevârih qoydum" [Çeviri yazı bana aittir. DY].

ihtiyaç duyulmuş ve doğrusu bilinemediğinden dolayı bu konuda yakıştırma yoluna gidilmiş, yahut cahil müstensihler elinde bu çelişkili durum ortaya çıkmıştır¹². Tabiatıyla, metinlerde görülen bu çelişkili durumu ortadan kaldıracı bir çözümlenmeye ihtiyaç olduğu açıktır. Burada, bu yer adını, söz konusu çelişkili durumdan kurtarmak üzere yeni bir çözüm denemesi yapacağım.

Başlıkta da görüleceği gibi, bu çözüm denemesi için, [Ergene Kon] adlamasını, şöyle bir denkleme dönüştürdüm: [Ergene Kon] = [Erkin Kün] mü? Denklemim iki tarafında yer alan elemanların çözümlenmesini, efsane metinlerinin tarihî yapıları içinde sakladıkları bilgileri, sorun ile ilişkili gördüğüm tarihî kaynak metinlerde yer alan açıklamaları ve ibareleri göz önünde tutarak, yorum ve filoloji imkânları ile, iki düzeyde gerçekleştirmeye çalışacağım. Sorunun

¹² Adlar <kavim, kişi, unvan ve yer gibi> ile ilgili ‘yanlış’ kayıt gerçeği ilk kez Ebulgazi’nin dikkatini çeker. O, bu konuda şunları söylemektedir <ahntı, adı geçen eserinin I. Desmaisons neşriden>: ‘Şol tarih <Cami’üt-Tevârih> faqirniñ aldumda bar. Kitabniñ evvelinde hem aytıp irdim. Mundın başqa on yiti Çengiz Nâme hazır turup turur. Anlarnıñ yüzündin biti tururmin. Katipler tégen bi-mürüvvet ahmaqlar bu kitabniñ yüzündin ol kitabga biti biti andın beri üç yüz yitmiş iki yıl boluptur. Huday bilür yigirmi nüshaga bitilip turur ve ya otuzga. Her nushaga ökezen sayın bir niçe sözni galat qıla qıla tamam tarihlarnıñ üçden birin belke yarımın galat qılıp tururlar. Tarihlarda bitilgen taglarnıñ ve sularnıñ ve yirlerniñ ve kişilerniñ atları Mogul ve ya Türk tili turur. Kitab ayıtgan musannıflar biti turgan katibler ikisi Farsî hem Tacik. Ne Mogul tilin bilürler ve ne Türk tilin <bilürler>. Mogulniñ ba’zı kişilerniñ atlarını bir Tacikke eger on kün ögretip olursañ tili ögürülmes. Ol néçük bitisün. Bu faqir Türkî ve Farsîniñ tilini ve lugatlarını ve ıstılahatlarını bilmeklikde Huday Ta’ali ol mıqdar nasib birip turur. Bu vaqtda Türk ve Tacikde gerek kim faqirga birgençe birgen kişi bolmagay ve taqı bir nemirse sebeb bolup Qalmağa barıp anda bir yıl turdum. Mogulniñ tilini ve resmini ve ıstılahatlarını yahşı ögründüm. Bu tarihni yahşı ve yaman barçaları bilsün tiyip Türkî tili birlen ayıtdım. Türkini hem andaq ayıtpmın kim biş yaşar oğlan tüşünür. Bir kelime Çagatay Türkisindin ve Farsidin ve ‘Arabidin qoşmaymın rüşen olsun tip. Eger ecelniñ ündeycisi ündey kelmese uşbu kitabni Farsî tili birlen murassa’ etmek köñlümde bar. Tañrı yékürse imdi sözledük sözleli tip başlagan sözimzidin qalmagalı’. [Çeviriyazı bana aittir. DY].

Aynı konuda, müstensihlerden ve bana göre aynı zamanda sözel anlatıcıların uzak zaman olaylarını yeterince doğru hatırlamayışlarından dolayı ortaya çıkan yanlış kayıtlar ve tercüme hataları üzerinde Togan ve Ateş de durmuştur. Togan, Reşideddîn hakkında yazmış olduğu ansiklopedi maddesinde, *Cami’üt-Tevârih*’in Arapça, Farsça ve Moğolca nüshaları hakkında görüş belirtirken Ayasofya nüshası ile ilgili şunları söyler: ‘<Ayasofya nüshasında> has isimlerde k ve q, g ve g harflerinin karıştırılmasından anlaşılıyor, kitabın Arapça tercümesi Uygur harfleri ile yazılmış Uygurca yahut Moğulca aslından yapılmıştır’. Bu konuda ve yazarın öteki eserleri üzerinde Togan, ayrıca, ‘The Composition of the History of the Mongols by Rashîd al-Dîn’ adlı makalesinde de durmuştur. Ahmed Ateş de, eserin bir kısmı ile ilgili yapmış olduğu neşirde ve tenkitlere yazdığı cevabî makalede müstensih hatalarına işaret eder. Eserin çeşitli yazma nüshalarında ve hatta aynı nüsha içinde ‘Ergene Qon’ yanı sıra ‘Ergene’, ‘Ürgene Qon’ gibi birçok farklı kayıt vardır. Bu farklı kayıtlara çeşitli zamanlara ait farklı müverrihlerin yazma eserlerinde de rastlanır. Münecimbaşı tarihinde de, aynı ad dağa değil, vadiye verilir ve Türklerin çoğaldığı bu vadinin adı ‘Ergene Qol’ diye kaydedilir. Banarlı, etrafı dağlar ile çevrili mukaddes toprağa bu adın verildiğini belirtir. Günümüzde bu adın, ‘Ergenekon, Ergenekun, Ergene Kon, Ergene Qun’ gibi muhtelif yazım biçimleri vardır. Bütün bu gerçekler, elimizdeki sözcüğün zamanında doğru kaydedilmediğini, yanlış hatırlandığını ve yakıştırma açıklamalara maruz kaldığını göstermeye yeterlidir.

çözümleme işlemleri için de, Türkler arasında türeme olgusunu anlatan ve farklı zamanlarda tespit edilmiş bulunan iki metni temel seçeceğim.

Çözümleme için seçtiğim türeme efsanesi metinlerinden ilki, Chou (556-581) dönemi resmî Çin tarihinde, yani *Chou-shu*'da kaydedilmiştir. Bu ilk metin, Türklerin eli/ayağı kesilmiş erkek bir Türk çocuğu ile bir dişi kurttan türeyişini anlatır. Söz konusu metnin farklı zamanlarda yazıya alınmış değişik biçimleri vardır. Çözümleme için seçmiş olduğum bu ilk metne, A metni diyorum¹³.

Şimdi, çözümleme için seçmiş olduğum bu A metninin dizin düzeni içinde içerik kurgusunu görelim:

1. T'u-chüeh <Türkler> eski <Hsiung-nu> Hunların soyundandır.
2. A-shih-na adlı bir aileden inip ayrı oymaklar hâlinde yaşarlar.
3. Bunlar, bir komşu ülke tarafından <savaşta> mağlup edilir ve herkes öldürülür.
4. Sadece 10 yaşında bir çocuk sağ kalır.
5. Düşman ülke askerleri, çocuğun elini, ayağını kesip bataklık, sazlık bir yere bırakır.
6. Sazlıkta bir dişi kurt belirir ve çocuğu besler, büyütür.
7. Bir süre sonra, dişi kurt, çocukla karı/koca hayatı yaşar ve yüklü kalır.
8. Komşu düşman ülke kralı, bu durumu öğrenir ve öldürülmelerini buyurur.
9. Askerler, dişi kurdu öldürmek isterler.
10. Yüklü dişi kurt, askerleri görür ve Kao-ch'ang <Turfan> 'ın kuzeyinde bir dağa kaçar.
11. Dağın içine girer ve çıkışı, geniş bir ovaya açılır.
12. Ova, baştan başa ot ve çayırlarla kaplı, çevresi dik dağlarla çevrili ve genişliği birkaç yüz mil uzunluğunda bir yerdir.
13. Dişi kurt bu ovaya gelir ve burada on çocuk doğurur.
14. Çocuklar büyür, dışarı çıkıp buraya dışarıdan kız getirip evlenirler. Her birinden bir soy türer.
15. Bir kaç nesil sonra mağaradan dışarı çıkarlar. Chin-shan <Altay> eteklerine yerleşirler.
16. Juan-juan devletine demircilik ederler.

¹³ A metni diye seçtiğim metin B. Ögel'in eserinde yer alan çeviriye dayanmaktadır. Tabiatıyla, onunla birlikte, Ek Metinler'de sunduğum çevirilerden de, gerektiğinde yararlandığımı belirtmeliyim.

Çözümleme için seçtiğim ikinci türeme efsanesi metni, tarihte ilk kez, Hâce Reşideddîn Fazlallâh (1247-1318)'in Farsça yazdığı ve 1307 yılında tamamladığı 'Câmi'üt-Tevârih' adlı eserinde yer alır¹⁴. Hâce Reşideddîn bu eseri, eski yazılı kaynaklardan, döneminin sözlü tarih anlatıcılarından ve sözlü tarih anlatımlarından istifade ederek yazmıştır¹⁵. Türklerin türediği muhite yapılmış [Ergene Kon] biçimindeki yer adlaması ilk kez bu eserde tespit edilmiş bulunan eskisinden oldukça farklı bir türeme efsanesi metninde kendini gösterir. 'Kazvinli Hâce Reşid'in¹⁶ bu tespitinden birkaç yüz yıl sonra, Ebülğazi Bahadır Han (1603-1664), hem bu eserden ve hem de değişik <sözlü ve yazılı> kaynaklardan istifadeyle, Türk dilinde 'Şecere-i Terâkime' ve 'Şecere-i Türk' adlarını taşıyan iki eser vücuda getirir¹⁷. Ebülğazi'nin yazmış olduğu 'Şecere-i Türkî' adlı eserde de, bu [Ergene Kon] adı ve türeme efsanesi metni tespit

14 Eserin yazarı, muhtelif nüshaları, mahiyeti ve özellikleri hakkında Togan ve Ateş tarafından yapılmış açıklamalardan istifade edilebilir.

15 Bu konuda kendi sözlerinden yapmış olduğumuz önceki alıntıya bakılmalıdır.

16 Bu hitap, Ebulgazi Bahadır Han'a aittir.

17 Ebulgâzi Bahadır Han tarafından yazılmış *Şecere-i Terâkime* ve *Şecere-i Türk* adlı eserler, tarihimizin öğrenilmesi ve yazımı bakımından çok önemli bilgiler ihtiva eden paha biçilmez kaynaklardır. Ancak, burada verilmiş bulunan bilgilerin tarihîlik eleştirisi yapılmadan kullanılması ve tarihî çerçevesi içine doğru oturtulmaması hâlinde yanlışlara sürüklenebiliriz. Ünlü devlet adamı ve tarihçi Ebulgâzi Bahadır Han'ın hem *Şecere-i Türk*, hem *Şecere-i Terâkime*, hem de Reşideddîn'in bunlara kaynaklık etmiş olduğu anlaşılan *Cami'üt-Tevârih* adlı eserleri, şüphesiz, dönemlerinin politik ve kültürel eğilimleri ile, sosyal yapıları ve kurumları arasında gözlenen çelişkileri uzlaştırıcı bir tutum ve anlayış içinde yazılmışlardır. Türk ve Mogul'un aynı kökten inmişliği veya inmemişliği tarihî gerçekçilik açısından henüz tartışması bitmemiş bir sorundur. Böyle olmakla beraber ben, bunların aynı kökten inmiş akraba kavimler olduğu kanısını taşıyorum. Efsanelerin politik boyutu yanı sıra, tarihî gerçeklik yanı da vardır. Bu ayrışmanın iktidar olma sorunu yanı sıra, büyük ölçüde din merkezli kültürlerle bağlı olarak boyların birbirlerine karşı yürüttüğü, yahut kendilerini ve özelliklerini farklı olarlara karşı koruma tedbiri olarak kullandığı bir tecritleme veya tecritlenme politikaları sonucu, veyahut bütün bunların tamamını içine alan politikaların ve stratejilerin uygulanması ile gerçekleştiğini düşünüyorum. Dolayısıyla, söz konusu eserlerde yer alan bilgileri hem bu açılarından, hem bu bağların varlığı/yokluğu bakımından, hem de Uluğ Türkistan'ın tarihî coğrafyası, bu coğrafya üzerinde yaşayan toplulukların birbirleriyle olan ilişkileri, ayrışmaları ve bütünleşmeleri veya boyların yeniden düzenlenip bütünleştirilmeleri, iletişim ağları, eğitim ve yönetim yapıları noktasından ele almak icap eder. Bütün bu sorunları anlaşılır duruma getirmedikçe, politik ve ideolojik meşruiyet zeminlerini tespit etmedikçe bize ulaşmış efsane metinleri içerdikleri bilgiler açısından çözümlenmeleri kolaylaştırılmaz. [Bu konuları önemli ölçüde İsenbike Togan *Kaynakça*'da belirtilen eserinde ele alıp irdelemektedir.]. Belki bu bağlam içinde metinde, Oğuz Han neslinden inmiş İl Han'ın çocuklarından türeyen Türklerin neden Oğuz değil de, Mogul diye tesmiye edildiğini veya Türk, Oğuz ve Mogul arasında neden bir ayırım güdülmediğini daha iyi anlayabiliriz. Bence, bu durum, iki kavramdan birinin ötekini yerine geçtiği veya bunlar arasında bir ayırım gözetilmediği veya gözetilmek istenmediği bir iktidar süreci yaşandığı sırada ortaya çıkmıştır. Metnin anlatım mantığına bağlı olarak, İl Han'ın oğlu, torunu ve bunların eşleri ile gerçekleşen yeniden türeme olayında, dünyaya gelen yeni nesilleri Türk/Oğuz soyu Türkler kabul ediyorum. Ayrışma olmuşsa, bu Türkler arasında olmuş ve bir süre Türk ve Mogul ayrımı da, her iki taraf için fazla bir anlam taşımamış olmalıdır. Bu eş anlamlı veya sözcük farkının ayırım yaratmadığı süreç de, muhtemelen aynı ideolojik ve dinî düzlem üzerinde yaşandığı zamanı kapsıyor olmalıdır. Dolayısıyla, 'Ergene Kon' adlı metnin taşıdığı bilgilere dayalı, metnin anlatım mantığı sonucu ileri sürdüğüm bu kabul, 'efradına câmi, ağıyarına mâni' ilkesi ile sınırlıdır.

edilmiştir¹⁸. Bu sonuncu tespit ile, hem [Ergene Kon] adı ve hem de türeme efsanesi metni ilk kez Türkçe yazılmış bir eserde yer almış olur. Bu nedenle, çözümlene için Kazvîni Hâce Reşideddîn'in Farsça metni yerine Ebulgazi Bahadır Han'ın Türkçe tespitini esas aldık¹⁹. Türkçe kaydında kimi eklemeler olsa bile, her iki metin <Reşideddîn ve Ebu'l-Gâzi metinleri>, temelde birbirinin aynıdır, denebilir. İlkine A türeme efsanesi metni dediğim gibi, buna da, B türeme efsanesi metni diyorum. Burada yeri gelmiş iken bir önemli noktaya da dikkati çekmek istiyorum; o da şudur: Türeme ile ilgili seçmiş olduğumuz ikinci metnin her iki kayıttan farklı tespitleri de vardır. Mirza Ulugbek (1394-1449) ile Seyfeddîn Akhsikendî kayıtları bu cümledendir²⁰. Bunlarda, sözü edilen

18 Bu eserin muhtelif zamanlarda muhtelif neşirleri yapılmıştır. Türkiye Türkçesi çevirileri de vardır [Ahmed Vefik Paşa (1823-1891), Rıza Nur (1879-1942), A.B. Ercilasun ve N. Atsız (1905-1975), B.Ögel neşirleri. (Eserin çeşitli zamanlara ait baskıları için Zeki Velidi Togan'ın 'Ebulgazi Bahadır Han' makalesine bakılabilir)]. Ek Metinler II, başlığı altında bunların bir kısmına aynen yer vereceğim. Tabiatıyla, Hive Hanı Ebulgazi Bahadır Han'ın istifade ettiği Reşideddîn nüshasındaki Farsça metin de bunlar arasında yer alacaktır. Farsça metnin orijinalini, İngilizce çevirisinin ve bu çeviride geçen Ergene Qon ile ilgili parçaların ve eşdeğer Farsçalarının teminini Evrim Binbaş'a borçluyum. Müneccimbaşı tarihinde geçen bilgiye de, onun uyarısıyla eriştim, kendisine teşekkür ederim.

19 İncelemede kullandığım Türkiye Türkçesi metni Ahmet B. Ercilasun neşridir.

20 Ulugbek'in metni hacimli olduğu için ekler kısmına alınmıştır. Seyfeddîn Akhsikendî, tertip ettiği *Mecmu'at'üt-Tevârih* adlı eserinde, konumuz ile ilgili gördüğüm bir şecere vermektedir. Şecere içinde yer alan bir rivayet, 'Ergene Kon'a benzer bir yeniden türeme metni ortaya koymaktadır. Bu tür nesep şecereleri <=soy kütükleri>, İslâmî türeme anlayışına göre hep Âdem peygamberden itibaren başlatılır ve düzenlenir. Bu şecerenin Yafes ile başlayan ve yeniden türeme olgusunu anlatan kısmı şöyledir: 'Nuh Aleyhisselâm uyanıp Yafes'e alkış verdi: 'Senin çocukların kağan olsun'dedi. Yafes'in Kara Han, Azar Han ve Küçi Han adlı üç oğlu oldu. Kara Han'dan Oğuz adlı oğlu doğdu. Oğuz, Urum'a gidip od ocağ kurdu. Azar Han'dan Kazak Han adlı bir oğul oldu. Kazak Han, Türkistan'da yerleşti. Kazaklar, bu kişiden türemiştir. Oğuz Han'dan bir oğul türemiştir. Bunun adını Mogul koymuştur. Mogul'dan iki oğul doğmuştur. Bunlardan birinin adı İzzeddîn, ötekinin adı Lariddîn. İzzeddîn, Urum dağlarında konaklar, Lariddîn ise Mazenderân ormanlarında eğleşir. İzzeddîn, Urum'da kağan oldu. Bunların ikisi de Mogul diye adlandırılmıştır. Mogulların kağanlığı, Feridüddîn zamanına kadar bin yıl sürmüştür. Feridüddîn öldü. Onun oğlunun adı Tür idi. Oğuz Han'ın çocukları ile savaşmış onları kırdı. İçlerinden bir kişi, eşi ile birlikte kaçıp kurtulur. Bir dağa çıkıp orada saklanırlar. Bu dağa, Akanatun [Ak Ana Tun <=Kün ?; İ. Togan'a göre bu söz öbeğine bir r ilâve edilirse Ergene Qun biçiminde okunabilir. Bu düşüncüyü paylaşmaktayım. D. Y.>] diye ad vermişler. Bu kişi orada çoluk çocuk sahibi olur, türeyip çoğalırlar. Hazreti Resulüllah Sallallahu vesellem zamanına kadar burada yaşarlar. İzzeddîn'in çocukları üç boy olur: Gız<=Guz=Oguz?>, Türk ve Türkistan. Bu boylar birleşip Feridüddîn'in çocuklarına karşı savaş açar ve onları yok ederler'. [Alıntı, eserin eski Tacikçe yazmasından Kırgız Türkçesine aktarılmıştır]. Bu rivayet, türeme ile ilgili birçok farklı kaydın, Çin kaynakları yanı sıra Orta ve Yakındoğu uluslarının kaynaklarında da yer aldığını gösterir. Ayrıca, elimizdeki rivayetin, bildiğimiz Türk, Çin ve Mogul kaynaklarından farklı bir kaynağa dayandığı anlaşılmaktadır. Bu rivayet, Türklerin İran ile yapmış olduğu ölüm/kalım mücadelelerine bağlı bir yeniden türeme rivayetidir. Daha ilginç ise, bu rivayetin anlatıklarının Michaille Le Syrien'in eserinde yer alan bilgileri destekler mahiyette olmasıdır. Bu durum bize, Türk tarihi ile ilgili Yakın ve Ortadoğu dillerinde yazılmış çok sayıda eser yazılmış olduğunu göstermektedir. Henüz el değmemiş durumda araştırmacılarımızı beklediğini düşündüğümüz bu eserleri arayıp bulmak, akibetlerini öğrenmek tarihçiliğimiz ve tarihimiz açısından çok önemli bir konudur. Bu efsane metninde yer alan 'Akanatun' adının da, farklı bir tarihî yer adının tahrif olmuş, bozulmuş veya

mücadelelerin İran/Tûran arasında geçtiği belirtilir. Bunların ve Mikâil Süryanî'nin verdiği bilgiler arasında kimi benzerlikler vardır. Üstelik, verdikleri bilgilere göre, yazarlarının, dönemlerinde mevcut farklı kaynaklardan istifade ettikleri anlaşılıyor. Öyle anlaşılıyor ki, eski İran kaynaklarında bu mevzularda oldukça zengin kayıtlar mevcut bulunuyordu²¹.

Şimdi, B türeme efsanesi metninin, dizin düzeni içinde içerik kurgusu durumunu görelim²²:

1. Moğol iline, Oğuz Han soyundan İl Han padişah olur²³.
2. Tatarlar ile savaş olur ve İl Han'ın ordusu yenilir. Tatarlar, büyükleri öldürür, küçükleri tutsak eder. Tutsaklar, efendilerinin boy adını alır²⁴.
3. Tutsaklar arasında İl Han'ın küçük oğlu Kıyan ile kardeşi oğlu Nüküz aynı kişiye tutsak düşer. Bunlar, tutsak oldukları yıl evlenmişlerdi²⁵.

yanlış istinsah edilmiş bir biçimi olduğu açıktır. Belki de, 'Ergene Qon' söz öbeğinin bir başka yanlış kayıdır. Burada iktibas edilen metne değerli tarihçi ve Atatürk Yüksek Kurumu Başkanı Reşat Genç'in yardımı ile erişilmiştir, kendisine teşekkür ederim.

21 Ergene Qon lafzı ile ilgili yazma eserlerin bir kısmı DeWesee tarafından kaydedilmiştir. Eserinin ilgili kısmına bakılabilir.

22 Bu metnin tamamı eklerde vardır.

23 İlk cümlede bile, efsanenin kime ait olduğu açıkça bellidir. Ama bu ayrışma Bodun <Mao-dun> Kağan ile babası Tuman arasında vücuda gelen ayrışmaya <yer ve boy itibarıyla> mı işaret ediyor? Yoksa bu ayrışma, babası Kara Han arasında geçen çekişme ardından bütün iller üzerinde hâkimiyet kuran Oğuz Han zamanıyla mı ilgilidir? Metinler, benzer zamanlar, benzer durumlar binişmesini karşımıza çıkarıyor ise, bu onların tabiatından ve zaman içinde yürüyüş biçimlerinden kaynaklanıyor demektir. Ama, efsanenin açıkça Oğuz soyu Türklerine ait olduğunu Oğuz Han'dan inen İl Han'ı tarif ederken metin ifade ediyor.

24 Uluğ Türkistan'ın tarihini doğru anlama açısından karşımıza çıkan bu karışım olgusunun ve 'yeniden' boy adı alma meselesinin, tutsaklığın durumunun ve anlamının tabiatını öğrenmeye ihtiyaç olduğu açıktır. İsenöke Togan, kaynakçada yer alan eserinde bu sorun üzerinde durmaktadır. Daha doğrusu, boyların yapılanması ve yeniden yapılanması sorunu üzerine odaklanmaktadır. Tarihimiz yazımı ile ilgili en önemli sorunlardan biri budur. Zeki Velidi Togan, *Türk İli (Türkistan)... Tarihi* adlı eserinde, Türk boylarının karışımları ile ilgili çok değerli açıklamalar yapar. Bu konuda ciddi araştırmaların sürmesi gerekir kanısındayım. Tabiatıyla meseleyi bir hanedan tarihçiliği gibi, bir 'boy' tarihçiliği anlayışına hapsetmek öğrenilmesi icap eden mahiyetin ortadan kaybolmasına yol açar.

25 Metinlerde geçen iki isim dikkati çekicidir. Bunlardan biri 'Kıyan' ve öteki 'Nüküz'. Öteki müstensih hataları gibi, bu adların da yanlış kaydedildiği veya hatırlanmış olduğu kanısındayım. Eski Arap harfli alfabe, birbirine yakın noktalama ve birleştirme ile yazılabilen bu kelimeler, istinsah sırasında yanlış telâffuzlar sonucu yapılan kayıt hataları ile söz konusu isimler, kimi metinlerde asıl biçimlerini yitirmiş olarak tarihe geçmiştir. Kaşgarlı, 'Kıyan' diye okunan bu sözcüğe 'dağdan kopup hızla kayan sel' anlamı veriyor. Açıkça sözcüğün kay- fiili ile ilgili olduğunu anlıyoruz. Dolayısıyla bu adın 'Kayan' olması akla uygundur. Belki de ilk biçimi 'Qayıgan' veya 'Qayıg' idi. Nitekim Oğuz boyları arasında Qayı boyunun varlığı bu manada bir açıklama istemez. Nüküz adı da aynı durumdadır ve yakıştırma bir kayıttır. Bu adın doğrusunun 'Toquz' olduğunu düşünüyorum. Oğuz Han soyundan inen İlhan'ın oğlu, yeğeni ve gelinleri,

4. Bir gece atlanıp, eşleri ile birlikte kaçarlar.
5. Ordu kurdukları yere gelip düşman eline geçmemiş ne varsa toplayıp; at, deve, öküz ve koyunları bir araya getirip yola koyulurlar.
6. Dağlar arasında insan ayağı değmemiş bir yere ulaşıp orada yaşamaya karar verirler.
7. Önlerinde giden yabanî koyunları izleyip onlarla yamaçları tırmanıp bir dağın boğazına varırlar.
8. Boğazdan tepeye çıkıp dağın öte yanına inerler. Etrafa bakarlar. Görürler ki, geldikleri yoldan başka bir yol yok.
9. Geçip geldikleri yolda bir deve, bir keçi güçlkle yürüyebilirdi.
10. İndikleri yer geniş sonsuz bir ülkedir. İçinde akarsular, pınarlar, türlü otlar, çayırlar, yemişli ağaçlar, türlü türlü avlar vardır.
11. Bunlar, bu durumu görüp, Tanrı'ya şükür ederler ve bu yere Ergenekon adını verirler.
12. 'Ergene', dağ kemeri; 'kon' ise dik demektir.
13. Kıyan ve Nüküz oğulları burada 400 yıl çoğalır ve bir gün gelir sığmaz olurlar.
14. Dışarı çıkmaya yol açmak üzere demir dağı eritirler.
15. Yük yüklenmiş bir deve geçecek bir yol açılır.
16. Bu yolun açıldığı o ayı, o günü, o saati belleyip belli bir düzen içinde dışarı çıkarlar. O günü kendilerine bayram günü sayarlar.
17. O günden beri <her yıl> bu kurtuluş gününde, ateşte demir kızdırıp örs üzerinde çekiç ile döverler, bayram edip kutlarlar.
18. Ve o gün için, 'zindandan çıkıp, ata yurduna geldiğimiz gün' derler.
19. Ergene Kon'dan çıktıklarında padişahları Kıyan soyundan Korlas uruğundan Börte Çene (Çine) idi²⁶.

hiç şüphesiz Türk dilinde anlamı olan sözcükleri ad almış olmalıdır. Bu konuda kimi görüşler için kaynakçada Tansel'in yazısına bakılabilir.

26 'Börte Çene (Çine)' ve muhtelif şekilleri üzerinde çokça görüş vardır. Ben bu adın da, pek çoğunda olduğu gibi yanlış kayıt sonucu ortaya çıktığı kanısındayım. Din merkezli kültür etkisi ile bu şekli aldığı veya tahrif olduğu kanısındayım. Adın aslının Togan tarafından yapılmış açıklamaya uygun olduğunu kabul ediyorum. Togan, 'Bozkurt Efsanesi' adlı makalesinde bu konuya şöyle bir açıklama getiriyor: '<Moğollarda, D.Y.> "Tegin" kelimesi, mesela Ot-tegin'inin, "Ot-çegin" telâffuzunda olduğu gibi, T harfi Ç telâffuz edilmiştir. Cengiz'in ecdadına ait rivayetlerde birçok Türkçe kelimelerde başlangıç T, Ç ile telâffuz edilmiştir. "Börü Tekin" ismi "Börü Çegin" ve sadece Börçegin telâffuz olunmuş ve bunun manasını bilmeyen Moğollar "mavi gözlü" olduğuna dair etimoloji uydurmuşlar. . . Kurt tarafından beslenmiş olan ilk Türk'e Böri-Tekin, yani kurt prens denilmiş'. Börte Çene veya Börte Çino/e adının da <Börü Tegin>'nin yanlış hecelemesi veya hece kaynaşması sonucu Moğol telâffuzu ile ortaya çıkmış bir biçimdir.

Çin ve Türk tarihinin yazılı kaynaklarında tespit edilmiş bulunan bu iki türeme efsanesi metni içinde yer alan ve tasvir edilen tarihî ve efsanevî fizik çevreden kasıt, Türklerin tarihî ana yurdu olabilir mi? Bu, etrafı dağlar ile çevrili kapalı türeme yurdu nasıl anlaşılmalıdır? Acaba, efsane metninin anlattığı yer ile, Antakya Ya'kubî patriği Süryanî Mîkaîl <Michel le Syrien (1127-1200)> tarafından tutulan Vekayinâme <Chronique de Michel le Syrien, Patriarche Jacobite d'Antioche>'de tarihî bağlam içinde anlatılan Türk yurdu arasında bir ilişki var mıdır?²⁷ Bu sorunun cevabı, efsanevî gerçeklik ile tarihî gerçeklik arasında bir ilişkisi olup olmadığına; varsa, bunun nasıl anlaşılması gerektiğine ışık tutabilir.

Türklerin nerede oturdukları ve nereden dünyaya yayıldıkları konusunda Michel Le Syrien kısaca şunları söyler: 'Turqaie veya Traqie kavmi, Yâfes nesline mensuptur. Dünyayı ilk istilâları, M. Ö. 510 seneleridir. Türklerin oturduğu mıntika kuzeydoğudadır. Türkler, bu mıntikadan kalkıp çıkmışlar ve mütemediyen çıkmaktadırlar. Bu mıntika, doğu tarafının en ucunda, güneşin doğduğu yerden batıda, kuzey istikametinin en uç yerlerine, güneşin battığı en uç yerlere kadar uzanır. Mesafe itibariyle de, insan ile meskûn yerlerin kuzey istikametinde her iki uca doğru uzanır. Rivayete göre, bu mıntika, aşılmaz dağlarla çevrili olduğundan, içerde bulunanların dışarı ve dışarda bulunanların içeri girebilmeleri için yalnız iki yerde kapıya benzer geçitler vardır. Bunların biri doğu tarafında, İran'ın ötesindedir; öteki kuzeyde İberyâ <Kafkasya> nın iç tarafındadır. Türkler, bu mıntikadan, "Yeryüzünün memeleri" <Mammelles de la terre> denilen dağların içindeki bu sahadan <M. Ö. 510 yılında> çıkmış'²⁸. Kurd'un Türklerle yol göstericiliği ile ilgili rivayetin de kaydedildiği bu vekâyinâme, Türk tarihi için önemli bir tarihî kaynak niteliği taşımaktadır²⁹. Ben, burada, bu anlatımlardan, sadece ele aldığım sorunu ilgilendiren Atayurt kavramı ve sınırları ile ilgili kısmı süzerek almış bulunuyorum. Michel Le Syrien'in anlatmalarından anlaşılıyor ki, Türkler, Ata yurttan dışarıya, dünyaya

²⁷ Togan'ın adı geçen makalesinde Süryanî metropoliti Michael, XI. yüzyılda Semerkand'da yaşamıştır. Onun istifade etmiş olduğu çok eski kaynaklar, Türklerin cedit boz kurt ile ilgili kadim zamanlardaki olaylardan ve rivayetlerden <Asur, Pers, Roma> söz eder. Türk tarihi bakımından bu kaynak önemlidir ve henüz yeterli düzeyde ele alınıp incelenmemiştir. Ben bu çalışmamda, rahmetli İsmail Hâmi Danişmend'in söz konusu eserinden, 'Süryanî Mikâil Vakayinamesi' başlığı ile *Türklük* dergisinde yayımlanmış olduğu çevirilerden istifade ettim. Kadim zamanları ve konuyla ilgili rivayetleri bir araya getirerek ek metinler kısmında ilgililerin istifadesine sundum. Söz konusu ek metin, farklı sayılarda olan parçaların birleştirilmesi ile oluşturulmuştur ve metin içinde *Türklük* dergisinin alıntı yapılan sayı ve sahife numaraları verilmiş, künye kaynakçada gösterilmiştir.

²⁸ 'Yeryüzünün memeleri' tabirinin Fransızcası Harun Güngör'ün 'Kaynakça'da yer alan incelemesinden iktibas edilmiştir.

²⁹ Bu eserin tam künyesi kaynakçada verilecektir.

bu kapılardan müteaddit defalar girip çıkmış ve yeryüzüne yayılmışlardır. İçerde ve dışarda hayat sürenleri olmuş; buralardan yeryüzüne ilk çıkanlar, sonradan çıkanlarca yerlerinden edilip başka yerlere göç etmek zorunda bırakılmıştır. Ve yerlerinden olan bu Türkler, eski yerlerini yeni gelenlere bırakıp sürekli batıya doğru yürümüşlerdir. Bu yürüyüşlerde veya dışarı çıkışlarda, ilk Türklerin çıkışlarında olduğu gibi, onlara hep boz yeleli bir 'kurt' kılavuzluk edermiş³⁰. Her dışarıya çıkan ve yürüyen Türklerin önünde yürüyen bu kılavuz kurt, durunca; onlar da, durur; yürüyünce yürürlermiş. Türkler, kurt kendilerine 'koş' komutu verince yürüyeceklerini ve o ortadan kaybolunca, konaklayacakları yere geldiklerini anlarlarmış. Michel Le Syrien, bu tesbitini şöyle tamamlar: '*Bu hayvan, Türklere bir çok zaman yol gösterdikten sonra ortadan kayboldu. Biz de artık o hususta ne kitaplardan, ne ağızdan hiç bir şey duymadık*'. Demek ki, bu durum ile ilgili kayıt ve anlatımlar XIII. yüzyıl başlarına kadar Michel Le Syrien'in yaşadığı Semerkand sahasında güçlü bir sözlü ve yazılı anlatım geleneğine sahipmiş ve bu bilgiler birçok eserde yer almaktaymış ve ağızdan ağıza dolanıyormuş³¹. Kimbilir, belki din merkezli kültür ve ideoloji değişimleri, belki tarihin insafsız tahribatı sonunda, bu eserler ya yitmiş yahut belki hâlâ kendilerini arayıp bulanlar olmadığından dolayı, bugün Michel Le Syrien'in söz ettiği bu eserlerden istifade etme şansımız bulunmamaktadır.

Türklerin bu iki geçidi bulunan ve dağlarla çevrili yurtlarından, eski çağlarda, dışardaki Med, Pers, Asur gibi ülkelerin kralları kendilerinden yardım istediğinde dışarı çıktıklarından söz eden Michel Le Syrien, bu konuda tarihî zamanlara ait bir kayıt düşer. Bu kayıda göre, Perslerin böyle bir yeni yardım isteği sırasında, Türkler, meclis kurup birbirine danışırlar ve bu yerleri kendileri için 'yeni' yurt tutup yerleşmeye karar verirler. Ve dışarı çıkınca bu dediklerini yaparlar³². Geçitten çıkıp, "Oradan tekrar atlanıp Merv şehrine kadar olan yerleri ele geçirip kurdukları imparatorluğa bu şehri merkez yaparlar. İmparator Justinus devrinde <Doğu Roma> elçilerinin görüşmeye gitmiş oldukları dokuz

30 Türklerde kurdun kılavuzluğu konusunda, daha önce adı geçmiş araştırmacıların yanı sıra pek çok bilim adamı vardır ama, hepsini burada sıralamaya yer yoktur. Bu konuda en son bildiğim araştırma Özkul Çobanoğlu'na aittir.

31 Mirza Uluğbek'in ve S. Akhsikendi'nin eserleri <yazarın, XV. yüzyıl sonları ile XVI. yüzyıl başları arasında yaşadığı tahmin edilmektedir>, bize farklı rivayetler anlatan eserler olduğunu teyit etmektedir. Ebulgazi de, zamanında sözel rivayetlerden veya farklı kaynaklardan istifade etmiş görünüyor. Her hâlde, Çincenin dışında kalan eski Doğu ve Batı dilleri ile yazılmış kaynak eserlerin çok ciddi taranması, tespit ve incelenmesi, Türk tarihinin ufku yazım bakımından genişletecektir.

32 Türklerin tarih boyunca içeri/dışarı girip çıkma konusunda kullandığı kapılar konusunda Togan'ın yayımlanmış eser ve makalelerinin pek çoğunda değinilmektedir. Tuncer Baykara'nın eserinde bu eser ve yazıların bibliyografyası mevcuttur.

Türk kralı işte orada idi. Bunlar, ilk vatanlarının dışındadırlar ve çıktıkları kapı da bizzat dışarı çıkmış olanların muhafazasındadır". Türklerin, bu dağlar ile çevrili yurttan dışarı zaman zaman çıktıkları, dışarda da devletler, imparatorluklar kurdukları, bunun için iki kapıyı/geçidi kullandıkları; daha çok bu dağların kuzeyinde ve doğu-batı eksenini üzerinde, güneşin doğduğu uçtan battığı uca doğru hareket ettikleri Michel Le Syrien'in verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Önlerinde kılavuz gibi yürüyen kurdun, onlara kendi dilleriyle 'kalkı' veya 'göç edin' komutu vermesi kaydı da ilgi çekici bir bilgidir. Bu, bize, erkek ve dişi kamların veya kam kağanların don değiştirme yeteneği ile bu yol gösterici kılavuz bozkurt donuna girmiş olabilecekleri ihtimalini düşündürmekte ve Türk dili ile konuşan kurt arasında böylesi bir bağ kurulmuş olabileceği ihtimalini akla getirmektedir³³. Karşımıza çıkan öteki önemli sorunlar gibi bu tür sorunlar ile uğraşmak yazının kapsamı dışındadır. Çünkü, hem efsanevî ve tarihî yurt ilişkisinin, hem de kamlık ile bağlı sorunların ayrıca çalışılması gerekir.

Buraya kadar, sorunu, çözümlemeye izleyeceğim yolları, kullanacağım A ve B metinlerinin dizin düzeni içinde kurgusunu; Michel Le Syrien'in Türklerin yaşadığı tarihî yurt sınırlarıyla ilişkili verdiği bilgileri sıraladım. Bunlar ile, metinlerin verdiği bilgiler arasında tarihî gerçeklikle bağlaşık bir ilinti olduğunu düşünüyorum. Ancak, her iki metnin ve Patrik Mikâil'in verdiği bilgilere göre, bu ilinti, yüksek dağlar ile çevrili ve kapıları bulunan bir yurt olma hâliyle sınırlı görünmektedir. Ve sanırım sorunun tarihî gerçeklikle ilintisi de, bu boyutudur.

Şimdi, sorunun çözümlemesiyle ilgili ilk basamağa, türeme efsâneleri ile ilgili içerik yorumuna geçebilirim, diye düşünüyorum.

Elimizdeki A ve B metinlerine göre, Türklerin 'yeniden' türemesi olgusu, etrafı dik ve yüksek dağlar ile çevrili geniş ve her türlü yaşama şartı mevcut, emniyetli bir ova üzerinde gerçekleşmektedir. Her iki metnin anlatımına göre, buraya giriş, girişi/çıkışı çok güç bir geçit yoldan, veya bir kapıdan olabilmektedir. Türeme, A metninde, bir Türk gencinden yüklü kalan bir dişi kurdun buraya gelip on çocuk doğurması ile başlar. Daha sonra, çocuklar büyür, dışarı çıkar. Dışardan içeri kız getirip evlenerek türemeyi sürdürürler. Bu türeme olgusu A-shih-na soyu Türklerine aittir.

33 Daha önceki göndermelerden birinde Togan'dan iktibas ile, Tuman Han'ın yırtıcı hayvanların ve kurtların dilinden anladığına temas etmişim. Kamların don değiştirme yolu ile bu kılıklara girdikleri inancı Türkler arasında yaygındır. Kalıntıları, *Manas* destanının Çokan nüshasında muhafaza edilmiştir.

İkinci metnimiz **B** ise, Türkler arasında Oğuz soyuna özgü bir yeniden türemeyi anlatır. Bu türeme olgusu, çocuk ile dişi kurt yerine, Oğuz Han soyundan inmiş İl Han'ın oğlu Kıyan, yeğeni Nüküz ve bunların eşleriyle olan normal ilişkileri sonucu ortaya çıkar. **A** metni, bu çoğalma/türeme sürecini 'bir kaç nesil' diye belirlerken; **B** metni, bu olgunun 400 yıl içinde tamamlandığını söyler. Dolayısıyla, metinler arasında türeme sürecinin tamamlanması açısından bir zaman birimi benzerliği olduğu ileri sürülebilir. **A** metninde yeniden türeme olgusu, A-shih-na soyu Türkler için, dişi kurt ile Türk genci arasında gerçekleşirken, **B** metninde, Oğuz soyundan arkada kalmış iki Türk genci ve onların eşlerince gerçekleştirilir. Bu bana, bu tür türeme efsanelerinin kağanlık ideolojisi ve meşruiyet sorunu ile bir bağı bulunduğunu ve her Türk boyu için böyle bir olgunun kağanlık seçimi sırasında kullanılmış olduğunu düşündürmektedir. Öyle sanıyorum ki, bu tür yeniden türeme efsaneleri, Türkler arasında, Tengri <Teng eri> ve kamlık etrafında biçimlenen din merkezli Türk kültür hayatı içinde doğmuş ve kağanlık ideolojisi ile bütünleşmiştir³⁴. Bu inanç yapısı içinde, Teng eri <Tanrı> ile irtibatlanma görevini Türklerde kam yürütür ve bu işi; 'don değiştirme' yolu ile, Tanrı katına yükselerek, yerine getirirdi³⁵. Türk kağanlık ideolojisinde bu işi, kağanın yaptığını, kağanlık ile ilgili buyrukları doğrudan Tanrı < Teng eri> 'dan almış olduğunu Benggü Taş Bitigi bilgilerden bilmekteyiz³⁶.

Bu olası durum <don değiştirme olgusu> **B** metninde görülmemektedir ve burada verilen bilgilere göre, bireyler arasında açık bir biçimde bir içten evlilik söz konusudur. Oysa, **A** metnimizde, eşi dişi kurt da olsa, bir 'dıştan' evlilik olgusu karşımızda vardır. Nitekim bu olgudan sonra doğan 10 çocuk da, 'dıştan' evlilikler ile bu çoğalmayı sürdürür. Burada, kamlık kurumunda, dişi ve erkek kamların da, 'don değiştirme' yeteneğinde olduklarını düşünerek, Michel Le Syrien'in Türk yurdu ile ilgili söylediklerini bir kez de, bu çerçevede düşünüp değerlendirelim. Acaba, bu dişi kurt, böylesi bir 'don değiştirme' durumunu yansıtır olamaz mı? Üstelik, börü=kurt = <fu-li> sözünün Çin salnamelerinde doğrudan doğruya Türk kağanını, veya herhangi bir Türk'ü ifade etmek üzere eş

34 Tanrı sözünün 'Teng eri' biçimi Togan'ın *Umumi Türk Tarihine Giriş* adlı eserinde yer alır. Türkler arasında tek Tengri etrafında biçimlenmiş sözel yapıya ama sürekliliği olan bir Tengricilik inancının var olduğu, seçilecek kağanların meşruiyeti konusunda Tengri'nin önemli bir konumda bulunduğu Türk yazıtlarından anlaşılmaktadır. Bu metinler için Orkun, Ergin ve Tekin neşirlerine bakılabilir.

35 Bu konuda Radloff'un, Eliade'm, Roux'un, İnan'ın, Divitçioğlu'nun ve Esin'in kaynakçada yer alan eserlerine bakılabilir.

36 Bu konuda D. Yıldırım'ın kaynakçada yer alan iki yazısına bakınız.

anlamda kullanıldığı gerçeğini de dikkate alırsak, bu olasılık yabana atılamaz³⁷. Söz konusu metinler, Çin tarafında bu anlayışın egemen olduğu dönemlerde yazıya alınmış olduğuna göre, dişi boz kurt neden bir don değiştirmiş bir dişi Türk kamı gibi algılanmasın?

Türklerin, 'yeryüzünün memeleri' adlı ülkesi, güneyi, doğu tarafı ve batı tarafı ile, dünyaya kapılar yoluyla açılmaktadır³⁸. Kısaca, bu Türk yurdu, dışa kapalı bir ülkedir. Türkler, bu kapılardan, istediklerinde dışarı çıkar ve çıkıp gittikleri bu yeni yerlerde beylikler, hanlıklar, imparatorluklar kurar ve yaşarlar. Kapılardan son geçip gelenler, önce geçip gelenleri yerlerinden söküp atar, daha batıya, daha güneye veya doğuya sürerler. Öyle anlaşılıyor ki; Türkler içeri/dışarı konusunda bir yandan birbirleriyle, bir yandan da dışarıda bulunan düşman ülkeler ile sürekli çarpışarak yeryüzüne yayılmışlardır. Bu türeme efsaneleri de, Türklerin içte çoğalma süreçleri ve dışarı çıkma hamleleriyle bağlı olacağı gibi, komşu düşman ülkelerle yaptıkları mücadeleleri sırasında kapılardan içeri çekildikleri tarihî süreç içindeki olayları yansıtır olabilir. Bu bağlamda, dişi kurt da, dışarıdaki Türklerden, don değiştirmiş bir dişi Türk, bir kadın kam gibi düşünülebilir.

Türklerin türemesinin gerçekleştiği yer, metinlerden ilkinin anlatımına göre, dağın dışından içine giren bir yol ile erişilebilen, dört bir yanı dik dağlarla çevrili bir ovadır. Burası, metne göre Kao-ch'ang <Turfan> 'ın kuzeyinde etrafı dik dağlarla çevrili geniş bir ova olarak tanımlanır. Giriş yolunun konumu bakımından olmasa bile, ovanın tanımı ve tasviri açısından bakıldığında, ilk ve ikinci metin arasında bir benzerlik olduğu göze çarpar.

Söz konusu bu yer B metninde, sonsuz, geniş bir ülkedir ve içinde ne ararsan vardır. Her iki anlatımda da, burası, üstü açık bir 'Atalar Mağarası' olarak tasvir edilir³⁹. A metninde, düşmandan kurtulmak, yok olmamak, soyu sürdürmek, özgür yaşayıp çoğalmak üzere dişi kurt, bu üstü açık mağaraya

³⁷ Bu konuda Gumilyev'in *Qadim Türkler* kitabında Çin vekayinamelerinden kayıtlar verilir.

³⁸ Bu kapılar üzerine bütün eski kaynakları göz önünde tutarak başlı başına bir araştırmaya ihtiyaç vardır. Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar uzanan bir sahanın dışa açılan kapıları, tarihin önemli bir cephesini, tarihî kavimlerin gerçek hareket ve yayılma alanlarını ve imkânlarını ortaya çıkaracaktır. Böylece, alanlar üzerinde gerçek hâkimiyet sahipleri ile, bunlar için çalışanların veya tâbi olanların durumu hakkında daha net sözler söylenebilecek, buluntulara ve rivayetlere daha anlaşılır açıklamalar getirilebilecektir. Tarihçiliğe hâkim anlayışlar, henüz kendi odağı dışına çıkıp olayları ve olguları kendi gerçeği içinde değerlendirme çizgisine inememiştir. Geçmişin gerçekleri bütün bir insanlığın gelişmesine hizmet verecek biçimde ortaya konmak zorundadır. Fakat, hemen bütün alanlarda olduğu gibi, tarihçiliğin de bugün bu olgunluğa erişmediği, ancak özel gayretle kimi iyi araştırmaların yapılmış olduğu söylenebilir.

³⁹ Atalar Mağarası ile ilgili De Weese'in, Ögel'in, Eberhard'ın eserlerinde önemli açıklamalar ve notlar yer almaktadır.

dağın içinden geçen gizli bir geçitten, kapıdan geçip sığınıyor ve burada, yeni kuşakların türemesi/çoğalması sürecini başlatıyor. Bir süre sonra, dişi kurttan doğan 10 çocuk, dış evlilik yolu ile bu sürece süreklilik kazandırıyor. Bundan sonra, uzun bir süre buradan dışarı çıkmayı düşünmüyorlar. Mağara veya dağlarla çevrili bu ova onlara, bir süre, özgürlüklerinin koruyucusu görevi ve yurtluk işlevi görüyor. Bu süreç içinde, burada, kendi kendilerine demirciliği öğrendikleri, bu sanatta ustalaştıkları, iyi silâh yaptıkları anlaşılıyor. Bu durum, onlara, güven veriyor olmalıdır. Sayıca artmaları yanı sıra, ülkeye sığamamaları, buraya kısıp kaldıkları düşüncesine kapılmaları, demircilik sanatındaki maharetleri, onları, bir süre sonra dışarı çıkma düşüncesine yöneltiyor. Dün, onlar için özgürlüklerinin koruyucusu olan ova mağara, bu kez durumlarını kısıtlayıcı bir yer olma özelliği kazanıyor. Bir süre kurtarıcı işlevi gören bu ova mağara, yeni durum karşısında artık onların özgürlüklerinin kısıtlayıcısı bir zindana dönüşüyor. Özgür olmak için buradan dışarı çıkıyorlar ve demirciliklerinden dolayı kendilerine güvenleri var. Altay dağlarının eteklerine yerleşiyorlar. Dışarıda bulunan Aparlar'a demircilik ediyorlar⁴⁰.

Türeme olgusunun gerçekleştiği bu yer ile ilgili, B metni daha teferruatlı bilgi verir. Burada, ele aldığımız sorunun çözümlenmesi ile ilgili B metninde, iki durum tasviri vardır. Sorunun çözümlenmesinde bu durum tasvirleri çok iyi anlaşılabilir ise, çözümsüzlük kendini korumayı sürdürür. Şimdi bu durum tasvirlerinden ilkini görelim. Kaçma ve yerleşme ile ilgili durum tasviri, B metninde şöyledir:

“Konusup şöyle dediler: ‘Burada kalsak bir gün düşmanlarımız bizi bulur, bir kabileye gitsek, hepsi de bize düşman. İyisi mi dağlar arasında kimsenin daha yolu düşmemiş olan bir yere gidip oturalım’. Sürülerini sürüp dağlara doğru yürüdüler. Yabanî koyunların yürüdüğü bir yolu tırmanarak yüksek bir dağın boğazına vardılar. Oradan tepeye çıkıp öte yana indiler. Oraları gözden geçirdiler. Geldikleri yoldan başka yol olmadığını gördüler. O yol da öyle bir yoldu ki bir deve, bir keçi bin güçlkle yürüyebilirdi. Ayağı sürçse düşer, parçalanırdı. Vardıkları (indikleri) yer geniş ve sonsuz bir ülke idi. İçinde akarsular, kaynaklar, türlü otlar, çayırlar, yemişli ağaçlar, türlü

⁴⁰ Aparlar (MS. 220-552), ‘Büyük Türk Hakanlığı’ merkezinde iktidar olmuştur.

türlü avlar vardı. Bunu görünce Tanrı'ya şükürler kıldılar. Kışın mallarının etini yer, derilerini giyer, yazın sütünü içerlerdi. Oraya Ergenekon adını verdiler”.

Şimdi bu tasviri inceleyelim. Aranılan yer, insan ayağı değmemiş dağlar arasında bir yer olmalıdır. Düşmanın onları bulamayacağı, özgürlüklerini ellerinden alamayacağı böyle bir yer aranıyor. Bu yere yüksek bir dağın yamacını dolanan ince, tehlikeli bir yolu, yabanî koyunları izleyerek erişiyorlar. Burada ilginç olan, yol gösterici veya kurtarıcı gibi yaban koyunlarının börü=kurt'un yerini almasıdır. Yabanî koyunların onlara öncülük etmesidir. Hayvanların izinden dağın doruğuna çıkarlar. Buradan, dağın öte tarafından aşağı doğru dönerler. Dik yamaçtan aşağı inerek bir büyük ovaya ulaşırlar. Kıyan ve Nüküz, eşleri, hayvanları ve yükleriyle buraya iner. Tasvirlerden öyle anlaşılıyor ki, o sırada, dört bir yanı dik dağlarla çevrili bu ovada bahar mevsimi sürmektedir. Buraya inip etrafı gözden geçirdikten sonra, Tanrı'ya şükür ediyorlar. Çünkü, bu yaşadıkları gün, onlar için çok önemli bir gündür. Tutsak olmayacaklarından, özgürlük içinde yaşayacaklarından emin oldukları bugün, kendileri için bir kurtuluş günü, bir kendi başına olma, kendi başına yaşama günüdür. Bu durumdan tam anlamıyla emin olmak için, iner inmez etrafı gözden geçirmişlerdir. Aslında bu yer, tasvire göre, etrafını çevreleyen dik dağlar ile, yeryüzünün öteki kısımlarından bağımsız, kendi özgür hayatını sürmektedir. Dolayısıyla, adlama bu yere, bu ovaya yeni misafirlerince yapılmıştır. Öyleyse bu adlamanın, hem gelenlerin, hem ovanın, hem de bu günün durumu ile bağlaşıklık, uygun bir adlama olması gerekir. Bence, onlar bu yere, yaşadıkları ilk özgürlük gününü anlatan bir ad vermiş olmalıdır. Tasvir edilen duruma en uygun, en açıklayıcı ve en mantıklı yaklaşım ve yorum da budur. Tanrı'ya da, o gün, özgürlüğe kavuşmaktan dolayı şükrediliyor. Bu denli bir özel günü ifade eden bir söz öbeğinin buldukları ovaya yer adı konması, şaşırtıcı olmaz. Bu adlamayı metinden anladığımız göre, Kıyan ve Nüküz söz konusu özel günü ifade edecek biçimde, 'Erkin Kün' diye yapmışsa da, kayıttan kayıda, yazıdan yazıya geçirilirken sözün anlamını bilmeyen müstensihler elinde yazımı ve anlamı değişime uğramıştır. Yazım ve anlam değişimine uğrayan bu ad, yüzyıllarca yanlış yazılarak, yanlış anlam ve yakıştırma açıklamalar yüklenerek günümüze kadar sürüp gelmiştir⁴¹.

⁴¹ Bu konuda daha önce yapmış olduğum gönderme ve açıklamalarda yanlış kayıtlar ile ilgili bilgi vermiştim. Ayrıca, bu konuda Alizade'nin tenkitli metin neşrine bakılabilir.

Türeme efsanelerinin B metninde yer alan ikinci durum tasviri de, sorunun çözülmesi açısından önemli bilgiler içermektedir. Şimdi de bu durum tasvirini görelim:

Dört yüz yıl sonra kendileri ve sürüleri o kadar çoğaldı ki artık oralara sığmadılar. Bunun üzerine toplandılar ve konuştular. 'Atalarımızdan işitirdik, Ergenekon'un dışında geniş ve güzel bir ülke varmış. Atalarımız orada otururlarmış. Tatar baş olup öteki boylarla birlikte bizim uruğumuzu kırmış, yurdumuzu almış. Artık Tanrı'ya şükür, düşmandan korkarak dağda kapanıp kalacak değiliz. Bir yol bularak bu dağdan göçüp çikalım. Bize dost olanla görüşür, düşman olanla güreşiriz' dediler. Hepsi bu düşünceyi beğendi. Çıkmaya yol aradılar. Bir türlü bulamadılar. Bir demirci, 'Ben bir yer gördüm, orada bir demir madeni var. Sanıyorum ki, bir kattır. Onu eritirsek yol buluruz' dedi. Gidip orayı gördüler, demircinin sözünü uygun buldular. . . . Dağın böğründeki çatlağa bir sıra odun, bir sıra kömür dizdiler. Dağın tepesine ve öteki yanlarına da odun ve kömür yığdıktan sonra deriden yetmiş körük yaptılar, yetmiş yere koydular. Ateşlediler, hepsini birden körüklediler. Tanrı'nın gücüyle demir eridi. Bir yüklü deve geçecek kadar yol açıldı. O ayı, o günü, o saati belleyip dışarı çıktılar. İşte o gün Moğollarca bayram sayıldı⁴². O günden beri bu kurtuluş gününde bayram yaparlar. O gün bir demir parçasını ateşte kızdırırlar. Demir kıpkırmızı olunca önce han, demiri kaskaçla tutup örsün üstüne koyar, çekiçle vurur <'döğer' olmalı sanırım>. Sonra bütün beyler de öyle yapar. Bu günü çok değerli sayarak 'zindandan çıkıp ata yurduna geldiğimiz gün' derler'.

⁴² Bana göre bu bayram Oğuz Türkleri içindir. Çünkü bu efsanenin gerçeğinde olduğu gibi Oğuz Kağan efsanesinde Moğol, zaten Oğuz Han'ın dedesidir.

Bu verdiğimiz tasvirde, bu sonsuz ve geniş ova, öylesine dolmuş bulunmaktadır ki, bir özgürlük, bağımsızlık ovası olan 'Ergene Kon', dört bir yanını çeviren dik dağlar ile bu özelliğini yitirip bir 'zindan' durumuna gelir. 'Ergene Kon', artık, özgürlüklerini, hareketlerini kısıtlayan ve içinden çıkılması icap eden bir hapisane mağaradır. Buradan yeniden yeryüzüne çıkıp ata yurduna gitmek isteyen kuşaklar, artık kimseden korkmayacak derecede güçlü olduklarına inanmaktadır. Ve bu karar ile, 'Ergene Kon' içinde çoğalan yeni kuşaklar, dışarı çıkmak, ata yurduna varmak üzere demir dağı eritirler. Yüklü bir deve çıkacak büyüklükte bir yol açarlar. Buradan dışarı çıkarlar. Bu eylemin, kıştan çıkarken, otların yeşerirken gerçekleştiğini, sürülerle dışarı çıkmalarından anlayabiliriz.

Açılan yoldan dışarı, gelişi güzel çıkmadıkları, toplanıp bir tören yaparak, bir düzen içinde çıktıkları anlaşılıyor⁴³. Ve bu çıkış gününün kendileri için önemi üzerinde durularak, o ay, o gün ve o saat herkes için belirlenip belleniyor. Hayvan sürülerinin otlağa çıkarılabileceği ay olarak düşünürsek, Türk takvimine göre bu ayın, yılbaşı ayı, yılın ilk ayı, milâdî takvime göre Mart ayı olması icap ediyor⁴⁴. Şüphesiz bu yol, aynı zamanda, onca sürülerin ve insanların rahatlıkla durup, hareket etmeden önce etraflarına bakınacakları bir düzlüğe açılıyor olmalıdır. Ve bu yol, atalarının tırmandığı dik dağ yamaçlarının dibinde, boğumunda, veya öteki dağlardan birinin eteklerinde bulunan bir düzlüğe çıkıyor olabilir. İçeriden dışarı çıkma, dışardaki ata yurduna varma, dostla dost olma,

43 Reşideddin'in yazmış olduğu *Câmi'üt-tevârih* adlı eserde 'Qavm-i Qonqrat' başlığı altında bu boy hakkında bilgi verilirken, 'Bu kavim Ergene Qon'a gitmiş olan o iki şahsın <Qıyan ve Nüküz> neslindedir... Bu kavim, kimseye danışmadan herkesten önce <Ergene Qon'dan> dışarı çıktıkları ve o acele içinde ötekilerin ocakları ve körukleri üstüne basa basa geçtikleri için Moğullar, Qonqratların ayak ağrılarının sebebinin bu hareketleri olduğuna ittifakla inanırlar' <V. Reşideddin, Jâmi al-tavârih. [v. I, A. A. Alizade neşri]. Moskva, Akademia Nauk AZ SSR. 1965>. Bu kayıt, Ergene Qon'dan belli bir düzen ve tören ile dışarı çıktığı ve bunun ilkyazın <baharın> başında, yılbaşı girince, otların yeşerdiği sırada yapıldığı tarzındaki düşüncemizi teyit eder nitelikte görülmektedir.

44 Ssu-ma Ch'ien'in yazmış olduğu *Shih chi* adlı Çin salnâmesinin Hunlar ile ilgili kısmında bu törenlerle ilgili bilgiler şöyledir: '<Hunlar> , her yılın ilk ayında <Mart> toplanıp kendi âdetlerine göre çeşitli kutlamalar ve ibadetlerde bulunurlar'. Feny'e'nin yazdığı bir başka salnamede de, buna benzer bir kayıt göze çarpar: 'Hunlar, örf ve âdetlerine göre, <yılın> birinci <Mart> , beşinci ve dokuzuncu ayları olmak üzere yılda üç defa toplanıp Tanrı'ya kurbanlar sunup çeşitli törenler yapıyorlar'. Chou sülâlesi tarihinin "Kök Türk" kısmında, Hunlardan indikleri belirtilen bu Türklerin, otların yeşermesini yeni yılın başlangıcı saydıklarından söz edilir. Bir başka Çin salnamesinde ise, yine Kök Türklerden söz edilirken, örf ve âdetlerinin aynı olduğu kaydedilir ve her yıl <birinci ayda, yılbaşında> hükümdar ve beyler eşliğinde Ata Mağarası ziyareti, anma törenleri düzenledikleri belirtilir. Bu kayıtlar, eski Türk tarihi ve kültür tarihi ile ilgili pek çok yerli ve yabancı araştırmada mevcuttur. B. Ögel'in, A. Haluk Çay'ın, O. Turan'ın, S. Divitçioğlu'nun eserlerinde yer alan gönderme ve kaynakçadan bu konuda istifade edilebilir. Ayrıca, bu kayıtlar toplanıp bir araya getirilmiştir. Nuraniye-Erkin H. Ekrem, 'Uygurlarda Nevruz Kutlamaları' adlı makalede Çince kayıtları bir araya toplamışlardır.

düşman ile güreşme düşünceleri, bana, burada başka bir soru sorduruyor. O da şu: Acaba, bu Türklerin yurdu <Ergene Kon'a girenlerin ata yurdu> ata mekanı, Michel Le Syrien tarafından sözü edilen, kapılar dışında bulunan bir yurt mu idi? Bu soru ve yanıtı, araştırılmaya değer. Çünkü, söz konusu patrik bize, tarihî Türk yurdunu Çine ve İrana açılan kapıların ardında kalan ve 'Yeryüzünün Memeleri' adını verdiği yer olarak tanımlıyor. Ve bu tanım, bir bakıma <geçitlerin geçilmesi zorluğu açısından> anlamlı bir benzerlik göstermektedir. Dağlar ile çevrili bu iki yer arasında gözlediğim tasvirdeki benzerlik yanı sıra tarihî bir bağlantı olabileceği ihtimalini önemsiyor ve düşünüyorum.

Atalar Mağarası 'Ergene Kon'dan dışarı çıkış gününde, orada bulunanların, bugünü, bir 'kurtuluş günü' bayramı olarak kutladığı B metninden anlaşılıyor. Özgürlüğe kavuşmayı, özgürlüğü kısıtlar duruma gelen 'Ergene Kon' mağarasından çıkararak elde eden Türkler, bugünü, o günden sonra da, yine bir kurtuluş günü, bir kurtuluş bayramı günü olarak kutlamayı sürdürür. Tasvirde yer alan, 'O günden beri bu kurtuluş gününde bayram yaparlar' sözünden, bu bayramın, özgürlüğe kavuşma günü bayramının, en az B metnini kayda geçiren Ebülгази Bahadır Han zamanına kadar sürdüğü söylenebilir. Bunun, tam bir özgürlük günü bayramı olarak kutlandığını da, yine B metninde yer alan, 'zindandan çıkıp ata yurduna geldiğimiz gün' diye tanımlanmasından anlıyoruz. Dolayısıyla bugünü, bu anlamda, çok değerli saydıkları yargısına varmak güç değildir.

A metni ile B metni arasında iki önemli fark daha vardır. A metninin verdiği bilgiye göre, mağaradan dışarı çıkan Türkler, Altay dağları eteklerine, Altay düzlüklerine yerleşir ve Aparlara demircilik ederler. Bu Türkler, bir süre Aparlara demircilik ettikten sonra özgürlüklerini kazanacak ve kendi devletlerini kuracaklardır. Söz konusu devlet, tarihî süreçte, Törük ve Oğuz boylarına dayalı kurulmuş Türk Kağanlığı veya Kök Törük İmparatorluğu [MS. 552-745]'dur. Oysa, B metninde, dışarı çıkanlar <Oğuz boyları> , düşmandan ata yurtlarını geri alır, onları yener ve kendi devletlerini kurarlar. Bu durum bize, Oğuz ve Törük boylarına ait iki ayrı türeme, iki ayrı devlet kurma olgusu ile karşı karşıya bulunduğumuzu ama, türeme mekânın aynı kaldığını gösterir. Böyle olunca, yukarıda sorduğumuz soruyu, burada, bir kez daha tekrarlayabiliriz: Bunlar, Michel Le Syrien'in sözünü ettiği Türk ülkesinin dışından mı içeri girip burada türediler; yoksa burada türeyip bu kapılardan tekrar dışarı çıkıp ata yurtlarında mı yeniden devlet kurdular? Türk kağanlığı hareketinin dağa çıkıp başkaldırma hareketiyle başladığı bilinmektedir. Burada aranması gereken yanıt, bu olguların, 'yeryüzünün memeleri' diye tanımlanan saha içinde mi, dışında mı gerçekleştiği

sorusunu karşılamalıdır. Bu sorunun yanıtı şimdilik bana da pek aydınlık görünmemektedir. Tarihî Türk yurdunun ve bu yurdun dışındaki yayılmanın sınırları ve özellikleri, belki bu tür tarihî efsanelerimizin taşıdığı bilgiler arasında saklıdır. Dolayısıyla, söz konusu tarihî efsanelerimiz bu açıdan da araştırılmaya değer bir tarihçilik sorunu olarak görünmektedir. Burada, bu iki türeme efsanesi metninin verdiği benzer durum tasvirlerinde önemli gördüğüm ikinci fark, adlama ile ilgilidir.

Türk türemesinin yeniden gerçekleştiği, çevresi dik dağlarla çevrili geniş ova ile ilgili A metni bize bir yer adı vermez. Bu metinde sadece, bu yerin, Kao-ch'ang <Turfan> ülkesi kuzeyinde bulunan dağlardan birinde bulunan ve içine gizli bir yoldan girilen, dört bir yanı dik dağlarla çevrili bir ova olduğu söylenir. Oysa, B metninde, dağın doruğunun bir yanından çıkılıp öte tarafından inilerek erişilen bu geniş ve sonsuz ovaya, Tanrıya şükredildikten sonra, 'Ergene Kon' adı verildiği belirtilir. Bu adın, elimizdeki yazım biçimi ile olmasa bile, o günü, özgürlüğe kavuşulduğu o ilk günü ifade etmek üzere yapılmış bir gün nitelmesi adı olması gerekir. Bu gün adı nitelemesinin aynı zamanda, bu bağlamda, buradan çıkarken de, o ilk gün için kullanılmış olması tabiidir. Bugünün bir 'kurtuluş günü bayramı', bir özgür olma günü olduğu B metninde açıkça söylenmektedir. Böyle olmasına karşılık, metinde tespit edildiği biçimde karşımıza çıkan 'Ergene Kon' sözü bu anlamı karşılamadığı gibi, bu adlama öbeğinden yapılan öteki anlam çıkarımları da, bize bu bağlamda bir şey söylemez. Ben bu adlamanın içeriği ile günün anlamı arasında bir uyum olduğu kanısındayım. Buraya kadar, bu çelişkili durumu, bu tutarsızlığı, anlamı havada kalan ama, anlamı ortada kalmaması gereken durumu metin yorumu açısından göstermeye çalıştım. Böylece, birinci düzeyde söylemek istediklerim, buraya kadar yapmış olduğum açıklamalar ile yeterince aydınlığa kavuşmuştur, kanısındayım

Şimdi bu yer adlaması Ergene Kon'u, ikinci bir düzeyde, filolojik düzeyde ele alıp gözden geçirelim. Bu konuda B metninin verdiği bilgiyi hatırlayalım: '*Oraya <yani indikleri ve yerleştikleri ovaya. D.Y.> Ergenekon adını verdiler. Ergene dağ kemeri, Kon dik demektir. Orası dağın doruğu idi*'⁴⁵. Şimdi metnin bu açıklamasına dikkatle bakalım ve dört yanı dağlarla çevrili ovayı düşünelim. Ve oradan açılan yol ile, geniş düzlüklere veya Altay dağları eteklerine çıkan insanları düşünelim. Önce, bu insanların türediği ve çoğaldığı yerin 'dağ doruğu' olmadığı, bir ova olduğu bu metinden bellidir. Bu ovaya doruğun öte yakasından

⁴⁵ Alıntı, Ercilasun neşrindedir.

aşağı uzanan, veya dolana dolana inen bir yol ile vardıkları ve indikleri bu ovada 400 yıl yaşayıp çoğaldıktan sonra, buraya sığmayınca dağı eritip yarararak açtıkları kapıdan dışarı çıktıkları da yine metinde açıkça anlatılmaktadır. Öyleyse, kime ait olduğu belli olmayan, ama metinde yer alan adlama yazımı ve adlama öbeği ile ilgili elemanlara bağlı yapılan yakıştırmalar ve açıklamalar tamamen yanlıştır. Bu yanlışlık nereden kaynaklanıyor, sorusunun yanıtı ‘Ergene Kon’ sorununda gizlidir. Çünkü, bu adlama her ne ise, inilen yere, sonsuz ve geniş diye tanımlanan ovaya verilen addır. Ama bu ad, aynı zamanda o önemli gün ile, özgürlük ve kurtuluş günü ile de, bağlaşıklık bir addır.

Bu söz öbeğinde, ova adında yer alan iki kelime vardır: ‘Ergene’ ve ‘Kon’. ‘Ergene’ sözcüğüne metin yazarı veya müstensih, ‘dağ kemeri’ anlamı yüklenmiştir. Bu ad, ilk kez Kazvinli Hâce Reşideddin’in *Câmi-üt-Tevârih* adlı eserinde yer alır⁴⁶. B metnine de, buradan aynen geçtiği ve sonradan Türkler arasında bu biçimiyle yayıldığı kanısındayız. Ergene sözcüğü, Türkçenin belli başlı tarihî sözlükleri içinde yer almamaktadır. *Tarama Sözlüğü*’nde de görülmemektedir. *Derleme Sözlüğü*’nde bu sözcük, ‘dağ beli’ anlamıyla sadece bir yerde geçmektedir⁴⁷. Bu sözcüğe bu anlamıyla başka bir yerde tesadüf edilmemiştir. Türk dilinin tarihî sürecinde, bu ‘yanlış’ kayıt ve ‘yanlış anlam yükleme’ dışında, eski Türk yurdu üzerinde böyle bir yer adına ait hiçbir tarihî kayıt mevcut değildir. Ova ve ırmak adı olarak Trakya’da görülen ‘ergene’ örneğinin ise, ‘dağ kemeri’, veya ‘dağ beli’ anlamları ile ilgisi yoktur. Trakya bölgemizde, etrafi alçak yükseltiler ile çevrili bir bakıma öteki yerlerden bağımsız ovaya, ‘Ergene Ovası’ veya ‘Ergene Teknesi’ adı verilmiştir⁴⁸. Bu adda da, sözcük yine bir nitelendirme işlevi görür ve ovanın öteki yerlerden bağımsız ve özgür bir yer olduğuna işaret etmiş olur. Bu sözcüğün burada yüklendiği anlam ile metinde yapılan açıklaması arasında bir ilgi bulunmamaktadır. Burada

46 ‘Câmi’üt-Tevârih’ adı çeşitli biçimlerde okunmuş, çeviriyazı ile verilmiştir. Künyeleri verirken araştırmacıların anlayışlarına uyulmuştur.

47 *Derleme Sözlüğü*’nün ilgili maddesine bakınız.

48 *Türk Ansiklopedisi*’nin ilgili maddelerine bakılabilir. Ayrıca bu çevrede yapılmış ‘Ergene Köprüsü’ hakkında, Münecimbaşı (H. 1041/M. 1631-H. 1113/M. 1702)’nin, *Sahaif-ül Ahbar fi Vekayi-ül-A’sâr* veya *Câmi’üd-Düvel* adlı eserinin *Münecimbaşı Tarihi* namıyla Türkçe yayımlanmış kısmında ilginç bir kayıt ve açıklama vardır: ‘Bu yıl içinde <H. 831/M. 1428, D.Y.> Sultan Murad, yüz yetmiş dört tak üzerine Ergene Köprüsü’nü inşa ettirdiler. Köprünün iki tarafına büyük iki köy kurdurup-bunlardan birinin adı Ergenedir- bu köylerin ahalisini tekâliften muaf tuttular... Köprünün yapıldığı yer, yol kesicilerinin, hırsızların barınağı haline gelmiş bir bataklıkta’. Münecimbaşı bu eserini Arapça yazmıştır. Önemli bir tarih eseridir. Önce, şair Nedim tarafından tercüme edilmiş ve bu tercüme daha sonra yayımlanmıştır. Cumhuriyet çağında N. Atsız hayatını yazıp yayımlamış, Hasan F. Turgal ‘Anadolu Selçukluları’ ve N. Lugal ‘Karahanlılar’ kısmını tercüme etmişlerdir. Osmanlı Hanedanlığı dönemi ise, İ. Erünsal tarafından yayımlanmıştır. Bu kayıta da, adın bataklık bir yere verilmiş olduğu anlaşılıyor.

da işlevi, nitelemesi, özgürlüğü, kendi başınlığı ifade etmesinden ibarettir⁴⁹. Ergene sözcüğünü Doerfer, Moğolca saymaktadır⁵⁰. Türk diline ait ‘erk’ten türetilmiş ‘erkin’ sözcüğünün Moğol dilindeki telâffuzu ‘ergene’dir savı ileri sürülmüş olsa idi, bu sav bizim için de, kabul edilebilir bir görüş olabilirdi. Fakat, sözcüğün kaydına bakılarak ve kayıt biçiminin özellikleri dikkate alınmadan köken itibarıyla aslının Moğolca olduğu söylenemez. Biz bu görüşe katılmıyoruz ve doğru bulmuyoruz.

‘Kon’ sözcüğüne gelince. Bu sözcüğe, Ebulgazi Bahadır Han, ‘tîz’ ve ‘ötkür’ anlamlarını verir. ‘Keskin’ demektir. Aynı sözcüğe, seçtiğimiz **B** metnine bağlı olarak, A. B. Ercilasun, ‘dik’ anlamını vermektedir. Tarihî Türk dili metin ve sözlüklerinde bu anlamda böyle bir sözcüğe rastlanmamıştır⁵¹. *Tarama Sözlüğü*’nde de yoktur⁵². *Derleme Sözlüğü*’nde, ilk sözcük gibi (!), bu sözcüğün de, bir yerde kaydı geçer ve anlamı, **B** metninde olduğu gibi, ‘dağ kemeri’ diye verilir! *Derleme Sözlüğü*’nde görülen bu ‘tek’ örnekler ve benzer anlamlar, bu iki sözcüğün, metinde geçen anlamlarıyla bir işgüzarlık sonucu, bu sözlüğe sokulmuş olduğunu gösterir⁵³. Bunları ‘doğru’ diye algılasak, karşımıza daha içinden çıkılmaz bir durum çıkar. O da şudur: ‘Ergene Kon’ demek <*Tarama Sözlüğü* anlamlarına göre> ‘Dağ Beli Dağ Kemerı’. Bu durum, Türk dilinin gramer yapısına, anlam yükleme ve adlama tutumuna aykırıdır. Türk dilinde buna benzer bir adlama örneği yoktur. Bu uydurma yakıştırmaya başka bir yerde rastlamak da, imkânsızdır.

49 Önceki göndermede yer alan maddedeki tasvirlerle bakılabilir.

50 Doerfer’in kaynakçada yer alan eserinin ilgili maddesi.

51 Meselâ Kaşgarlı’da ve eski Türk yazıtlarında yoktur. İbarenin her iki sözcüğüne ‘Erkene kun’ biçiminde Türk dilinin fonolojisi, morfolojisi, söz dağarcığı ve ağızları ile ilgili Muhammed Mahdî Xân tarafından Fars dilinde yazılmış ‘Sanglax’ adlı eserde rastlanmaktadır. Bu eserde de, yine öncekilere benzer açıklamalar vardır. Bu eser, G. Clauson tarafından incelenmiş, çeşitli açılardan değerlendirilerek söz dağarcığı, kategorik dizinler ile gösterilmiştir. Clauson, söz konusu ibare için şu açıklama ve yorumu verir: ‘Erkene kun: “the lofty centre of a mountain”; imaginary etymology of a geographical name’. Faksimile ile birlikte eseri yayımlayan Clauson, kaynaklarda yer alan ve sürekli tekrarlanan ‘hayali’ açıklamalara işaret etmiştir. Sanglax’ın en önemli özelliği, eseri hazırlayan M. M. Xân’ın, bizim bilmediğimiz bir Türkçe ve bir Farsça ‘Oğuz name’ nüshasından istifade etmiş olmasıdır. Gramerde, pek çok eserin yanı sıra, her iki eserden yapılmış alıntılar vardır ve burada edinilen bilgiler, bilinenlerden farklıdır. Farsça yazılmış bu eser Clauson’un tahminine göre 1759 yıllarında yazılmış bir nüshadan gelmektedir.

52 Bu sözcük, aynı zamanda konağ’dan çıkma gibi gösterilmiş, ‘konut, çadır’ anlamları verilmiştir. ‘Dağ kemeri’ ise ‘kon’ için verilmiştir. Ayrıca, ağıl ve davar ağılı anlamında ‘kom’ sözcüğü ve çeşitli söyleniş biçimleri <kem, köm, kön, küm, konur gibi> verilmiştir. *Yeni Tarama Sözlüğü*’nde ise *kon-* fiilinden ‘konak’ ve ‘konduk yurt’ maddeleri gösterilmiştir.

53 Çünkü, aynı mealde açıklamalar veya benzerleri verdiğimiz metinlerde de aşağı yukarı verilmektedir. Dolayısıyla bu sözcüklerin sözlüğe bir gayretkeşlik sonucu girdiği anlaşılmaktadır.

Ebülğazi Bahadır Han'da ve çözümleme için seçtiğim **B** metninde verilen karşılıkları dikkate alırsak, 'Ergene Kon' adlama öbeğinin karşılığı, ilkinde: 'Dağ kemeri keskini'; ikincisinde: 'Dağ kemeri diki' olur. Türkçe bakımından bu adlamaların her ikisinin de, 'yanlış' olduğu çok açıktır. Türkçede niteleme sona gelmez. Eğer bu sözcük öbeği Türk dilinde, Türkçe sözcüklerden kurulu ise ve bu sözcüklere yüklenen anlamları 'doğru' kabul ediyorsak, o zaman, adlama öbeğimizde bulunan sözcükler şöyle dizilmiş olmalıydı: 'Kon Ergene'. Bu durumda ad tamlamasının anlamı da, 'Dik Dağ Kemerı' olurdu. Böyle bir tamlama Türk dili grameri bakımından da doğrudur. Ama, bunun, elimizdeki tamlama ile uzaktan yakından bir ilişkisi olmadığı gibi, yazmalarda herhangi bir kaydına da rastlanmaz. 'Dik Dağ Kemerı' tamlamasının Moğolca tam karşılığı da, yine Türk dilinde olduğu gibi benzer bir gramer yapısı içinde karşımıza çıkması, 'Kon Ergene' olması icap eder. Fakat söz konusu dilde böyle bir tamlama yok, bulamadık. Bulduğum bir benzer tamlama vardır; o da, 'Gün Ergi' tamlamasıdır⁵⁴. Moğolca bu tamlamanın Türkçe tam karşılığı da, 'dik yamaç' olur. Bu durumda 'gün ergi' ile 'Ergene Kon' adlaması arasında da, anlamca herhangi bir benzerlik yoktur. Bundan, söz öbeğimizin Moğolca olmadığı çıkarımına varabiliriz. Tamlamanın Farsça olmadığı da biliniyor. Bunu, Kazvinli Hâce Reşideddîn'in ve Ebulğazi Bahadır Han'ın yazmalarında yer alan açıklamalardan anlamaktayız.

Söz konusu **B** metninde, sorunu çözülemeye yardımcı olan ikinci bir 'yanlış' açıklama daha vardır. O da şu: '*Orası dağın doruğu idi*' cümlesi. Bu açıklama ile ne adın, ne de tanımlanan yerin bir ilgisi vardır. Çünkü, adlama, dört bir yanı yüksek dağlar ile çevrili bir ovaya yapılmıştır. Dağın doruğu ile bir ilişkisi yoktur. Verdiğimiz tasvirler dikkatle gözden geçirildiğinde bu durum kolayca anlaşılır. 'Buraya' sözü, bu ovaya, bu yere, yani indikleri düzlüğe ad verdiklerini açıkça vurgulamaktadır. Bu ovanın, dışarda bulunan düzlükler ile aynı seviyede bir derinliğe sahip olduğunu çıkış yolunun, yüklenmiş bir devenin geçebileceği derin ve dar dağ yarığı yolunun açılmasından anlıyoruz. Tepeden düze kadar bu yolu açmak için, körük ve odun yığını kuruluyor. Dağın içindeki düzlükte bulunan insanlar, sürüler ve yükler ile bu yoldan geçirilip dışarıya, yine geniş bir düzlüğe çıkarılıyor.

Konu ile ilgili iki düzeyde yapmış olduğum bu açıklamalar ışığında diyorum ki; Türklerin yeniden türeme yeri olan bu yere verilmiş ad, ilk kez ya tabîb Reşideddîn tarafından, yahut müstensihler tarafından 'Ergene Kon'

⁵⁴ Lessing'in sözlüğünde bu maddeye bakılabilir.

biçiminde ‘yanlış’ kaydedilmiş ve bu yanlış sürüp gitmiştir. Söz öbeği doğru anlaşılmadığından dolayı da, metin içinde bu ‘yanlış’ ve yakıştırma açıklamalara ihtiyaç duyulmuştur. Bu ‘yanlış’ sonraki zamanlarda da, metinden olduğu gibi, aynen tekrarlanmıştır. Tarihî metinlerde yer alan yanlış açıklamaların, yine bu metinlerde yer alan her iki tasvir ile çelişkili olduğu uzun süre gözlerden kaçmıştır. Bu çelişki, iki düzeyde yapmış olduğum biçim ve içerik incelemesiyle anlaşılır doğrulukta ortaya çıkmıştır. İlk tasvirde, buraya vardıkları ilk gün, tutsaklıktan kurtuldukları, kendilerini özgür hissettikleri, egemenliklerini korudukları, güven içinde, kendi başlarına korkusuz geçirdikleri ilk gündür. Bundan dolayı buraya bu günün anlamını ifade eden söz öbeğini ad vermişlerdir. Bir süre sonra da, bu ‘özgürlük’ alanı, onlar için ‘yeniden’ tutsaklık alanına dönüşür. Özgürlüklerini, hareketlerini kısıtlayıcı bir ‘zindan’ yeri olur. Bu ‘zindan’dan çıktıkları gün de, yine özgürlüklerine kavuştukları böylesi ‘aziz’ bir ‘yeni’ ilk gündür. O ilk gün de, çıkanlar için önemli, ‘aziz’ bir gündür. Bayram edilecek bir gündür. Öyleyse bugün, nasıl bir gün adı olmalıdır ki, hem böyle bir gün ile, hem de Kıyan ile Nüküz’ün Tanrı’ya şükrettikleri ilk gün ve o gün yaptıkları yer adlaması ile uyumlu bir ‘ilk’ gün adı olsun?

Bana göre, bu her iki durum ile uyumlu olması icap eden ad, ‘Ergene Kon’ değil, ‘Erkin Kün’ olmalıdır. Türk dilinde ‘erk’ sözü eskiden beri vardır. ‘Saltanat sözü ve buyruğu geçerlik, kudret, iktidar, gücü yeterlik’ anlamları yanı sıra; bu sözün, ‘irade, hürriyet’ karşılıkları da, sözlüklerimizde yer alır⁵⁵. İlk sözcüğümüze, ‘erkin’e tarihî sözlüklerimizde rastlayamadım. Yeni zaman Türk dili sözlüklerinde, özellikle Türkistan Türkleri arasında, bu sözcük: ‘erkin’ diye kullanılır. Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen ve Uygur Türkleri arasında ‘hür’, ‘hürriyet’ ve ‘özgürlük’ karşılığı olarak kullanılmaktadır⁵⁶. Türkiye Türkçesi Sözlük Derleme Sözlüğü’nde de, buna uygun tanımlara rastlıyoruz.

Derleme Sözlüğü’nde bu sözcük: ‘erkillik/erkinlik’ ve ‘erkinlik’ biçimlerinde tespit edilmiş ve ‘özgürlük’ anlamı yüklenmiştir. Ve bir de yardımcı fiil ile maddeleştirilmiştir: ‘Erkin koymak: Serbest bırakmak’ biçiminde⁵⁷. B metnimizde yer alan ilk günün anlam ve öneminden olduğu kadar, metnin verdiği ‘kurtuluş günü’ açıklamasından da, sorunumuzun ilk sözcüğünün hür, özgür, serbest, kendi başına olma anlamlarını veren ‘erkin’ sözcüğü olduğu kanısına varıyorum. İçeri girildiğinde de, dışarı çıkıldığında da, bu hür, özgür olma günü

55 Kaşgarlı’nın sözlüğünde vardır.

56 Ercilasun’un *Türk Lehçeleri Sözlüğü*, ilgili madde.

57 *Derleme Sözlüğü* ilgili maddeleri.

kutsanacak, unutulmayacak, bayram edilecek bir gün, tutsaklıktan kurtuluş günüdür. Ad öbeğimizin ikinci kelimesi ise, 'Kün', yani 'gün'; tüm Türk yazı dillerinde ve lehçelerinde takvim günü olan gündür. Bu filolojik gerçekler bize, Türklerin türeme yerine verilen ad öbeğimizin: 'Erkin Kün' tamlaması olduğunu gösterir. Söz konusu adlamanın Türkiye Türkçesinde bugünkü tam karşılığı, 'Özgür Gün' veya 'Özgürlük Günü' olmaktadır.

Türklerin bu türeme yerinden, 'Atalar Mağarası'ndan bir törenle ve bir töre düzeni içinde çıktıkları ve bu törene ve töreye uymadan dışarı çıkanların nesillerinin de, sürekli bunun cezasının çektikleri yine bu metinlerden anlaşılmaktadır. Başlarında Börteçine <bana göre de, Börteçine= Böri Tigin olmalıdır> adlı bir han vardır⁵⁸.

Türkler, bu özgürlük ile ilgili ilk günü kutlama töreni ardından, her yıl, aynı ay, aynı gün ve aynı saatte bu töreni tekrar etmişlerdir. Bu kurtuluş gününü 'aziz' bir bayram saymışlardır. Ben, Türklerin bu 'aziz' gününü, bu tutsaklıktan kurtuluş gününü, özgürlüğe, bağımsız, egemen, kendi başına korkusuzca hareket etme gününü ve bayramını, "Türklerin, özgürlük, bağımsızlık günü bayramı" olarak görüyorum. Türkler, o gün, özgür oldukları, özgürlüğe kavuştukları, tekrar yeryüzüne, ata yurtları 'yeryüzünün memeleri'ne geri döndükleri için, bu güne: 'Erkin Kün' demişlerdir. Kıyan ile Nüküz de, tutsaklıktan kurtulup özgür yaşayacakları 'Atalar Mağarası' bu yere, bu ilk özgürlük gününü yer adı olarak koymuşlardır. Dolayısıyla, 'Atalar Mağarası' adı, 'Ergene Kon' değil; 'Erkin Kün'dür⁵⁹. Ve bu 'aziz' günü ve bugünün adını Türkler unutmamış, hem Atalar Mağarası adı, hem de, oradan kurtuluş günü bayramı adı olarak saklamışlardır. Ben bu bayrama, artık doğrusu ile, Türklerin 'Erkin Kün Bayramı' diyorum.

Yer adı ile ilgili tamlamanın ikinci sözcüğüne ilişkin iki görüş daha ileri sürülebilir. Bunlardan biri, 'kon'unun koyun anlamına gelebileceği ihtimalidir. O zaman tamlamamız, 'Özgür koyun' olur. B metninin kahramanlarına bu yabancı koyunlar öncülük edip söz konusu ovaya indirmiştir. Hepsi burada kendi başına, özgür yaşayan koyunlardır. Ancak, bu ihtimali, metinde yer alan ve yabancı koyun veya geyik anlamına gelen 'arqar' sözcüğü ortadan kaldırmaktadır, kanısındayım⁶⁰. İkinci görüş ise, 'kon' sözcüğünün kom/yurt, ülke anlamında bir

58 Bu konuya daha önce temas edilmiştir. Önceki ilgili göndermeye bakılabilir.

59 Atalar Mağarası ile ilgili yapılmış göndermeyi dikkate alınız.

60 Arqar, yabancı koyunu veya yabancı geyiği, yahut yabancı keçisi anlayışı ile yazıtlarda damga gibi kullanılmıştır. Eski Türkler arasında arqar'ın has adlarından birinin, özel bir türünün adının Elig/İlig/Elig olduğu ve bunun, Karahanlı hanedanlığı döneminde Elig/İlig biçiminde hem damga ve hem de bir unvan gibi kullanıldığı ve bütün bunların meşrutiyet ile ilgisi bulunduğu kanısındayım. Ayrıca, Bengü Taş Bitiği

sözcük gibi tasarlanmasıdır. Fakat bu sözcüğün ‘kon’ biçimi, ‘yurt, ülke’ anlamları ile eski sözlüklerde ve tarihî kaynaklarda görünmüyor⁶¹. Sadece, ‘kon’ fiilinden ‘konuk olunan yer’ ve ‘konulan yer’ anlamlarında ‘konak’ ile ‘konduk yurt’ gibi iki adlamaya rastlanmıştır. Farazi olarak sözcüğün böyle bir anlamı olduğunu var sayarsak, tamlamanın karşılığı bu kez de, ‘Özgür ülke’ olur; bu açıklama, metinde dağın adı ile ilgili ileri sürülmüş görüşlerle çelişir. ‘Özgür ülke’ tanımını doğru kabul edersek, adlamanın dağa değil, ovaya yapılmış olduğu gerçeği ile karşılaşmış olunur. Ancak, bu ihtimallerin hiçbiri bize, kurtuluş günü ile ilgili bir çağrışım yapmadığı gibi, dayanakları <arqar= yabanî koyun tercümesi ve qon’un, eski sözlüklerde ve tarihî kaynaklarda yurt ve ülke anlamlarında yer almamış olması gibi> da yeterince sağlıklı görünmüyor. Bu nedenle, biz, yukarıda ifade etmiş olduğumuz açıklama ve gerekçelere istinaden adlamanın ilk biçiminin ‘Ergene Kon’ değil; ‘Erkin Kün’ olduğu düşüncesindeyiz. ‘Ergene Kon’ biçiminin ilk adlamanın yanlış kaydı sonucu ortaya çıktığı, anlamı bu hâliyle kestirilemeyen sözcüklere sonradan yakıştırma açıklamalar getirildiği anlaşılıyor.

Tarihî kaynaklarımızda bu ‘Erkin Kün Bayramı’, Türk takvimine göre yılın ilk ayı ve yılın ilk gününde kutlanmıştır. Bundan, bu bayramın, Türkler arasında aynı zamanda, Türk yılbaşı günü olarak da kutlandığı söylenebilir. Türkler, bu özgürlük gününü, aynı zamanda takvimleri için bir başlangıç günü seçmiş olmalıdır. Büyük hayvan sürüleri ile Erkin Kün’den dışarı çıkışlarının da, ilkbahar ayı başında olması, akla ve mantığa en uygun zamandır⁶². Türklerin ‘yeniden dirilişi’ ve türemesi, tabiatın uyanışı ve özgürlüğe kavuşması, toplumda iş ve hareket yeteneğinin eyleme geçmesi, tarihî ve ‘aziz’ kurtuluş günü hatıralarının bu törenlerde birleşmesi, bugüne, toplumun sürekliliği açısından da kutlu bir anlam ve işlev yüklemiştir. Türkler, ‘Erkin Kün Bayramı’ törenleriyle, bir yandan geçmişini gelecek kuşaklara taşımış, bir yandan da, bu kuşaklara, özgürlüğün değerini, korunması gerektiğini anlatmıştır. Bugün de, ‘Erkin Kün Bayramı’, bu tarihî işlevini yerine getirerek geleneğini sürdürmekte ve bizleri

Yazıtlarda arqar damgasının, ejderha (canavar) figürünün bir araya getirilmiş olması ve tuğ ucunda börü başı figürü bulunması, tamamen meşruiyet sorunu ile ilgilidir. Bütün bunların süsleme amacıyla bir araya getirilmedikleri, hanedanlığın bu sorunuyla ilgili oldukları açıktır. Bu bakımdan, Türklerde iktidar meşruiyetinin dayandığı kaynakların çok iyi öğrenilmesi ve anlaşılması icap eden bir konu olduğu üzerinde ısrar etmekteyim. Bildiri sınırları içinde, içerde ve göndermelerde bu konuda üzerinde durulması icap eden hususlara ana çizgileriyle kısmen temas etmeye çalıştım. Ancak, konunun önemine binaen kendi başına çalışılmaya ihtiyacı olduğu izahtan varestedir.

61 Kaşgarlı ve eski yazıtlarda yoktur.

62 Otların yeşermesiyle sürülerini otlaklara çıkardıkları kaydı Çin vekayinamelerinde kayıtlıdır. Emet’lerin derlediği kayıtlara bakılabilir.

geleceğe taşımaktadır. Türk toplumunun bu tür kurumları <=gelenekleri>, tarihî sürekliliğimizin ana kaynaklarıdır.

Günümüz dünya Türklüğünün bu bayramı, eskiden olduğu gibi, gerçek adıyla, 'Erkin Kün Bayramı' adıyla, 'Özgürlük Günü Bayramı' olarak kutlamalarını diliyorum. Bu, aynı zamanda, bugünü yaşayanların geçmişi geleceğe taşıma sorumluluklarıyla bağlı bir davranış ve tutum olacaktır.**

** Bu bildiri, IX. Millî Türkoloji Kongresi [İstanbul, 1997]'nde sunulmuştur. Bildirinin basılır duruma getirilmesi sırasında bilgisayar ortamında sahife düzeninin yapılması ve çeşitli yazı tiplerindeki metinlerin basıma hazırlanması gibi benim için çok zahmetli konuları ortadan kaldıran Bülent Gül ile Metin Özarslan'a teşekkür ederim.

BİLDİRİNİN EK METİNLERİ

EK METİNLER I [Bozkurt Efsanesi İle İlgili Metinler]:

1.Çince Metin ve Türkçe Çevirisi:

突厥者，蓋匈奴之別種，姓阿史那氏。別爲部落。後爲鄰國所破，盡滅其族。有一兒，年且十歲，兵人見其小，不忍殺之，乃別其足，棄草澤中。有牝狼以肉飼之，及長，與狼合，遂有孕焉。彼王聞此兒尚在，重遣殺之。使者見狼在側，並欲殺狼。狼遂逃于高昌國之北山。二山有洞穴，穴內有平壤茂草，周回數百里，四面俱山。狼匿其中，遂生十男。十男長大，外託妻孕，其後各有一姓，阿史那郎一也。子孫蕃育，漸至數百家。經數世，相與山穴，臣於茹茹。居金山之陽，爲茹茹鐵工。

列傳第四十二 異域下

九〇七

Türk<t'u-chüeh>lere gelince, bunlar Hun <Hsuing-nu> lardan bir uruğdu. <Bunlar> A-shih-na adını taşıyordu. <A-shih-na soyundan gelen bu boylar> kendi başlarına ayrı olarak yaşıyorlardı. <Bu boylar> bir zaman sonra bir komşu ülke tarafından yenilgiye uğratıldılar; bütün soy ve soplari tamamen yok edildi. <Bunlardan yalnız> bir çocuk <arkada> kalmıştı ve on yaşında idi. Askerler onun küçük olduğunu görünce öldürmeye kıyamadılar. Bunun üzerine onun ayaklarını kestiler; sazlık ve bataklık <bir yere> attılar. Orada bir dişi kurt vardı. <Kurt çocuğu> etle besledi. <Bir zaman sonra> çocuk büyüdü ve <bu dişi> kurt ile birleşti ve <dişi kurt çocuktan> hamile kaldı. Adı geçen <komşu ülkenin> hükümdarı bu çocuğun hala hayatta olduğunu işitince, onu öldürmek için <üzerine> yeniden <adamlar> gönderdi. Gönderilenler, onun <dişi> kurt ile birlikte olduğunu görünce, kurdu da öldürmek istediler. Bunun üzerine <dişi> kurt, Kao-ch'ang ülkesinin kuzeyindeki dağa doğru kaçtı. <Bu> dağda bir mağara vardı. Mağaranın içinde <üstü> zengin ve münbit çayırlarla kaplı bir düzlük vardı. Bunun etrafı yüzlerce li <genişliğinde> idi. Dört tarafı da dağlarla çevrilmişti. Kurt bu <mağaranın> içine <girip> saklandı ve

	<p><burada> on erkek çocuk doğurdu. <Zamanla> bu on çocuk büyüdüler, dışardan kız isteyip <getirip> evlendiler ve <bu kadınlar, on çocuktan> hamile kaldılar. Bundan sonra <oğlanların> her biri bir soy sahibi oldu. A-shih-na da bu soylardan biri idi. Bunların oğulları ve torunları çoğaldılar ve yavaş yavaş yüzlerce aile oldular. <Aradan> bir kaç nesil geçtikten sonra, beraberce mağaradan çıktılar. Ve <dışarı çıkınca, burada> Ju-ju'lara tâbi oldular. Chin-shan <Altay>'ların güney eteklerinde <yaşayarak> Ju-ju'ların demircileri oldular'.</p> <p>Bu metin, <Chou shu. 50 Pekin: Chung-hua shu-chü yayını, 1995 (6. baskı). Cilt: 3, sh. 907> İsenbike Togan tarafından Çince'den Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Bu yardımı için sonsuz teşekkür ederim.</p>
--	---

2. Türklerin türeme efsanelerinin tarihî kaynaklarda yer alanlarının büyük bir kısmı B. Ögel tarafından **Türk Mitolojisi** adlı eserinde toplanmış ve esası bozmadan, onun deyiimiyle ruhuna ve döneminin anlayışlarına göre yorumlanıp değerlendirilmiştir. Bu büyük araştırmacının eserinde yer alan konumuzla ve Kök Türklerle ilgili gördüğüm kurttan türeme metinlerini, okuyucunun bir karşılaştırma yapmasına kolaylık olsun diye, sırasıyla aşağıya alıyorum. Bunların ilki, Chou Sülâlesi tarihinin 50. kısmında yer alır:

2.a. "Göktürkler (T'u-chüeh), eski Hun'ların (Hsiung-nu) soylarından gelirler ve onların bir koludurlar. Kendileri ise, A-şi-na (A-shih-na) adlı bir aileden türemişlerdir. (Sonradan çoğalarak), ayrı oymaklar halinde yaşamağa başladılar. Daha sonra Lin adını taşıyan bir memleket tarafından mağlup edildiler. (Mağlubiyetten sonra Göktürkler), bu memleket tarafından, soyca öldürüldüler. (Tamamen öldürülen Göktürkler içinde), yalnızca on yaşında bir çocuk kalmıştı. (Lin memleketinin) askerleri, çocuğun çok küçük olduğunu görünce, (ona acımışlar ve) onu öldürmemişlerdi. Yalnızca çocuğun ayaklarını

kesmişler ve bir bataklık içindeki otlar arasına bırakarak (gitmişlerdi). (Bu sırada) çocuğun etrafında dişi bir kurt peyda oldu ve ona et vererek (çocuğu) besledi. Çocuk, bu şekilde büyüdüktan sonra da, dişi kurtla karı-koca hayatı yaşamağa başladı. Kurt da çocuktan bu yolla gebe kaldı. (Göktürkleri mağlup eden ve hepsini kılıçtan geçiren Lin memleketinin) kralı, bu çocuğun halâ yaşadığını duydu ve onun da öldürülmesi için askerlerini gönderdi. Çocuğu öldürmek için gelen askerler, kurtla (çocuğu) yanyana gördüler. Askerler kuru öldürmek istediler. Fakat kurt (onları görünce) hemen kaçtı ve Kao-ch'ang (Turfan) memleketinin kuzeyindeki dağa gitti. Bu dağda, derin bir mağara vardı. Mağaranın içinde de büyük bir ova bulunuyordu. Ova, baştan başa ot ve çayırlarla kaplı idi. Çevresi de birkaç yüz milden fazla değildi. Dört yanı, çok dik dağlarla çevrili idi. Kurt, kaçarak bu mağaranın içine girdi ve orada on tane çocuk doğurdu. Zamanla bu on çocuk büyüdü ve dışarıdan kızlar getirerek, onlarla evlendiler. Bu suretle evlendikleri kızlar gebe kaldı ve bunların her birinden de bir soy türedi. (İşte Göktürk devletinin kurucularının geldikleri), A-şi-na ailesi de (bu On-boy'dan) biridir. Onların oğulları ve torunları çoğaldılar ve yavaş yavaş yüz aile haline geldiler. Bir kaç nesil geçtikten sonra, hep birlikte mağaradan çıktılar. Ju-ju'lara (yani, Juan-juan devletine) tabi oldular. Altay (Chin-shan) eteklerinde yerleştiler. Bundan sonra da Juan-juan Devletinin demircileri oldular..." <B. Ögel, Türk Mitolojisi. sh. 20-21>.

2.b. Kök Türkler ile ilişkili ikinci türeme efsanesi metni Sui Sülâlesi tarihinde yer alır. Öncekinin biraz değişmiş bir şeklidir. İkinci metnin çevirisi Ögel'de şöyledir:

"Bazıları şöyle derler: Bir rivayete göre (Göktürklerin) ilk ataları, Hsi-Hai, yani Batı-Denizi'nin kıyılarında oturuyorlardı. Lin adlı bir memleket tarafından, onların kadınları, erkekleri, (çocukları ile birlikte), büyüklü, küçüklü, hepsi birden yok edilmişlerdi. (Türklerin hepsini öldürdükleri halde), yalnızca bir çocuğa acımışlar ve onu öldürmekten vazgeçmişlerdi. Bununla beraber, onun da kol ve bacaklarını keserek, kendisini "Büyük-Bataklık"ın içindeki otlar arasına atmışlardı. Bu sırada dişi bir kurt peyda olmuş ve ona her gün, et ve yiyecek getirmişti. Çocuk da bunları yemek suretiyle kendine gelmiş ve ölmemişti. (Az zaman sonra), çocukla kurt, karı-koca hayatı yaşamağa başlamışlar ve kurt da, çocuktan gebe kalmıştı. (Türklerin eski düşmanı Lin devleti, çocuğun halâ yaşadığını duyunca), hemen adamlarını göndererek, hem çocuğu ve hem de kurdu öldürmelerini emretmişti. Askerler kurdu öldürmek için geldikleri zaman, kurt onların gelişlerinden daha önce

haberdar olmuş ve kaçmıştı. Çünkü kurdun kutsal ruhlarla ilgisi vardı ve (daha önce onlar vasıtası ile haber almıştı). Buradan kaçan kurt, (Batı) -Denizi'nin doğusundaki bir dağa gitmişti. Bu dağ, Kao-ch'ang (Turfan)'ın kuzey-batısında bulunuyordu. Bu dağın altında da, çok derin bir mağara vardı. (Kurt, buraya gelince), hemen bu mağaranın içine girmişti. Bu mağaranın ortasında, büyük bir ova vardı. Bu ova, baştan başa ot ve çayırliklarla kaplı idi. Ovanın çevresi de, aşağı yukarı 200 milden fazla idi. Kurt, burada on tane erkek çocuk doğurdu. (Göktürk Devletini kuran) A-şi-na ailesi, bu çocuklardan birinin soyundan geliyordu” <B. Ögel, Türk Mitolojisi. sh. 22-23>.

3. D. Sinor, eski Çin salnâmelerinde yer alan türeme ile ilgili metinleri <Chou shu ve Pei shih> birbirini tamamlayacak bir uyumlaştırma işlemine tâbi kılmış ve ortaya çıkan senkronize edilmiş metni ve öteki türeme ve orijin efsane metinlerini karşılaştırarak incelemiştir. Türklerin kurttan türeme olgusu üzerinde yoğunlaşan bu makale, metinlerde yer alan motifleri analitik bir tahlile tâbi tutar ve açıklar. Farklı metinlerden oluşturduğu kurgu metin ilginç bir düzenleme olduğu için, konuya ilgi duyanlara yararlı olur düşüncesiyle buraya kendi biçimi ve düzeni içinde aynen alıyorum <Bu metin, değerli bilim adamı D. Sinor'un “The Legendary Origin of the Türks” adlı makalesinin sh. 224-225 arasında yer almaktadır. Birbiri ile benzer bulduğu söz konusu iki metni burada A metni adı altında düzenleyip vermektedir>:

Chou shu

No doubt the Türks are a detached branch of the Hsiung-nu. They belong to the A-shih-na clan. An independent tribe, they were completely exterminated by a neighboring country.

Pei shih

The ancestors of the Türks lived to the west of the Western Sea. They constitute an independent tribe.

No doubt they are a detached branch of the Hsiung-nu. They belong to the A-shih-na clan. Later they were defeated by a neighboring country which completely exterminated their tribe.

There was a boy aged ten. The soldiers, in view of his youth, could not bring themselves to kill him.

*They cut off his feet
and threw him into a
marsh.*

*They cut off his feet
and arms and threw him
into a marsh.*

There lived there a she-wolf who fed him with meat. As the boy grew up he had sexual intercourse with the wolf and made her pregnant. The king <who had earlier attacked the tribe>, apprised of the boy being alive, dispatched someone to kill him. The messenger saw the she-wolf with the boy and wanted to kill her as well.

*But the wolf fled to a
mountain north of
Kao-ch'ang.*

*At that time it was as
if a spirit had suddenly
transported the wolf
east of the Western Sea.
She landed on a mountain
northwest of Kao-ch'ang.*

In the mountain there was a cavern and in the cavern there was a plain covered with rich vegetation, stretching over several hundreds of li and enclosed on its four sides by mountains. Therein the wolf took refuge and later gave birth to ten boys. The ten boys grew up and took wives from the outside. Each of the descendants took a surname and called himself A-shih-na.

*He was the cleverest
among them and became
their ruler. In front
of the gate to the camp
<the Türks> placed a
standard with a wolf's
head on it, so as to
show that they had not
forgotten their origins.*

*The children and the
Children's children
multiplied.*

Little by little they constituted several hundred families. Several generations later

they came out from the cavern and submitted to the Ju-ju. They lived on the southern slope of the Chin-shan. They served as blacksmith to the Ju-ju.

a certain A-hsien-shih led the tribe out from the cavern and submitted to the Juan-juan.

Metinlerin bu düzenleme içinde gösterilmesi, farklı zamanlarda yazılmış iki metin arasındaki benzer ve farklı ifadeleri daha açık biçimde görmemizi sağlamaktadır.

4. Laszlo Torday, Mounted Archers: The Beginnings of Central Asian History. USA, 1997. 'Grandson of Raven, Son of Wolf' pp. 208-245.

"The T'u-chüeh are a separate clan of the Hsiung-nu whose name used to be As-se-na. This clan was at one time beaten in battle by a neighboring king who exterminated them all with the exception of a ten-year-old boy whom the soldiers did not have the stomach to kill on account of his youth. However, they did cut off his feet and threw him among the reeds in a marsh. Here, a blue-grey she-wolf found him and fed him on meat. When the boy was grown, he coupled with the she-wolf who became pregnant. Just at this time the neighboring king, who had earlier destroyed the clan, learnt that the boy was still alive. He promptly despatched some men with orders to dispose of this last survivor of his enemy. When the men saw the wolf at the boy's side they thought of killing both. But the she-wolf promptly took flight and found refuge in a mountain north of the T'ien Shan. Within this mountain there was a deep depression which contained a lush plain with a circumference of many hundreds of li and was surrounded by great heights on all sides. Here the she-wolf gave birth to ten boys. When of age, all the boys took wives, who in due course, also became mothers. Each boy chose a name, As-se-na was one of these names. Their descendants multiplied and before long there were hundreds of families. More generations passed and, eventually, the community left the secret valley. They were, however, subjugated by the Juan-juan who settled them among the southern Altai mountains and made them produce iron goods for their masters". <p. 219>.

EK METİNLER II [‘Ergene Qon’ Efsanesinin Farsça ve Çeviri Metinleri]:**1.Reşideddin (Farsça ‘Ergene Qon’ Metni)**

جامع التواريخ

رشیدالدین فضل الله همدانی

به تصحیح و تحشیة
محمد روشن - مصطفی موسوی

جلد اول

نشر البرز
تهران، ۱۳۷۳

قسم اول

از فصل چهارم

در ذکر اقوام اتراک مُغول که ایشان را دُزُکین گویند؛ و ایشان شعبه و اقوامی باشند که از نسل تُکوز و قیان که در ازگنه قون رفته بودند متولد گشته اند، و پیش از زمان دُوبُون بایان و آلان قوا بوده اند.

به موجبی که در مقدمه این کتاب مبارک شرح داده شد، اقوام مُغول صنفی از عموم اقوام اتراک بوده اند و شکل و لغت ایشان به یکدیگر مانده و نزدیک. و مجموع آن اقوام از نسل یافت پسر نوح پیغامبر علیه السلام اند که او را آبولبته خان خوانده اند و جد عموم طوایف اتراک بوده، لیکن چون عهدی بعید و روزگاری مدید گذشته و امتداد ایام سبب تسیان احوال می باشد، و اتراک را کتابی و خطی نبوده و تواریخ چهار پنج هزار سال را ضبط نتوانسته اند، و تاریخی معین مصحح قدیم ندارند، مگر بعضی حوادث که به زمان حال نزدیکتر است، به طریق تواتر به ایشان رسیده و فرزندان را آن معانی تلقین کرده اند.

و این اقوام را یوزت و مواضع به همدیگر پیوسته و ممیّن که هر قومی را یوزت از کجا تا کجا بوده. و مجموع یوزتهای ایشان از حدود ولایت اوپتور است تا حدود ختائی و جوزچه در ولایاتی که اکنون منولستان می گویند و ذکر اسامی آن مواضع و شرح آن از پیش رفته و قوم را که در قدیم ایشان را مُغول گفته اند به کما

بیش دو هزار سال پیش از این با دیگر اقوام اترک خاصیتی و معاندتی افتاده، و به مکاوحت و محاربت انجامیده.

روایتی است از معتبران معتندالقول که دیگر اقوام بر اقوام مغول غالب آمدند و ایشان را چنان به قتل آورده‌اند که دو مرد و

۵ دو زن زیادت نماندند. و آن دو خانه از بیم خصم گریخته به

موضعی صعب رفتند که پیرامن آن همه / کوهها و بیشه بود و از 617 همه جوانب جز یک راه باریک صعب که به دشواری و مشقت تمام

در آنجا توان رفت نبوده. و در میان آن کوهها صحرایی تزه پر

علف بود نام آن موضع اِزْگَنَه قُسون. معنی قون کمر کوه باشد و

۱۰ اِزْگَنَه تند، یعنی کمری تند.

و نام آن دو کس نُگوز و قیان بوده سالها ایشان و ذریت ایشان

در آنجا مانده‌اند؛ و بواسطه امتزاج و ازدواج بسیار شده، و هر

شعبه‌ای از ایشان به نامی و لقبی معین مشهور گشته و اوباقی

شده. و اوباق آنست که از استخوان و نسلی معین باشد. و آن

۱۵ اوباقها دیگر باره منشعب گشته. و این زمان پیش اقوام مغول چنان

مقرر است که آنچه از این شعبه‌ها پدید آمده‌اند، ایشان به یکدیگر

نسبت خویشی بیشتر دارند، و مغول دژلکین ایشان‌اند.

و لفظ مغول در اصل موونگ اول بود. یعنی فرومانده و ساده

دل. و در لغت مغول قیان سیل قوی باشد که از بالای کوه به نشیب

۲۰ زمین روان شود و تند و تیز و قوی باشد. و چون قیان، بهادر و

شجاع و بغایت دلاور بوده، این لفظ نام وی نهاده‌اند. و قیات

جمع قیان است. آنچه از آن نسل به اصل او نزدیکتراند ایشان را

در قدیم قیات گفته‌اند. و چون در میان آن کوه و بیشه آن گروه

انبوه شده‌اند و قسحت عرصه بر ایشان تنگ و دشوار گشته، با

۲۵ یکدیگر کنگاچ کرده‌اند که به حسن تدبیر و رای مشکل‌گشای از

آن در بند سخت و دره‌آله تنگت چون بیرون آیند.

موضعی را در آن یافته‌اند که کان آهن بود و همواره از آنجا آهن می‌گداخته‌اند. باتفاق جمع شده‌اند و از پیشه همیشه بسیار و انگشت بخروار گرد کرده، و هفتاد سر گاو و اسب کشته و پوست درست از آن کشیده و دمهای آهنگران ساخته، و هیمة و انگشت فراوان در آن کمر نهاده و موضع چنان ترتیب کرده که بدان هفتاد دم بزرگت پیکیار می‌دمیده‌اند، تا آن کمر گداخته گشته و آهن بی‌اندازه از آن حاصل شده و راهی یادید آمده، و ایشان به جمعیت گروچ کرده‌اند و از آن تنگنای به فراخ‌جای صحرا آمده. و می‌گویند که آن دمها را شعبه‌اصل که به قیان منسوب‌اند می‌دمیده‌اند، و همچنین آن قوم که به ننگوز معروف‌اند و قوم اوریا ننگت که از شعبه‌های ایشان‌اند هم دمیده‌اند. و چند قوم دیگر دعوی دمیدن کنند، لکن این اقوام مذکور ایشان را مصدق نمی‌دارند، و چنان تقریر می‌کنند که اقوام قنقیرات که چندین شعبه‌اند و شرح آن من بعد می‌آید و هم از این ننگوز و قیان در ۱۵ از گنه‌قون یادید آمده، پیش از دیگران بی‌کنگچ و مشورت بیرون آمده‌اند، چنانکه آتشدانهای دیگر اقوام به پای فرو گرفته‌اند. و آن اقوام اعتقاد دارند که دزد پای قنقیرات که معهود است بدین سبب است که موافقت دیگران ناکرده، پیشتر بیرون آمدند و بی‌باک آتشنا و آتشدانهای ایشان در زیر پای آوردند / و از ۲۰ این جهت اقوام قنقیرات دلمان‌دگی نمایند.

و جمعی مغولان که در این وقت اینجا مقیم‌اند و از گنه‌قون را دیده، تقریر می‌کنند که موضعی سخت است لیکن تا این غایت نه. و مقصود ایشان از کمر گداختن آن بوده تا نام را راهی دیگر بکشایند. و چون دویون‌بایان که شوهر الان‌قوا بود از نسل قیان ۲۵

اقوام اراك - مغول

۱۵۰

بوده، و الآن قُوا از قوم قورلاس، نسب چپنگکپزخان با ایشان می‌رود چنانکه تقریر رفت. بدان سبب آن کوه و آهن گذاختن و آهنگری را فراموش نمی‌کنند.

و در آن شب که سر سال نو باشد رسم و عادت اوروغ چپنگکپزخان است که دم آهنگران و کوره و فحم ترتیب کنند، و قدری آهن را بتایند و بر سندان نهاده به مطرقه بزنند و دراز کنند و شکرانه گزارند. و هرچند به موجبی که شرح داده شده در قدیم السهد آن اقوام را قیات می‌گفته‌اند، لیکن بعد از دویون‌بایان چون اقوام و شعب و قبایل بسیار از ایشان پدید آمده هر قبیله به نامی و لقبی مخصوص گشته‌اند، و لقب قیات از ایشان مرتفع شده.

و بعد از آن فرزندان ششم الآن قُوا که نام او قبیل خان بوده، شش پسر آورده. چون ایشان جمله بهادر و معظم و معتبر و پادشاه‌زاده بودند بتازگی لقب ایشان قیات شده. و از آن تاریخ بعضی فرزندان و نسل او را قیات می‌گفته‌اند؛ و بتخصیص فرزندان يك پسر او را بَرْتَانْ بهادر که جد چپنگکپزخان بوده قیات گشته‌اند. و این زمان بَرْتَانْ بهادر را پسر بزرگتر بوده، نام او مُونْگُو قیان؛ و مُونْگُو یعنی کسی که بر او خال بسیار باشد، و بر گردن خالی بزرگ داشته و بهادر عظیم بوده. و قیات بسیار که اکنون در ولایت دشت قپچاق‌اند از نسل او و عم‌زادگان و خویشان او‌اند.

و چپنگکپزخان و پدران و برادران او هرچند بدین اعتبار مذکور از قوم قیات‌اند، لیکن پیشوگانی بهادر که پدر چپنگکپزخان بوده فرزندان او را قیات بسورچقین لقب شده، و ایشان هم قیات‌اند و هم بوزچقین. و بوزچقین در لغت ترك کسی است که چشم او اشپل باشد و رنگ ایشان به سفرت گسراید. و ایشان

عظیم شجاع و بغایت بیادُر بوده‌اند، چنانکه در مردانگی مثل به ایشان زده‌اند. و چون اقوام دیگر را با یکدیگر محاربه افتاده، به ایشان تمسک جسته‌اند و التجا نموده و پیشکش و هدایا مبدول می‌داشته، و استمداد قوت و شوکت ایشان کرد، و به مظهرت و تناصر ایشان خصمان قوی را مقهور و مغدول گردانیده حال اقوام ۵
 مُنول آنچه پیش ایشان مشهور است این است که شتهای نموده شد. و اقوام بسیار به موجبی که مفصل خواهد آمد از ایشان یادید آمده‌اند، و غرض از اطناب و تطویل در ذکر آن اقوام، اقوام نیژون و پدران چیئنگیزخان اند که تمامت از یک شعبه‌اند، و از نسل آن دو کس که در ازگنه قون رفته بودند و آنجا مدتها تناسل و توالد کرده، و شعبه‌ها و قبایل از ایشان یادید آمده که آن زمره را مُنول دُرلکین می‌گویند، و از اعقاب و اصلاب ایشان اقوام بسیار ظاهر شده. و بعضی اقوام آنند که از نسل دُوبون یایان و ۱۰
 اَلان قوا پدید آمده‌اند و به اقسام بسیار متشعب گشته، چنانکه در قسم دوم و سیم شرح آن بیاید. ۱۵

و پیش از این در زمان چیئنگیزخان و اوزوغ نامدار او از این دو قوم ننگوز و قیان امرا بوده‌اند. و این زمان در ملک ایران جاووزچی امیر هزار که پسرانش قرا و شویتائی امیر هزاراند از قوم ننگوز بود، و در هزاره‌ای که پیش از این در چاغ آباخان ۲۰
 جاو قور از قوم جلاویر می‌دانست که از نسل موقلی گویانگک بود، از این قوم ننگوز بسیار هستند، لکن مشهور و معتبر نه. و شعبه‌ای از قوم نیژون هستند، که ایشان را ننگوز گویند و از گنده‌چینه و ۲۵
 الگچین چینه در وجود آمده‌اند که ایشان هر دو پسران چرگه‌لپنگوم اند که زن برادر خود خاتون تومینته‌خان را خواسته بود، و آن دو فرزند از او آورده. نسل و اوزوغ ایشان را چینه گویند، و ننگوز ۵

نیز گویند.

و کسانی که آن اقوام و شعب ایشان را نیکو شناسند، فرق و تمیز میان هر دو نگوید توانند. و آن نگوید که از فرزندان کنند و چینه و الگچین چینه و دیگر اوزوغ چرقه لینگقوم که از خواتین دیگر آمده اند جمله پدران اقوام تاپچپوت اند؛ و شرح آن در آن شعبه تاپچپوت بیاید. و چون قوم نگوید و قیان بعد از استیصال قوم مفعول قدیم از ایشان هر دو منشعب گشته اند، حال ایشان علی حده میداد تاریخ است و محتاج ذکر آن متقدمان که مفعول معلوم نشده نیست. و شرح و تفصیل نسل و شعب و ذریعی که از ایشان بادید آمده تا وقتی که الآن قوا و فرزندان او ظاهر شدند و ایشان را مفعول ذکر لکن گویند، هر يك علی حده با شطری از حکایات ایشان که مناسب ذکر شعبه باشد متوالی و متعاقب در موقع خود خواهیم گفت بدین تفصیل:

1.a.Farsça Metnin Nüsha Farkları

۱۶۱۴

ص ۱۶۷

س ۳) ا، چا: اقواسی اترک (س ۳) ت، ث: دولکن (س ۵) خ: ارکنه خون
 س ۵) چ: ارکنه قون بیرون آمده اند (س ۸) ا: صلفی اند غنوم (س ۸) چ، چ، ح، خ:
 خ: دهموم ندارد (س ۹) ا، ب: دو نزدیکه ندارد (س ۹) ا: آن قوم (س ۱۰)
 چا، ب، ث، چ: بولچه خان (س ۱۱) ح، خ: عهد بعید (س ۱۲) چ، ح، خ: به
 سبب (س ۱۲) خ: نسیان احوالی (س ۱۴) ح: نتوانسته اند کرد (س ۱۴) چ،
 خ: تاریخ معین (س ۱۵) چ، ح: به زبان حال (س ۱۶) چ: معانی را (س ۱۷)
 چ، چ، ح، خ: این قوم (س ۱۷) ت، چ، چ، ح، خ: سوم (س ۱۸) چ، چ، ح، خ:
 هر قوم (س ۱۹) ت، ث، چ، چ، ح، خ: در ولایتی (س ۲۰) چ، ح: اساسی ندارد
 س ۲۰) چ، چ، ح، خ: آن مواضع و اساسی (س ۲۰) چ، چ، ح، خ: از قدیم
 س ۲۱) ت، ث، خ: «به» ندارد (س ۲۱) چ، چ، ح: «دو هزار سال پیش از این»
 ندارد

ص ۱۶۸

س ۴) ق، چ، چ، ح، خ: قتل آوردند (س ۵) چ: «دو» ندارد (س ۵) خ: زیادت
 نمائند (س ۶) ح: موضع صمب (س ۶) ت، ث، چ، چ، ح، خ: «همه» ندارد
 س ۷) ح: باریک و صمب (س ۸) ح: آن میان (س ۸) چ، ح، خ: «نزه» ندارد
 س ۹) ق، ت، ث، چ، ح، خ: خلفا بوده (س ۹) چ: آن مواضع (س ۱۰) خ:
 ارکنه سد (س ۱۰) ق: «کمری» ننده ندارد؛ ت، ح، خ: کمرتند (س ۱۲) ح: بسیار
 شدند (س ۱۲) ت، ث، چ، ح: معین و مشهور (س ۱۲) چ، چ، ح: مشهور شده
 س ۱۳) چ: اویاتی: ح، خ: اوساتی (س ۱۴) ح، خ: اوساک (س ۱۴) چ، ح:
 استخوان و قبیله (س ۱۴) چ: معین باشند (س ۱۴) چ: و از آن اویاتیها (س ۱۵)
 چ، خ: اویاتیها: چ: اویاتیها (س ۱۶) چ، چ، ح: نسبت به یکدیگر (س ۱۸) ق،
 ت، ث، چ، ح، خ: اول بوده (س ۱۹) ح: سیلی قوی (س ۲۰) ت، ث: به زمین
 س ۲۱) چ: او را آن نام نهاده اند (س ۲۴) چ، ح، خ: «نبوه» شدند (س ۲۴) چ،
 ح: تنگ شده: خ: شد (س ۲۵) چ: کینکچ

ص ۱۶۹

س ۲) ح، خ: در آن کوه (س ۲) ا: «شده» ندهند؛ ح: جمع گفته (س ۲)
 چ: و در آن پیشه (س ۲) چ: بسیار است (س ۲) ا: «گرفته» ندارد؛ چ: و اینبار
 کرده اند (س ۲) چ: مشتادسر (س ۵) چ، ح، خ: ق: «همه» و «قم» (س ۷) ح:

سخنه بدلیا

۱۶۱۴

یکبارگی: ج: یوکیار که: خ: ییکبارگی (س ۸) ح: آهن بسیار (س ۸) ت: ث:
 باز دیده (س ۹) ث: خ: آمده اند: ح: آمدند (س ۱۰) ج: ح: شعبه اصلی (س ۱۱)
 ج: همپنان (س ۱۲) ج: خ: هم دم دیدند (س ۱۲) ث: خ: چند قومی
 (س ۱۴) ج: خ: قوم قنقرات (س ۱۵) ج: خ: آن قوم من بعد (س ۱۵) ت: ث:
 ج: خ: قیان که در (س ۱۶) ت: ث: باز دید (س ۱۶) ت: ج: خ: ق: بادید
 آمده اند (س ۱۷) ت: ث: ج: خ: آتشها و آتشیها (س ۱۸) ت: ث: ج: ح:
 خ: ق: دردهای قوم (س ۱۹) ت: ث: سبب بوده است (س ۱۹) ت: ث: آمده اند
 (س ۲۰) خ: آتش و (س ۲۰) ج: زهرهای آورده: خ: کردند (س ۲۱) ق: ت: ث:
 خ: از قوم قنقرات: ج: نمایند بدین سبب ایشان را آن دردهای موروثی است: ت:
 ث: دلناندگی کرده اند (س ۲۲) ت: ث: مقوم بودند: ج: هستند (س ۲۲) ج: خ:
 دیده اند (س ۲۳) ج: ولیکن (س ۲۴) ج: نام و آوازه: خ: ایشان (س ۲۵) ج:
 بگشاده (س ۲۵) ت: ث: بوده: ج: است

ص ۱۵۰

س ۱) ج: از نسل قورلاش (س ۱) ت: نسبت (س ۲) ت: ث: و آنه ندارد
 (س ۲) ج: خ: گوه آهن (س ۴) ق: که هر سال (س ۵) ت: ث: ج: ج: خ: ق: خان
 آن است (س ۵) ج: خ: قوم آنگران (س ۶) ت: ث: ج: دراه ندارد (س ۷)
 خ: به موضعی (س ۸) ت: ث: ج: آن قوم (س ۹) ت: ث: باز دید آمده: ج: بادیده
 (س ۱۰) خ: لقبی قیات (س ۱۲) ج: خ: آورده چون (س ۱۲) خ: بوده اند بتازگی
 (س ۱۵) خ: ق: بهادر نام که (س ۱۵) ث: می گفته اند (س ۱۶) ت: ث: ج: ح:
 خ: ق: این بر نمان بهادر (س ۱۶) دراه ندارد (س ۱۶) ق: پسری بزرگتر داشته
 (س ۱۷) خ: مونکتویان (س ۱۸) ج: داشته بود (س ۱۸) ت: ث: ج: خ: ق: داشته
 باشد (س ۲۱) ج: خ: بدین ن دارد (س ۲۱) ج: به اعتبارات: ج: اعتبارات:
 ت: ث: عبارات (س ۲۲) خ: مذکور ن دارد (س ۲۳) ت: ث: ج: ج: خ: ق:
 بوده فرزندان (س ۲۴) ا: هم بورقچین: ب: بورجوغان (س ۲۵) ا: ت: ج: ح:
 به شقرت گردید: ق: به شقرت

ص ۱۵۱

س ۱) ج: خ: بقایت دلار و (س ۱) خ: با ایشان (س ۲) ج: خ: چون آن
 (س ۲) ت: ث: تمسک یافته اند (س ۲) ج: خ: میزول داشته (س ۴) ت: ث: ج:
 ج: استمداد از (س ۸) ج: خ: اقوام و اقوام (س ۱۰) ت: ث: ج: خ: ق:
 کس مذکور (س ۱۱) خ: کرده اند (س ۱۲) ت: ث: ج: ق: خ: اصحاب و اخلاف
 (س ۱۴) ت: ث: باز دید آمده اند (س ۱۸) خ: امیر هزاره (س ۱۸) خ: سوهای
 (س ۱۹) ت: ث: ج: نکوز بوده (س ۱۹) ج: اباقان: اباقان (س ۲۲) ج: خ:
 نیرتون هست (س ۲۲) خ: ایشان را نیز (س ۲۳) ج: ابیکن: ت: ث: ج: ح:

۱۶۱۵	حصص ۱۵۱-۱۵۴
<p>خ: الکچین (س ۲۳) چا: لینگوم؛ ت، ث، ج، ح: لینگوم؛ ا، ب: لینگوم (س ۲۴) چ: ایرادر خوردا؛ ت: خرد (س ۲۴) ح، خ: تومنه؛ ج: تومنه (س ۲۴) ح: تومنه خاتون (س ۲۴) ق: خاسته بود (س ۲۵) ح: از او دو فرزند آورده بود و (س ۲۵) ق: اوروق</p>	
۱۵۲	
<p>س (۱) شه شه ج، ح: هوزه ندارد (س ۲) ت، ث، ج، ح: وراه ندارد (س ۳) ت، ث: نکول فائید (س ۳) ا، ب: دکه ندارد (س ۴) ا، چا: الچیکین؛ ح: ایلکچین؛ ق: الچیکین؛ ج، خ: الکچین (س ۴) چا، ا: لینگوم؛ ت، ث، ج، ح، خ: ق: لینگوم (س ۷) ق: ت، ث، ج، ح، خ: بقول قدیم از (س ۷) ج، ق: تاریخی (س ۸) ح: مقدمان؛ مقتضات (س ۸) ح: نشده هست؛ خ: نشده است (س ۹) ت، ث، ج: آمده اند (س ۱۱) ت، ث، ج، ح: هر یکی (س ۱۱) ت، ج، ح، خ: مطری (س ۱۲) ج، خ: خواهم گفت (س ۱۳) ق، ت، ث: تفصیل از شاه الله تعالی رحمه العزیز (س ۱۵) ت، ث: قیات (س ۱۷) ا، ب، ث، ج، ح، ق: بودقوجین؛ خ: بودقوجین (س ۱۸) ا، چا، ق: برغوت (س ۱۹) ح: اصلی هستند (س ۲۲) ت، ث: در وقتی که (س ۲۲) ت، ج، ح، خ: آسمان و بری و صامه</p>	

2. Cami'ü't-Tevarih'in İran'da Bahman Kerimî neşri esas alınarak yayınlanmış Farsça eserden İngilizce'ye yapılmış tercümesinden <Rashiduddin Fazlullah's Jami'u't-tawarikh: Compendium of Chronicles A History of the Mongols Part One [English Translation. & Annotation by W. M. Thackston] Harvard University 1998> "ErgeneQun" efsanesinden söz eden kısım aşağıda gösterilmiştir (pp. 79-82). Bu sayfalar aynı zamanda Mustafa Musavî'nin "Jami' al-Tawarikh" adıyla yayınladığı eserdeki (sh. 147-151) aynı bölüme denk düşmektedir.

"The first section is on those who are called Dürükün Mongols. They are the various branches and clans that were born from the lineage of the remainder of the Nüküz and

Qiyān Mongol tribe that had gone into Ärgänä-qun and existed before the time of Dobun Bayan and Alan Qoba.

.....

These are those branches and clans that are descend from the Nüküz and Qiyān who went into Ärgänä-qun Bayan and Alan Qoa.

As was explained in the preface to this blessed history, the Mongol tribes are one class of the Turkic tribes, and their phisognomy and language closely resembled each other. Those tribes are all descended from Japheth, the son of the prophet Noah upon whom be peace. Japheth is called Abulja Khan by them, and he is the ancestor of all groups of Turks. However, when long ages pass, one forgets one's condition. The Turks had no books or writing

and were unable to record the history of four or five thousand years. They thus have no reliable ancient history, except for a few incidents fairly close to the present, which they often repeat and teach to their children.

These tribes had their yurts and lands adjacent one to another, and it was well defined from where to where each one's yurt was. All of their yurts stretched from the borders of Uyghur territory to the borders of Cathay and Manchuria in the territory that is now called Mongolia. These places and names have been previously mentioned in detail. The tribe that has been called Mongol since ancient times developed a dispute and rivalry with the other Turkic tribes that turned into outright hostility and war two thousand years ago, more or less. It is related by trustworthy sources that the other tribes overcame the Mongol tribes and so slaughtered them that no more than two men and two women survived. Fleeing from their enemies, those two households went to a harsh place surrounded by mountains and forests, with only one narrow, rugged road leading in on every side, which made access to very difficult. In the midst of those mountains was a grassy plain called Ärgänä-qun (Qun means mountain flank and ärgänä means wall, so Ärgänä-qun means a wall-like cliff) the two men were named Nüküz and Qiyān.

For years they and their progeny remained there, multiplying through intermarriage. Each branch of them became known by a specific name and epithet and, they became an omaq (the word omaq means to be of a specific "bone" and lineage.) Those omaqs also branched out, and at this time the Mongol tribes report that those who came into being from these branches are more closely related to each other, and they are Dürükün mongols.

The word Mongol was originally mong ol, which means "left behind" and "simpleton". In the Mongolian language qiyān is a strong torrent that tumbles down from a mountain to the ground and is swift, fast, and powerful. Since Qiyān was a courageous warrior and very bold, this word was made his name. Qiyāt is the plural of qiyān. Those who were nearer in descent to him were called Qiyāt in ancient times.

When this group became numerous in those mountains and forests, and the land was constraining them, they took counsel with each other to figure out how to get out of that narrow prison. They found a place in the mountains where there was an iron mine, where they always used to smelt iron. They gathered together and brought loads of kindling and charcoal from the forest. Then they killed seventy horses and oxen, skinned them, and made ironsmiths' bellows from them. They placed the huge amount of kindling charcoal at

the base of the cliff and so arranged it that they could cause the seventy large bellows to bow at once, and thus the cliff was melted producing immeasurable quantities of iron and opening a road, through which they moved out. From that stricture they emerged into a spacious plain.

They say the original branch called after Qiyan wielded the bellows, and thus the tribe known as the Nüküz and the tribe of the Urianqat, who are a branch thereof also wielded the bellows. Several other tribes also claim to have participated, but the tribes mentioned above do not consider their claim legitimate. They report that the Qunqirat tribe, which consists of several subdivisions as will be explained later, as well as the Nüküz and Qiyan, who came into existence in Ärgänä-qun, left before the others without consultation in such way that they trampled in the braziers and fires of the other clans. Those tribes therefore believe that the gout endemic among the Qunqirat results from their having departed before the others without their agreement and from having arrogantly trampled on their braziers and fires. They therefore have a one of contention with the Qunqirat. The Mongols who now live here and have seen Ärgänä-qun report that it is rugged place but not overly so. Their purpose in melting the cliff was to open another road for themselves.

Since Dobun Bayan, Alan Qo'a's

husband, was descended from Qiyan, and Alan Qo'a was of the Qorolas tribe, [and] Genghis Khan's lineage goes back to them as has been reported, they therefore do not forget the melting of the ironsmithing. On the night that begins the new year it is the custom of Genghis Khan's family to gather ironsmiths, a forge, and charcoal, heat a bit of iron, place it on an anvil, beat it with a mallet, stretch it out, and give thanks.

Although in ancient times the tribes were called Qi at, as explained, when they multiplied and split into many branches and clans after Dobun Bayan, every clan got its own particular name and epithet, and the epithet of Qiyan fell into disuse. After that Alan Qo'a's descendant in the sixth degree, Qabul Khan, produced six sons. Since they were all warriors of great importance and princes, Qiyat epithet was reapplied to them. From that time some of [Qabul Khan's] sons and progeny have been called Qiyat. In particular, the sons of one of his sons, Bartan Bahadur by name, who was Genghis Khan's grandfather, have been called Qiyat. Bartan Bahadur's eldest son named Möngätü Qiyan. (Möngätü means a person who has many birthmarks.) He had a large birthmark on his neck, and he was a great warrior. Many of the Qiyat who are now in the Qipchaq Steppe are descended from him, his cousins, and his

relatives.

Although Genghis Khan and his forefathers and brothers were of the Qiyat tribe, the sons of Yesügäi Bahadur, Genghis Khan's father, were called Qiyat Borjiqin. They are both Qiyat and Borjiqin. (In the Turkish language borjiqin means someone with yellowish gray eyes.) They were extremely brave and valiant warriors, so much so that they became proverbial for manliness. When the other tribes went to war with each other, they would take refuge with them, give them presents and gifts, and ask them for help with their might and power; and with their help and assistance they would triumph over powerful enemies. What the Mongols know of their condition is the bit that has been stated.

Many tribes came into being from them, as will be detailed, and the reason for going on at such length and in such detail is that those tribes, the Niru'un tribes, and Genghis Khan's forefathers are they who are all of the one branch descended from the two persons who went into Ärgänä-qun and multiplied over a long period of time. In the second and third sections will be explained the branches and clans that came into being from them, which called altogether Dürlükün Mongols and from whose progeny came many tribes, some of which came into being from the lineage of Dobun Bayan and Alan Qo'a and

branched out into many clans.

Before now, during the time of Genghis Khan and his renowned urugh, there were officers from the Nüküz and Qiyan tribes. At present in this land of Iran, Cha'urchi, a hazara commander whose sons Qara and [his son] Süb[ät]äi are hazara commanders, was of the Nüküz tribe. During Abaqa Khan's time there were many from the Nüküz tribe in the hazara commended by Cha'uqur of the Jalayir tribe, who is descended from Muqali Guyang, but was none famous or of any importance.

There is a branch of the Niru'un who are also called Nüküz, but they descend from Kündü Chine and Ölogchin China. They were sons of Charaqa Lingqum, who took wife his brother's widow, the mother of Tumina Khan, and had by her two sons whose progeny are called both China[s] and Nüküz. Those who know the tribes and their branches well can distinguish between the two Nüküzes. One is the progeny of Kündü China and Ölogchin China. The clans descended from Charaqa Lingqum by other wives are all forefahter of the Tayichi'ut clans, as will be explained in the section on the Tayichi'ut".

EK METİNLER III

Mirza Uluğbek. Tört Ulus Tarihi. <Çeviri: B. Ahmedov, N. Norkulov, M. Hasanî>. Taşkent, 1994.

“Tarih-i Erba’ Ulus” adlı eserinde, Mirza Uluğbek de Ergene Kon efsanesi ile ilgili kayıtlar düşmüştür. Bu kayıtların kaynağının farklı eserlere dayandığı anlaşılmaktadır. Fakat, çeşitli düzeylerde de, öteki metinler ile irtibatlı tarafları da korunmuştur. Çevirisi yapılmış bu kısmı Özbek Türkçesi edebî yazı dilinden aktararak aşağıya alıyorum:

“Tur ibn Feridun ile İl Han ibn Tengiz Han Mogul Arasındaki Savaşın zikri: Tur ibn Feridun, İlhan üzerine asker gönderdiği sırada, Mogul kavimleri İl Han’dan memnun olduklarından dolayı, düşmanla cesurca savaştılar. Türklerin, Uygur ve Tatarların çoğunu öldürdüler. Bu sırada Tur ibn Feridun ile Sevinç Han, Tatar hilesiyle kaçmaya başladılar. Mogullardan iki fersah uzaklaştıktan sonra konakladılar. Konakladıklarının ikinci günü, Mogulları gizlice bastılar. Elkissa, Hazreti Vâcibül-Vücûd takdiri ile İl Han ve Mogul halkı büyük bir yenilgiye uğradı. Mogul halkı o gün, öyle büyük bir savaş ettiki, sonunda hepsi yok oldu. Söylenenlere göre, Kayan ibn İl Han ve onun evlatlığı Nukuz, iki kadın, bu iki kişinin hanımlarından başka kimse bu savaştan sağ çıkmadı. Söylenenlere göre bu olay, Oğuz Han’dan bin yıl

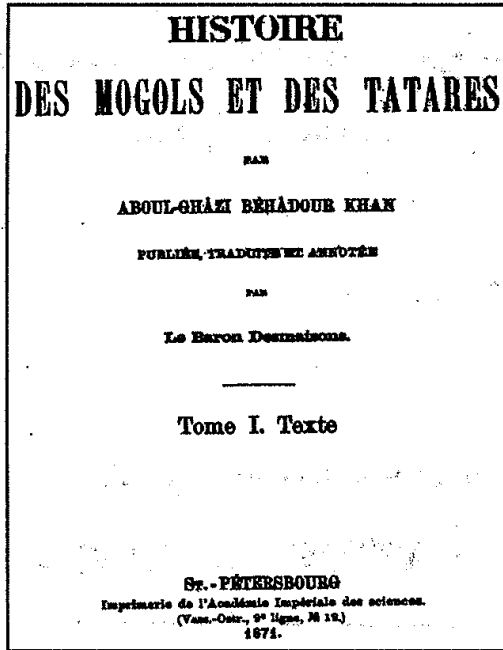
sonra meydana geldi. Bazılarının rivayetine göre, savaş alanında kırk kız asker bir tarafa kaçıp gittiler. Otuz erkek asker başka bir tarafa kaçıp gittiler. O kırk kız asker neslinden Kırgızlar türedi. Otuz erkek asker neslinden Otuz Oğul türedi...Kayan ve Nukuz, hatunları ile birlikte, savaş alanında kendi nesillerinden öldürülenler arasına saklanıp, ölü gibi davranıp kendilerini gizlediler. Güneş battıktan <ve düşman çekilip gittikten> sonra, bunlar yerlerinden kalktılar, esir düşenlerin arkada kalan atlarına bindiler ve oradan kaçmaya başladılar. Sabah tan yeri ağarırken dördü bir yere ulaştı. Nazım <anlamı>: Nice dağlar birbirine eklenmiş, onlara giriş yolu bağlanmıştır, kapalıdır. Bir dağ, heykel gibi öbürlerinden ayrı duruyordu. Sanki felekten ayrılmış/kopmuş bir parça gibiydi. Dış görünümünü Tanrı böyle yaratmıştı. İçi ise, cennet gibi, su, ağaç ve ot bakımından zengindi. Bir yerdi ki, gökyüzünden daha güzeldi. Fakat dağın yolu kemerler ile berkitilmişti. Bu dört kişi, tan yeri ağarırken şu yere ulaştılar ve can havliyle kendilerini oraya attılar. Orada otlaklar vardı ve suyu, otları, çeşmeleri <pınarları>, ağaçları çok bol idi. Bunlar, bir süre dinlendikten sonra yola çıktılar. Bir kaleye benzeyen bu dağı gördüler. <Atlarını süre süre> bu dağın eteğine vardılar. Dağın dışı toğ taşından <kaya taşından> kaplıydı.

Dağın içi meyveli ağaçlar, av hayvanları ile dolu idi. Türkler bu dağa Arkanakun derler. Yani, kaba kemer demek. Kısaca, bu dördü büyük eziyetlerle o dağın tepesine çıktılar. Kendilerini o dağdan aşağı <öbür tarafa> indirdiler. Bu yeri kendilerine mekân tuttular. Uzun bir süre orada yaşadılar. Mallarını, çocuklarını, aletlerini, evcil hayvanlarını çoğalttılar. Onların neslinden bir nice şübe vücûda geldi. Her şubeden kabileler ortaya çıktı. Her kabilenin muayyen bir ismi oldu. Bu kabilelerden, Kayan neslinden gelenlere Kıyat denildi. Nukuz neslinden gelenlere Darlakin ad koydular. **Arkanakun Dağından Kıyat ve Darlakin Kavminin Gelip Çıkışı Zikri:** Kıyat ve Darlakin kabile ve kavimleri çoğalınca, Arkanakun makamı onlara dar gelmeye başladı. Dışarı çıkmaya karar verdiler. Onların buradan çıkmaya karar verdikleri çağda, dağın bir kısmı demir madeni olduğu için yol yol kazılıp çıkarılmıştı. <Demir madenini eritip dışarı çıkmak için> bütün kavim toplanıp <buraya> çokça odun ve kömür yığdılar. Geyik, öküz derisinden dokuz yüz körük yaptılar. Her biri elli man gelen kömür ateşini yaktılar ve körüklerini çalıştırdılar... Uzun bir çalışmadan sonra, dağın bazı kısımlarını erittiler ve yol açtılar, dışarı çıktılar. Oradan göçüp yine apa ve ecdatlarının vatani Mogul yurduna gelip çıktılar. Orada, vatanlarını çapıp alan Tatar ve

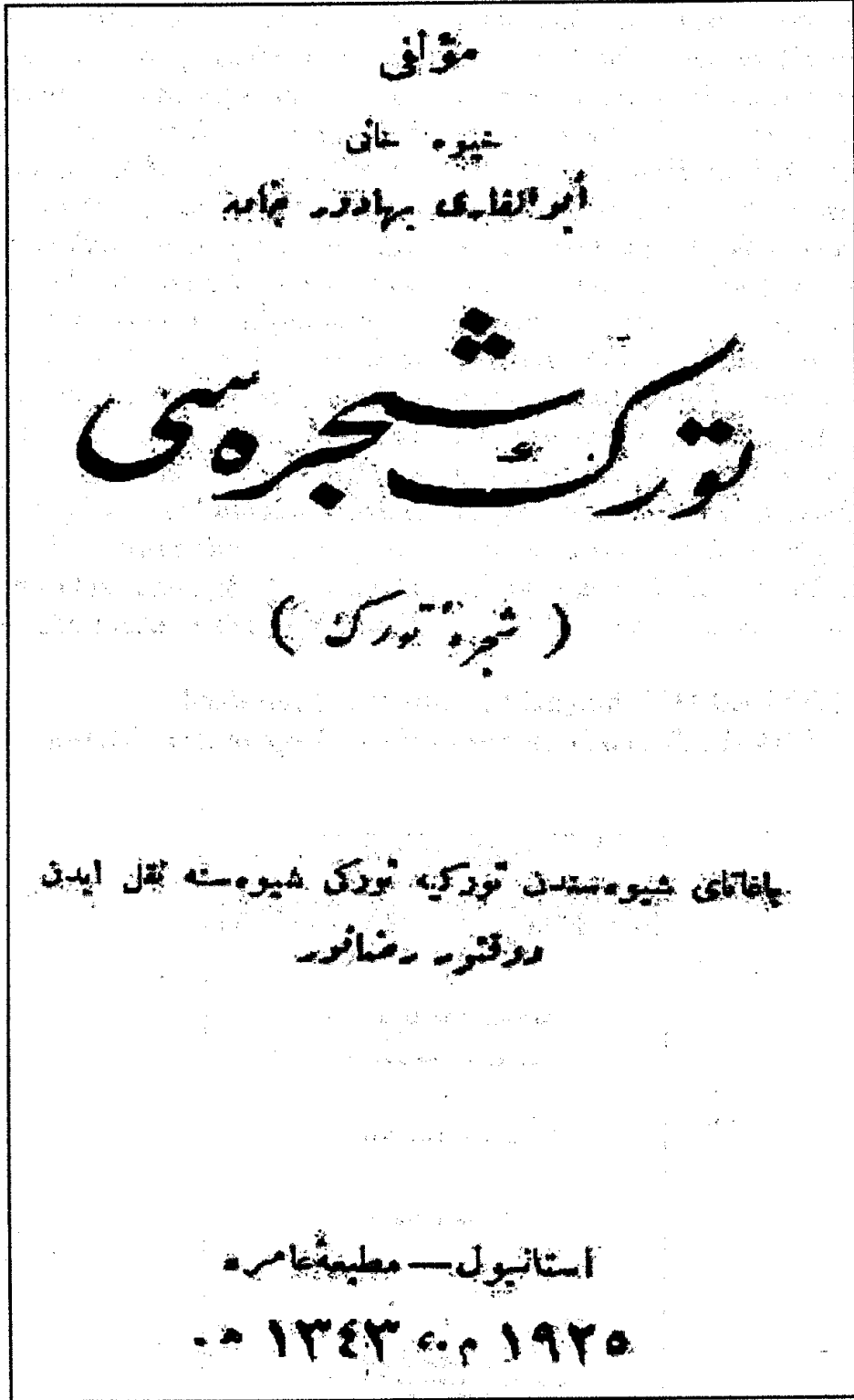
başka kavimler ile savaştılar. Bu yerleri onların ellerinden kurtardılar, onlardan bağımsız kıldılar. Düşmanlar yurtlarını aldığı sırada bir gürûh Hitay'a kaçmıştı. <Onlar, bu yeni haberi alınca>, ordan çıkıp geri ülkelerine döndüler, Mogul halkına koşuldular. Amma, Mogul halkı, bu iki nesilden başkasına, <Mogul diye> itibar etmiyordu. Tarih kitaplarında Mogul topraklarının sınırları ve çevresi şöyle muayyenleştirilmektedir: Doğu sınırı, Çin ve Hitay topraklarına uzanır. Yâni, güneyde doğu sınırı, Çin'in batı-kuzeyi sınırı sonuna kadardır. Kuzeyde doğu sınırı Hitay'ın doğu-güneyi sınırına kadardır. Mogul ülkesinin batı sınırı Uygur ülkesine dayanır. Ülkenin kuzeyi, Karakurum ve Salangoy ülkesine ve güneyi ta Tibet'e erişir. Derlerki, onların av ve binilmeyen hayvanların etinden başka yiyecekleri yoktur. Zira, o diyarda ekin ekilmiyordu. O halkın tamamı hayvancılıkla uğraştığı için de, ekin ekilen yeri korumak zordu. Eger ara sıra ekin ekilse de, ya da ekin yeri olsa da, <onlar> bunu hesaba ve itibara almıyorlardı. Elbiselerinin ekserisini vahşi av hayvanlarının derisinden yapıyorlardı. Yâni, sincap, samur, kakum gibi hayvan kürklerinin Altaylılar arasında ve bütün alemde kıymetleri bilinir. **Kayan neslinden doğan Yulduz Han ibn Mengli Hoca <Khoca> Han ibn Temürtaş Han Destanı Zikri:** Kayan ibn İl Han ibn Tengiz

Han ibn Mengli Han ibn Yılduz Han ibn Ay Han ibn Oguz Han ibn Kara Han ibn Mogul Han ibn Almuçanna Han ibn Küyük Han ibn Dibadküy Han ibn Abulça Han ibn Türk Han ibn Yafes ibn Nuk aleyhisselam neslinden Yılduz Han ibn Mengli Hoca Han ibn Temürtaş, Mogul hükûmdarı oldu. Mogul ülkesini ve ulusunu iyi yönetti ve mamur etti. Her tarafa dağılmış Mogulları toplayıp bir araya getirdi. Bundan dolayı onun şöhreti her tarafa yayıldı. Mogullar arasında her kim Kayan nesebine ve nesline mensup olsa, bundan dolayı, ona büyük hürmet gösterirlerdi. Zira, Kayan neslinin Mogul evladı olduğuna hiç kimsenin küçük bir şüphesi bulunmuyordu. Başkalar nazarında 'yaxtamalas-sıdk vallahi rabâ'dır. Ne için necib ve sahîh sayıldı? Kayan evladı Mogula ne için katıldı? <Bu başkalarının nazarında böyledir>... Her yıl onlar, ecdatlarının <yaşadığı> Arkanakun dağına ateş yakıp, körük çekip, taşlarını eritip temir haline getirip almışlardır. Özleri de bu yerden çıkıp gitmiş idiler. O kavmin eksiksiz tamamı, <her yıl buraya gelip> dağın taşlarını eritip demir yaparlar ve dağın yolunu geliş gidiş için iyice açarlardı. O çevrede yaşayan halklar, bugünkü güne kadar her yıl, bu yerde toplanırlar".<sh.57-61>. [Türkiye Türkçesine aktarımı için Emine Yılmaz'a teşekkür ederim.]

**EK METİNLER IV [Ebulgazi Bahadır Han Metinleri]
Şecere-i Türk [Le Baron Desmaitons Neşri 'Ergene Qon' Metni]**

3. Şecere-i Türk'ün Rıza Nur Neşri [Eski yazı 'Ergene Qon' Metni]:

— ۳۱ —

ایلخان

ایلخان موغول ایله پادشاه اولدنی زمان اولجه - سوهدیکمز کی
 تاتار خانلریک طغوزنجیسی سویج خان تاتار ایلنده حکم سورمکده
 ایدی . ایکسی بر چنغه ایدی . آرالزنده ووروش (جنک) ظهور
 ایش ایدی . داتما ایلخان غالب کلیدی . سویج خان قیرغیز خانه
 بر جوق هدیه زله آدامار کوندروب دورلو وعدتر ایدمک اونو
 کندی طرفه آیدی . او وقتز اورارده آهالی چوقدی و بوتلرک
 ایچنده آک غلبه لک اولان قیله موغول قیلهسی ایدی . نه وقت بر
 ووروش اولسه بر ووروقله (هجوم) دشمنه موغول غالب کلیدی .
 بوتون تورک ایلرندم موغولک اوق اۆممهین ، قولى به تمهین بر بر
 یوقدی . بوتن دولای بوتون قیلهلر موغولی کوتوله لر ایدی . دیگر
 قیله لره ده ایله جیلر کوندروب اولتلی ده قیرغیزلر کی قازاندی
 و برایشنک اوزره قاروش (راندمرو) تعیین ایتدی و موغوللردن
 اوچ آلام دیدی . هبسی برله شیدیلر و موغول اوزرینه یورودیلر .
 موغوللر چادر و سورولری بریره سینوب اطرافه هندک قزدیلر
 و بکلیدیلر . سویج خان کلیدی . اوروش باشلادی . اون کون جنک
 اولدی ، اون کونده موغوللر غالب کلیدی . سویج خان ، بوتلرک
 اوزرینه بوتون خان و بکلری طوبلا یوب کیزلیجه مذاکره ایتدی
 و : « بز بوتلره حیله یاپتازساق حلتز خرابدر . » دیدی . ایرتسی کونی
 شفقله چادرلیقی قلدیروب و فنا ماللری (سینیر) قویون و آت کی

— ۳. —

پادشاه لبق قیلدی اوزاق عمر تاپدی قری بولغاندین سونک اوغلی ایل خان غه پادشاه لبقنی تاپشوروب بیر نیجه ییل لار تکریمه بنده لبق قیلیب وفات تاپدی ایل خان نینگ ذکرى ایل خان مغول ایلینه پادشاه بولدی ایلکانی آیتوق تاتار خان لاری نینگ توقوزلاخی سی سیونج خان (ایردی تیب ایل خان و سیونج خان K) ایکی سی بیر چاقی دا ایردیبار همینه ایکی لاری نینگ آراسندا اوروش و تلاش بار ایردیبار ایل خان غالب کیلور ایردی اول سیدین سیونج خان قیرغیز خانیفه کئی پیباریب کوپ نرسالار بیریب قالغانیغه کوپ وعده لار قیلیب آئی اوزیکا یار قیلدی اول بیر لاردا ایل کوپ ایردی مغول اول ایل لار نینگ بارچاسندین کوپ راقی ایردی هر زمان اوروش و تالاشلاری بولغاندا بیر اوردوق بیولان کیم اوروشو ایردی مغول آنکا غالب کیلور ایردی اول ترک ایل لاریندا مغول نینگ تیری اوتمکان و قولى بیتمکان ایل بوق ایردی بو سیدین بارچا ایل لار مغولنی کونیلاب آه سنی مو دیولار ایردیبار سیونج خان قیرغیز خانینی اوزیکا یار قیلغاندین سونک ایل لار نینگ بارچا سینه ایلیچی پیباریب اوزیکا کومک قیلیب فلان آئی نینگ اونی کونی فلان ایردا تا بوشالی*) تئی مغولدن کینه میزنی تارتالی تیب شول آیتخان بیر لار یتدا بارچالاری بیر پییرکا قوشولوب مغول ایلی نینگ اوستینه یورودیبار مغول ایلی ایولارین و مال لارین بیر پییرکا بیغیب چرکی ایولاری نینگ آلدیدا اور قاریب اوتور دیلار سیونج خان باریب اون کون کاجا اورشتی هر کوندا

مغول

* تانوشالی

— ۲۱ —

مغول غالب كېلدى بىر كۈن سېۋىچ خان باشلىق بارچا ايل لار نىڭ خان لارى و نىڭ لارى آرقا كىنكاش دىلار تىقى آيتدىلار مغولغا چىلە قىلساق ايتىز پىمان بولدى تىپ تانكلاسى ايتانك بىرلان باستورب قاچقان لشكر تىك آخىر يۈكنى و پىمان مالىنى تاشلاب كوچوب قايتدىلار مغول آنى اورىغىغا تاب كىتورا بىلماي قايتىپ بارا تورور تىپ آرقاسىدىن بارىپ يىتىشى مغولنى كوركاندىن سونك تاتار قايتىپ ياسادى ايكىسى اوروشىلار تاتار غالب كېلدى مغولنى اولتورا اولتورا ايوكا كېلدى بارچا مغول نىڭ ايوى بىر يىردا ايردى ايوىنى و مالىنى آنداغ آلدى كىم بىر ايولىك قورتولمادى اولوغ لارى نىڭ بارچەسىنى قىلچ دىن اوتكاردى و كىچىك لارىنى بىندە قىلىپ هر كىم بىرىسىن آلىپ كىتدى و مغول دىن كىشى قالمادى قالغانى هم كىشى نىڭ ايشكىندا بىندە بولدى خواجەسى نى ايل بولسا آينىك آتىن توتىدى غرضى مغول دىنادا هېچ قالمادى قىيان بىرلان نىكوز نىڭ ار كنه قون غه بارىپ يورت قىلىپ اولتورغانلار نىڭ ذكرى سېۋىچ خان مغولنى چاپىپ قايتىپ كىلا ايردى ايل خان نىڭ اوغلانلارى كوپ ايردى بارچەسى اوروشدا اولدى بىر كىچىك اوغلى بار ايردى قىيان آتلىق آنى شول يىل كىخدا قىلىپ ايردى ايل خان نىڭ ائىسى نىڭ اوغلى بار ايردى نىكوز آتلىق قىيان بىرلان ياشىپ اول هم شول يىل كىخدا بولوب ايردى بو ايكىسى بىر قوشداق كىنلار نىڭ قولىغا توشوب ايردىلار اون كۈن بولغاندىن سونك بىر كىچە ايكىسى هم خاتونى بىرلان آتلاىپ قاچقۇلار تىقى يورىغىغا كىلدىلار آداسخان

- ۲۲ -

و يادىن قايتا قاچىب كىلگان تورت تورلوك مال نىنك تورتىسندىن
 هم كوپ تاپدىلار و اىكىسى كىنكاشدىلار تقى بىرى بىرىكا آبتدىلار اكر
 ايلنكا بارالى تىناك تورت طرفىداغى ابلار نىنك بارچەسى بىرىكا بار
 اكر بارماي يورتدا اولتورساق بىر بوروكان و تورغانغە اوچراماي
 بولاسىز ابدى پىخنىسى اول تورود تاغ لار نىنك ايجىندا كىتى نىنك بولى
 توشماس داي بىر بىر ايزلاب تىنا كورالى تىب مال لار بىن هيداب تاغ ايجىنه
 باردىلار برك تاغ نىنك ايجىندا ارقار نىنك سالغان بولىنه توشوب
 باردىلار تاغ نىنك اوستىنه چىقىپ نارى بوزىنه توشدىلار تقى پىخنى
 ايلانىپ و اوكولوب كوزدىلار اوزلاردى كىلگان بولدىن اوزكا هىچ بولى
 يوق اول هم انداق يول ايردى كىم بىر تىوه ويا بىز يوز ايساك بىرله يوردو
 ايردى اكر آياقنى غلط باسه پاره پاره بولور ايردى ايجى نىنك
 كىنك لىكى نىنك هىچ نىهائى يوق آقار سولار و چىشەلار و تورلوك اوتلار
 موبەلى درختلار و تورلوك تورلوك اولار اول بىرنى كوزكاندىن سونك
 تىكرىشە شىكلار قىلدىلار مال لارى نىنك قىشینه ايتىن يىدىلار و يازىنه
 سوتىن ايجىلار و تىرىسین كىدىلار (اول بىرىكا K) ارکنه قون* آت
 قويدىلار ارکنه نىنك معنىسى تاغ نىنك كىرى تىناك بولور قون نىنك معنىسى
 تىز و اوتكور تىناك بولور تاغ نىنك قىرى ايردى بو اىكى سندن اوغلاى
 و اوشاق كوپ بولدى قىان نىنك اولادى كوپ بولدى نكوزنىكى آندىن آز
 بولدى قىان اولادىنه قيات تىدىلار نكوز اولادىنه اىكى آت قويدىلار بىر

* قون قون

نېچەسىنه

— ۳۳ —

نېچە سېنە (نكوزلار تېدىلار و بېر نېچە سېنە K) دورلىكان تېدىلار قېان نېنك
 مەنىسى سېلى كە تاغ دېن كوچ بېرلان بېلدام قۇيغە كېلكاي ايل خان نېنك
 اوغلى كوچلى تېز كېشى ايردى آينىك اوچون قېان دېرلار ايردى قېان
 قېان نېنك جەنى تورور كوپ بېلار بو ايكي كىشى نېنك اوغلانلارى ارگنە
 قون نېنك ايجدا توردىلار اوچلارى اوزادى و يانلارى يانلدى مەر جىاعت
 باشغە باشغە اوماق بولدىلار و اوروق آتېن كوتاردىلار تىكرىم موبورسە
 بارچاسېنى آيتقومېز تورور اوماق نېنك مەنىسى سونكاك تىماك بولور ترك
 خلقى بېر كىشىدىن سورسە آيتور اوماق نېنك نى تورور دېر و سونكاك نى
 تورور تىماك بولور تورور بوز بېلدىن كوپ راك ارگنە قون ايجدا اولتوردىلار
 ماللارى و باشلارى آندا كوپ بولدىكىم سىخادىلار اول سېنېدىن بېر يېردا
 سىغىب اولتوروب كىكاش قىلدىلار آندا آيتدىلار آتالار بىزدىن اېشىتېمىز ارگنە
 قون نېنك تاشندا كىنك بېرلار و بېشى يورتلار بولور ايرىشى بېر نېنك
 يورتىمىز قىدىم اول بېرلاردا ايركاندور تاتتار باشلىق اوژكا ايللار بېر نېنك
 اوروقىمىزنى قىزىب يورتىمىزنى آلمان ايرمىش تىكرىغە شىكر بوچاقدا باشىمىز
 آندا بولماي تورور كىم دىشىن دېن قورقوب تاغ ايجدا قىتايلىق اولتورغانىمىز
 تاغ نېنك آراسىدىن بول ايرلاب تاپالنىك تىقى كوچوب جىالى مەر كىم دوست
 من تېسە آينىك بېرلان كوروشالى و دىشىن بېرلان كوراشالى تېدىلار بارچەلارى
 بو سۆزى مەقول كورب جىقماقغە بول ايرلابلار تاپمادىلار بېر تىمورجى
 آتدى مۇندا بېر تىمور كانى بار تاغ يالنىك قاتغە اونىشان تورور شونىنك
 تىمورىنى ايرىتىك بول بولور ايردى اول يىزىنى بارىب و كورب كىلدىلار تىقى

— ۳۴ —

آنى معقول يىلدىلار ايلكا اوتون و كومور سالدیلار تاغ نينك كينك بيرينه بير قات اوتون و بير قات كومور سالدیلار تاغ نينك اوستين و نارى يوزون و برى يوزون تولتورغاندين سونك ييتيش تيريدين كوروك پاساب ييتيش بيرهين قوردیلار تقي بير كره باستیلار خدای نينك قدرتي بيرلان اوت قيزغاندين سونك تاغ تيمور بولوب آقا بيردى تقي يوكلی تيمور چيقوديك يول بولدى كون نينك آي نينك ساعتين قراب تاشقاری چيقدىلار آندين برى مغول نينك رسي تورور شول كون تي عید قیلورلار بير پاره تيمورنى اوتقه سالب قيزل قیلورلار اول خان انور بيرلان تيمورنى توتوب سندان اوستندا قویوب چوكوچ بيرلان اورار آندين سونك ييلك لار اول كوئی عجيب عزيز توتارلار قبالدين چقيب آتا يورتينه كيلكان كون تورور تيب اولوقتا مغول نينك پادشاهي برته چنه قيان نسل و قورلاس اوروقيندين ايردى اول بارچه ايل لاركا ايلچي بيياريب ارکه قوندين چقيب كيلكانين معلوم قیلدى بعضی لاری ييخنى كوردیلار و بعضی لاری بيان كوردیلار تاتار خلقی بيان كوروب ياب بولدى تاتار بيرلان مغول ايکي سي صف تارتيب اوروشلار مغول غالب کليب اولوغ لارين قلیچدين اوتكاريب كچك لارين بنده قیلدى تورت بور ايلک بيل بولغاندا قانینی و مالینی آلدی تقي آتا يورتيدا لوتوردی اول بيردا اولتورغان ترك خلقی نينك اوروقلاری نينك ايچندا تاتاردین كوپي و توغوشلی سي بولماس ايردى ارکه قوندين چقيب تاتارنى قيريب آتا يورتيدا اولتورغاندين سونك مغول تاتار بيرينه بارچه ايل لاركا ياش بولدى بعضی ايل لار مغولنى

— ۳۵ —

مغول قه پناه كيلتوروب مغول بولماسلار هم مغول ميز تيب اوللارنى
مغولنه قوشدیلار

— ۳۵ —

حيوانلار) و بر مقام آغبرلقلارنى براقوب قاچدىلار . موغوللار بونلرى قدر تىز قالدىلارده قاچيورلار قان ايدىرك آرقالارندن يورودىلار . تانارلار دو بوب جىك ايتدىلار ، بو سفر موغوللار مغلوب اولدى . اردوكلار يىنه كانجه قانداز اونلرى كىدىلار و ماللار يە برابر اوردوكلار ده بوتون جىط ايتدىلار . موغوللار ك چادرلارنىك ھېسى اورادە اولدىقندن موغوللار دن بر دانە مانە يىلە قورتولمادى . بويوكلارنى قىلچىدن كىردىلار ، كوچوكلارنىك ھى برىنى بر كىشى اسير اولارق آلدى . قالانلار افندىلارنىك قىلەسنىك آدىنى آلدىلار . بو صورتە دنيا دە موغوللارن اثر قالدى .

قىيان رىكوزىك ار كى قوزە جىلار بىر تىملىرى — سوينج خان موغولى باغما ايتدىن سوكرە مملكتە دوغمشدى . ايلخانك موغوللارى بو محاربه دە اولكلردى ، آنجق اك كوچوكل اولان قىيان قالشى . قىيان او سىنە اولە نمشى . ايلخانك اينىسنىك اوغوللارندن بىرى اولان توكوز دە ھنوز او سىنە اولە نمش ايدى . بونلر ك اينكىسى دە ھى بولوكدن اولان اينكى ادامە دوشمىلر ايدى . محاربه دن اون كون سوكرە بر كىجە آتلاوب قارىلار يە برابر قاچدىلار . محاربه دن اول اوردو قوردقلىرى يە كىلدىلار . دشمندن قاچوب كلن دورت دورلوماق (دوھ) آت ، او كوز و قويون) بولدىلار . حسب حال ايدوب دىدىلر ك : « بور دە قالسىق ، بر كون اولور دشمنلر من بىزى بولورلار ، بر قىلە يە كىتەك ايلراق ھى دشمن قىلەلر در ؛ اينى داغلا آراستە كىسەنىك داھا يولى دوشمەش اولان بر يە كىدوب اوطورالم ، سورولارنى

— ۳۶ —

سوروب داغله دوغرو يوروديلر . ياباني قويوتلرک يورودکري
 يزولي طوتوب طيرمانه رق يوکسک برداغک بوغازينه وارديلر . اورادن
 تپيه چيقوب دپکر يانته ايندیلر . اورالري ايجيه معاینه ايتدیلر ،
 کوردیلر که کلدکري يولدن باشقه يول يوقدر و او يولده اوليه بريول که
 بر دوه و بر کچي بيک کوچلکله يورويه بيليردي ؛ اکر بر آز آراغي
 سورجه دوشتر پارچه پارچه اولوردی . واردقري بر کنیش و بر
 شایسته اولکه ایدی ؛ ايجنده آقار سور ، متبلر ، دورلو اولار ،
 چایلر ، ميوسلی آغاچلر ، دورلو دورلو اولر واردی . يونی کورنجه
 ناگري به شکرلر قیلدیلر .

تیشین ماللرينک آتی بر ، درلرني کيرلر ، يازين سوتی ايجرلردی .
 اورابه (اركنه قون) آدی ویردیلر . ارکنه نك معناسی بر داغک
 کري ، قونك معناسی ديك در ؛ اوراسی داغک قيری (داغک اُك
 يوكسک يری) ایدی .

بوراده قيان و نوکوزک اوغوللری چوقالندی . قيانک اوغوللری
 اوله کينککندن داها چوق اولدی . قيانک اوغوللریه قيات ، نوکوزک
 اوغوللرينک بر قسمنه نوکوزلر ، بر قسمنه دورلو کين ديدیلر . قيان
 ديه داغدن شدتله وسرعتله ايتان سيله دیرلر . ايلخانک اوغلو کوچلی
 سوتز بر ، آدام اولديقتدن اوگا بو اسمی ویرمشلردی . قيات قيانک
 جمیدر . بو ايکی کيشينک نسللری اوزون بر مدت ارکنه قونده
 قالدیلر . چوقالديجه چوقالديلر . قیللر ميدانه کلدی . هر مانه اوزوق
 (هر يجه عروق بو کله دن کلسدر خالبا) ناميله بر اوماق تشکيل ايتدی .

— ۳۷ —

اوماق اۆسۈ، سونكاك ديمكدر كه نوركلر بزيته دهانكي اوماقدينك. ۹۹
 ديزلر، هانكي عرقدينك؟ ديمكدر.

دورت يوز سنه سوكره كنديليري و سوروليري اوقادار چوقالدي كه
 آرتق اوزلره سيقماديلر. بوتك اوزريته كنگاش (مذاكره) ايتديلر
 و: «بابالرمزدن ايشيديردك كه ارگنه بوتك ديشاريسنده كاپش
 زكوزل بر مملكت وارمش، آتالرمز اوزاده اوسورورلر مش.»
 ناتار باش اولوب باشقه قيبهله بزم اوروقلري قيروب يوردمزي
 آلمش. آرتق تا گرييه شكر، دشمندن قورقارق داغده قاپاوب
 قالاچق حالده دكلر. بر يول بولوب بو داغدن كوچوب نيقالم. بزه
 دوست اولانله كوروشور، دشمن اولانله كوروشور، ديديلر.

هر كس بو فكري بكنوب يوللر آراديلر. ممكن اولوب بر يول
 اولاماديلر. بر دميرچي: «بن برير كوزدم، اوراده دمير معدني وار.
 طن ايدر بيم بر قاندر. اكر اوتى اريترسهك يول بولوروز.» ديدى.
 او يري كيدوب كورديلر و دميرچينك سوزيني سايب بولديلر.

مكه اودون و كومور ويريكي صالديلر. هر كس ويريكيستى
 كتيردى، بر صيره اودون، بر صيره كومور اولاق اوزره داغك
 بوكرندهكى چاقلاغه ايتيف ايتديلر. داغك تپه و ديكر يانلرينده
 اودون و كومور ييغىقدن سوكره دريدن ۷۰ كوروك باوب بخش
 بزه قورديلر؛ آتله يوب هيسنى بزدن كوروكله ديلر.

تا گرينك قدر تپه دمير اريوب بو كيله بر دوه كجهك قادار بر

— ۳۸ —

یول آچیلدی . او آبی ، او کونی ، او ساتتی بلله یوب دیشاری
 چیقدیله . ایشته او کون موغوللرجه بایرام صاییلدی . او وقتدن بری
 بو خلاص کونی موغوللر بایرام یاپارلر . او کون بردمیر پارچه سنی
 آتشدن قیزدیریرلر ، دمیر قیب قیرمزی اولونجه اولان خان بر اتبور
 ایله دمیری طروب اورسك اوستنه قور وچکیچله زوروز . اولندن
 سوکره بوتون بکلرده عینله یاپارلر . بوکونه چوق اعتبار ایدوب ؛
 هزندانن چیقوب آتا یوردینه کلدیگمز کون ، دیرلر .

أرکنه قوندن چیققلری زمان موغوللرک بادشاهی قییان
 نلندن و قورلاس اوروقندن پورته جینا ایدی . بوتون قینلرله
 ایلچیلر کوندره رک أرکنه قوندن چیقوب کلدیکنی بیلدیردی . قینلرک
 بعضیسی ممنون اولدی ، بعضیسی ممنون اولمادی . باخصوص تاتارلر
 یونلرک اوزلرینه یورودیلر . صف باغلانندی ، محاربه اولدی . موغوللر
 غالب کلوب تاتارلرک بو بوکلرینی قیلیجدن کیردیلر ، کوچوکلرینی اسپر
 ایتدیلر . ایشته دورت یوز ییل سوکره بویلهجه قانلرینی آلدیلر ،
 ماللرینی ضبط ایتدیلر و آنا یوردینه اوطوریلر .

او یوردنه اوطوران تورک قینلرینی ایچسده تاتاردن چوغی ،
 دوغوشلیسی و قوتلیسی یوقدی . موغوللر اونلری قیردقدن سوکره
 آرتق ائک قوتلی موغوللر اولدی و بوتون قینلرله باش اولدیلر ، حتی
 بر طاقلری ده موغول اوروقندن اولدینی حالده موغولز دیهرک
 کلوب موغوللرله برلشدیلر .

2. Ergene Qon Metninin Çeviri-yazısı:

Şecere-i Türk. Oğuz Han'dan inmiş İl Han'n oğlu Kıyan ile, yeğeni Nüküz ve eşlerince "Ergene Kon" denen yerde gerçekleştirilen yeniden türeme olayı Ebulgâzi Bahadır Han tarafından yazılmış 'Şecere-i Türk' adlı eserde şöyle kaydedilmiştir:

"Qıyan birlen Nüküzniñ Ergene Qonga barıp yurt qılıp olturganlarınıñ zikri: Sevinç Han Mogulnu çapıp qayıtıp kéle irdi. İl Hanniñ oğlanları köp irdi. Barçası uruşda öldi. Bir küçük oğlu bar irdi, Qıyan atlıq. Anı şol yıl kedhuda qılıp irdi. İl Hanniñ inisiniñ oğlu bar irdi, Nüküz atlıq. Qıyan birlen yaşıp ol hem şol yıl kedhuda bolup irdi. Bu ikisi bir qoşdağı kişilerniñ qolına tüşüp irdiler. On kün bolgandıñ soñ bir kiçe ikisi hem hatunı birlen atlanıp qaçtılar taqı yurtga keldiler. Adaşgan ve yavdın qayıta qaçıp kélgen dört türlük malniñ törtisindin hem köp tapdılar ve ikisi keñeşdiler, taqı biri birige ayıtdılar: Eger ilge baralı téyseş dört tarafıdğı illerniñ barçası bizge yav. Eger barmay yurtda olturacaq bir yürügen ve turganga uçramay bolmasaymız? İmdi yahşısı olturur: Tağlarınñ içinde kişiniñ yolu tüşmesdey bir yir izlep tapa köreli tiyip malların haydap tağ içine bardılar. Berk tagniñ içinde arqarnıñ salgan yolına tüşüp bardılar. Tagniñ üstine çıqıp narı yüzine tüşdiler. Taqı yahşı

aylanıp ve ürkülüp gözeddiler. Özleri kélgen yoldın özge hiç yolu yoq. Ol hem andaq yol irdi kim bir téve ve yanboz yüz émgek birle yorur irdi. Eger ayaqını galat bassa pare pare olur irdi. İciniñ keñliginiñ hiç nihayeti yoq. Aqar sular ve çeşmeler ve türlük otlar, meyveli dırahtlar ve türlük avlar <köp?!>. Ol yirni körgendin soñ Tañrıga şükrler qıldılar. Mallarınıñ qışına etin yidiler, yazına sütin içtiler ve terisini kéydiler. Ol yirge Ergene Qon at qoydılar. Ergeneniñ ma'nisi tagniñ kemeri timek bolur. Qonniñ ma'nisi tiz ve ötkür timek bolur. Tagniñ qırı irdi. Bu ikisindin oğlan ve uşaq köp boldi. Qıyanıñ evladı köp boldi. Nüküzniñ andın

az boldi. Qıyan evladına Qıyat tédiler. Nüküz evladına iki at qoydılar. Bir niçesine Nüküzler tédiler ve bir niçesine Dörülgen tédiler. Qıyanıñ ma'nisi seylî ki, tagdın küç birlen yıldam quyıga kelgey. İl Hanniñ oğlu küçli, tiz kişi irdi. Anıñ üçün Qıyan dirler irdi. Qıyat, Qıyanıñ cem'i turur. Köp yıllar bu iki kişiniñ oğlanları Ergene Qonniñ içinde turdılar. Uçları uzadı ve yanları yayıldı. Her cema'at başqa başqa omaq boldılar ve uruq atın köterdiler. Tañrım buyursa barçasını ayta qomız turur. Omaqniñ ma'nisi süñek témek bolur. Türk halqı bir kişidin sorsa aytur: Omaqniñ né turur dir ve süñekiñ né turur témek bolur. Dört yüz yıldın köprek Ergene Qon içinde olturdılar.

Malları ve başları andaq köp boldı kim sıgmadılar. Ol sebebden ayıtdılar: Atalarımızdın işitipimiz: Ergene Qonniñ taşında keñ yirler ve yahşı yurtlar bolur irmiş, Bizniñ yurtımız qadim ol yirlerde irgendür. Tatar başlıq özge éller bizniñ uruqımızni qırıp yurtımızni algan irmiş. Tañrıga şükr bu çaqda başımız andaq bolmay turur kim düşmendin qorqup tag içinde qapalıp olturgaymız. Tagniñ arasından yol izlep tapalıñ taqı köçüp çıqalı. Her kim dost men tése anıñ birlen körüşeli ve düşmen birlen küreşeli tédiler. Barçaları bu sözni ma'qul körüp çıqmağa yol izlediler, tapamadılar. Bir témürçi ayıtdı: Munda bir témür kâni bar. Tag yalañ qatga ohşay turur. Şuniñ témürini éritsek yol bolur érdi. Ol yirne barıp ve körüp kéldiler. Taqı anı ma'qul bildiler. İlge otun ve kömür saldılar. Tagniñ keñ yirine bir qat otun ve bir qat kömür saldılar. Tagniñ üstin ve narı yüzün ve beri yüzün tolturgandın soñ yétmiş téridin körük yasap yétmiş yérdin qurdılar. Taqı bir kerre basdılar. Hudayniñ qudratı birlen ot qızgandın soñ tag témür bolup aqa bérdi. Taqı yüklü téve çıquvdiñ yol

boldı. Künniñ aynıñ sa'atin Qarap taşqarı çıqdılar. Andın beri Mogulniñ resmi turur. Şol künni 'iyd qılurlar. Bir pare témürni otga salıp qızıl qılurlar. Evvel han anbur birlen témürni tutup sindan üstinde qoyup çöküç birlen urar. Andın soñ bégler <urar>. Ol küni 'acaib 'aziz tutarlar. Qabaldın çıqıp ata yurtına kélgen kün turur tip uluqtada. Mogulniñ padişahı Börte Çene, Qıyan nesli ve Qurlas uruqından irdi. Ol barça éllerge élçi yıbarıp Ergene Qondın çıqıp kélgenin ma'lum qıldı. Ba'zıları yahşı kördiler ve ba'zıları yaman kördiler. Tatar halqı yaman körüp yav boldı. Tatar birlen Mogul ikisi saf tartıp uruştılar. Mogul galip kélip ulugların qılıçdın ötkerip kiçiklerin bende qıldı. Tört yüz éllik yıl bolganda qanını ve malını aldı. Taqı ata yurtıda olturdi. Ol yirde olturgan Türk halqınıñ uruqlarınıñ içinde Tatarın köpi ve toğuşlısı bolmas irdi. Ergene Qondın çıqıp Tatarıni qırıp ata yurtıda olturgandın soñ Mogul, Tatar yirine barça éllerge baş boldı.<sh. 31-35>[Metnin çeviriyazısı bana aittir. D.Y.]

— ۳۹ —

موغول وسار توركلرك اصل ، اسم ولقبلىرى

قزوینلی خوجا رشید [۱] دیرکه : « ایرانده حکم سوزن چینگیز خان نسلندن ایلك مسلمان اولان چینگیز خان اوغلو هلاکو خان اوغلو آباقا خان اوغلو آرغون خان اوغلو غازان خاندن . غازان خان تخت چیقنجه پایتخت اولارق بریر تعین ایتدی . بنی یانه چاغیروب کندیسنه وزیر ایتدی . ایران ملککنک ادارهسنی باگا تسلیم ایتدی . بریل سوکره باگا دیدی که : « تا گری به شکر بز مسلمان اولدق . جدیدز هلاکو خانک موغولستاندن کلدیکندن بری ایکی اوج نسل کجدی . بزدن سوکره کله جکلر موغول دیلنی ، عادتلرنی ، اوروک و بوردلرنیک اسملرنی اونوتاجقلردر . موغولستانده پک چوق ایللر واردر . بونلرک اوزرینه کوزل بر اثر یاز ، هپنی طوبلا ! » . بن بو بویوک ایشی یا پامایه جفمی سویلدم . « یوق . . بو ایشک عهده سندن آنحق سن کلیرسک . بزده موغول دیلبه یازلمش کتابلر وار . یازلمیان بعضی وقواتی خاطر لایان اختیارلرده موجوددر . « دیدی و اسیکی موغول شیوه سنیلن بش کیشی پی ده یانه کوندردی . بو دوردده خانک سراینده بر بویوک بک واردی . آدی پولاد ، لقبی جینفسالنج بهادر ایدی . خان اوگما دیدی که : « بو زمانده موغولک اصلنی ، نسلنی سندن اپی بیلن یوقدر . هم موغول دیلنی بیلیرسک ، هم ده اوقورسک . سن ده بو ایشه باق ! » . ایشه بویوک باشلرنده

[۱] جامع التواریخ . رشیدالدین .

4. Ahmet B. Ercilasun Neşri [‘Ergene Qon’ Metni]:

Ebulgâzi Bahadır Han’ın yazmış olduğu Şecere-i Türk adlı eserde yer alan ve bizim burada istifade ettiğimiz Ergene Kon ile ilgili kısmı, ‘Ergenekon Destanı - Şecere-i Türk’teki Ergenekon destâm rivâyeti-’ başlığı altında günümüz Türkçesinde yayınlamıştır. Bu yayın, Rıza Nur neşrine dayanmaktadır. İstifade etmiş olduğumuz öteki metinler gibi, bu metni de, ek olarak vermeyi uygun gördük.

“Moğol iline, Oğuz Han soyundan İl Han padişah oldu. Bu sırada Tatarların başında Sevinç Han vardı. Aralarında vuruş çıkmıştı. İl Han daima galip geliyordu. Sevinç Han, Kırgız Hanına birçok adamlar ve hediyeler göndererek onu kendi tarafına çekti. Oralardaki kabilelerin en kalabalığı Moğollar olduğundan bütün savaşlarda üstün geliyorlardı. Bütün Türk illerinde Moğol’un oku ötmeyen, kolu yetmeyen bir yer yoktu. Bundan dolayı bütün kabileler Moğol’u kötülerlerdi. Sevinç Han öteki boylara da elçiler gönderip birleşmek ve Moğollardan oç almak üzere anlaştı. Hepsi birleşerek Moğol üzerine yürüdüler. Moğollar çadır ve sürülerini bir yere yığıp etrafına hendek kazdılar; beklediler. Sevinç Han geldi.

Vuruş başladı. On gün savaş

oldu. On günde de Moğollar üstün geldi. Bunun üzerine Sevinç Han, bütün han ve beylerini topladı. Gizlice görüştüler. Sevinç Han, “Biz bunlara hile yapmazsak işimiz bitiktir” dedi. Ertesi gün, tahta çadırlarını kaldırıp kötü mallarını ve bir takım ağırlıklarını bırakarak kaçtılar. Moğollar, güçsüzlükten kaçtiklarını sanarak bunları kovaladılar. Tatarlar dönüp çarpıştılar. Bu sefer Moğollar yenildi. Ordugâhlarına gelinceye kadar onları kestiler. Bütün ordugahı zaptettiler. Bütün çadırları orda olduğu için Moğollardan bir aile bile kurtulmadı. Büyüklerini kılıçtan geçirdiler; küçüklerin her birini bir kişi tutsak olarak aldı. Tutsak olanlar, efendilerinin boy adını aldılar. Böylece dünyada Moğol’dan eser kalmadı.

Sevinç Han, Moğol’u yağmaladıktan sonra ülkesine dönmüştü. İl Han’ın oğulları savaşta ölmüşlerdi. Yalnız en küçüğü olan Kıyan kalmıştı. Kıyan, o yıl evlenmişti. İl Han’ın kardeşi oğullarından olan Nüküz de o yıl evlenmişti. Bunların ikisi de aynı bölükten iki kişiye tutsak olmuştu. Savaştan on gün sonra bir gece atlanıp karılarıyla birlikte kaçtılar. Savaştan önce ordu kurdukları yere geldiler. Düşmandan kaçıp gelen deve, at, öküz, ve koyunları orada buldular. Konuşup şöyle dediler: “Burada kalsak bir gün düşmanlarımız bizi bulur, bir

kabileye gitsek hepsi de bize düşman. İyisi mi dağlar arasında kimsenin daha yolu düşmemiş olan bir yere gidip oturalım". Sürülerini sürüp dağlara doğru yürüdüler. Yabanî koyunların yürüdüğü bir yolu tutup tırmanarak yüksek bir dağın boğazına vardılar. Oradan tepeye çıkıp öte yana indiler. Oralari iyice gözder geçirdiler. Geldikleri yoldan başka yol olmadığını gördüler. O yol da öyle bir yoldu ki bir deve, bir keçi bin güçlkle yürüyebilirdi. Ayağı biraz sürçse düşer, parçalanırdı. Vardıkları yer geniş ve sonsuz bir ülke idi. İçinde akar sular, kaynaklar, türlü otlar, çayırlar, yemişli ağaçlar, türlü türlü avlar vardı. Bunu görünce Tanrıya şükürler kıldılar. Kışın mallarının etini yer, derilerini giyer, yazın sütünü içerlerdi. Oraya Ergenekon adını verdiler. Ergene dağ kemeri, Kon dik demektir. Orası dağın doruğu idi.

Burada Kıyan ve Nüküz'ün oğulları çoğaldı. Kıyan'ın oğulları daha çok oldu. Kıyan'ın oğullarına Kıyat dediler. Nüküz'ün oğullarının bir nicesine Nüküzler, bir nicesine Dürlügin dediler. Kıyan diye, dağdan şiddetle ve hızla inen sele derler. İl Han'ın oğlu güçlü ve tez bir kişi olduğundan ona bu adı vermişlerdi. Kıyat, Kıyan'ın çokluğudur. Bu ikisinin soyları uzun bir süre Ergene Kon'da kaldı. Çoğaldıkçı çoğaldılar. Boy boy oldular. Her aile uruk adıyla bir oymak teşkil etti.

Dört yüz yıl sonra kendileri ve sürüleri o kadar çoğaldı ki artık oralara sığmadılar. Bunun üzerine toplandılar ve konuştular. "Atalarımızdan işitirdik, Ergene Kon'un dışında geniş ve güzel bir ülke varmış. Atalarımız orada otururlarmış. Tatar baş olup öteki boylarla birlikte bizim uruğumuzu kırmış, yurdumuzu almış. Artık Tanrıya şükür, düşmandan korkarak dağda kapanıp kalacak durumda değiliz. Bir yol bularak bu dağdan göçüp çikalım. Bize dost olanla görüşür, düşman olanla güreşiriz" dediler. Hepsi bu düşünceyi beğendi. Çıkmaya yol aradılar. Bir türlü bulamadılar. Bir demirci "Ben bir yer gördüm, orada bir demir madeni var. Sanıyorum ki bir kattır. Onu eritirsek yol buluruz" dedi. Gidip orayı gördüler; demircinin sözünü uygun buldular.

Millete odun ve kömür vergisi saldı. Herkes vergisini getirdi. Dağın boğründeki çatlağa bir sıra odun, bir sıra kömür dizdiler. Dağın tepesine ve öteki yanlarına da odun ve kömür yığıldıktan sonra deriden yetmiş körük yaptılar, yetmiş yere koydular. Ateşlediler; hepsini birden körükletiler.

Tanrının gücüyle demir eridi. Bir yüklü deve geçecek kadar yol açıldı. O ayı, o günü, o saati belleyip dışarı çıktılar. İşte o gün Moğollarca bayram sayıldı. O günden beri bu kurtuluş gününde bayram yaparlar. O gün bir demir parçasını ateşte kızdırırlar. Demir kıpkırmızı olunca

önce han, demiri kısıkaçla tutup örsün üstüne koyar, çekiçle vurur. Sonra bütün beyler de öyle yapar. Bu günü çok değerli sayarak "zindandan çıkıp ata yurduna geldiğimiz gün" derler.

Ergene Kon'dan çıktıklarında Moğolların padişahı Kıyan soyundan, Korlas uruğundan Börte Çene (Çine) idi. Bütün boylara elçiler göndererek Ergene Kon'dan çıktıklarını bildirdi. Boyların kimi sevindi, kimi yerindi. Tatarlar ise bunların üzerine yürüdü. Saf bağlandı, savaş oldu. Moğollar

yendiler. Tatarların büyüklerini kılıçtan geçirdiler, küçüklerini tutsak ettiler. Böylece dört yüz yıl sonra kanlarını aldılar, mallarını zaptettiler ve ana yurtlarında oturdular. O yurttan oturan Türk boyları içinde Tatar'dan güçlüsü yoktu. Moğollar onları kırınca artık oradaki boyların en güçlüsü ve başı Moğollar oldu. Hattâ kimi uruklar Moğol olmadıkları halde, Moğoluz diyerek onlarla birleşti". <Ahmet B. Ercilasun, 'Ergenekon Destanı', Büyük Türk Klâsikleri, c. I, sh. 53-54.>.

EK METİNLER V: [Yazıda yer alan öteki metin alıntıları (Süryânî Mikâîl'in eski Türk tarihi ile ilgili kayıtları) ve Ergene Qon sözünün Cami'üt-tevârih'de geçtiği yerler (Farsça metinden ve İngilizce çevirisinden)]:

1. Süryânî Mikâîl metinleri:

İsmail Hami Danişmend, 'Süryânî Mikâîl vakayînamesi'. Türklük, 1939. C. I, S. 1, sh. 74-80. " [C. 3, Fasikül 2, Sahife 149. Ondüdüncü bab. Birinci fasıl]:

"Türkler bu devirde saltanat sürmiye ve şehirlerle ölkeleri zaptetmiye başladıklarından, biz bu on dördüncü babı onlara tahsis ediyor ve alelûsul fasıllara ayırıyoruz. İşte bundan dolayı birinci fasıl <Trkaye> yahut <Turkâye> kavminin hangi kavim olduğunu ve bunların vaktile hangi ölkede oturduklarını anlatır. Turkaye yahut Turkâye kavmi Yâfes nesline mensuptur; çünkü bunların nesepleri Me'cüc'dan gelir, ve büyük Musa'nın kaydı veçhile

Me'cüc, Yafes İbn Nuh'un oğludur. Şimalî şarkî havalisinde sâkin olan büyük ve zükudret millet işte bunun neslinden gelmiş ve yer yüzüne yayılmıştır. Türklerin ilk istilâları hangi tarihte ve hangi hükümdar devrinde vukua geldiği mukaddes kitaplarda musarrahtır: Bu istilâ, Milattan 510 sene evveldir; işte o devirden şimdiki ikinci istilâ devrine kadar başka bir akın daha yaptıkları hakkında hiç bir kayıt yoktur.... Perslerin Sâsânîler denilen son hanedanlarının saltanatı nihayet bulduğu sırada son Pers imparatoru

Yezdegerd'in Tayyaye= Tayyâyeler tarafından mağlup edildikten sonra Turkaye'lerin (Türklerin) Merv ismindeki şehrinde saklanmış olduğu değirmende bir Türk tarafından öldürülmesi münasebetile de Türklerden bahsedilmektedir <sh. 74-75>... Türklerin oturdukları mıntaka şimalî şarkîdedir. Biz, bunu yalnız peygamberlerin ihbaratından değil, hem bizlerin, hem atalarımızın gördüklerimizle işittiklerimizden öğrendik: Türkler işte bu mıntakadan kalkıp çıkmışlar ve mütemadiyen çıkmaktadırlar. Bu mıntaka, şarkın müntehasından, yani güneşin doğduğu noktadan garp havalisi civarında şimal istikametinin müntehalarına kadar tulünün azamî derecesinde imtidat eder; arzı itibarile de insanla meskûn yerlerin gene şimal müntehalarını bulur. Rivayete nazaran bu mıntaka aşılmaz dağlarla muhat olduğundan, içerde bulunanların dışarı ve dışarda bulunanların da içeri girebilmeleri için yalnız iki yerde kapıya benzer methalleri vardır: Bunların biri şark havalisinde, İran'ın ötesindedir; öteki de şimalde, İberyâ'nın iç tarafındadır. İşte bu ikincisinde istihkâmlar vardır: Rivayete nazaran içerideki milletlerin dışarı çıkmalarına mani olmak üzere Makedonyalı Büyük İskender'in emrile yapılmış olan kapı işte budur. Bugün bu kapı Arapların elindedir. Şarkta bulunduğundan bahsettiğimiz diğer kapı iki günde geçilen dar bir

geçit şeklindedir; bu geçidin nihayetinde de kaleler kurulmuştur: Bunlara yerleştirilen muhafızlar o büyük milleti dışarı çıkmaktan meneder. Çok eski ve iptidâî devirlerde bu muhafızları şark hükümdarları ikame ederlerdi: Fakat onlardan sonra saltanat sürmiye başlıyan Arapların idaresinde, bu kapıyı, yerlerinden kalkıp dışarı çıkmış ve Merv havalisine yerleşmiş olan Türkler bizzat muhafaza etmiye başladılar. Bu vaziyet, bir çok tarih kitaplarının sarahatle sabittir. Bu eserlerin en başında, Roma imparatoru Tiberius'un Türk hakanına elçiler gönderdiğinden bahseden kitap gelir. Hakan, Romalıların Perslere tâbi olup olmadığını sordu. Elçiler tâbi olmadıklarını, bilâkis Perslerin bir çok defalar Roma idaresine girmiş olduklarını söylediler ve hattâ Roma imparatoru Trayamus'un Pers ölkesinde heykelini diktirip Persleri kendi heykeline tapmak mecburiyetinde bırakacak kadar hâkimiyette ileri gittiğinden bahsettiler. Türk hakanı bunları işitince, Türkleri aldatmış olduklarından dolayı bütün Persleri Merv'den koğdu. Fazla olarak, başka bir sefer de İranlı Sapor=Şapur, Dârâ'nın payitahtını yağma ve tahrip ettiği zaman, esirler içinden seçtiği bazı genç kızları Türk hakanına gönderdi. Fakat bu kızlar Merv havalisine geldikleri zaman kendilerini bir nehre attılar. İşte gerek bunlar ve gerekse bu kabîl

bir takım hâdiseler Türk milletinden bir kısmın eskiden oturdukları dahili muntakadan, yani Yeryüzünün memeleri denilen dağların içindeki sahadan daha o zaman çıkmış olduğunu göstermektedir. <sh. 76-77>. Türklerin bir takım meziyetleri vardır. Yalancılık ve sahtekârlıktan münezze, özleri, sözleri doğru, temiz yürekli adamlardır. Hayatlarını tanzim itibarile basiretli, becerikli insanlardır. Gayri meşru münasebetlerden içtinap ederler; Türkler arasında zina vak'aları enderdir: Çünkü onları iki üç kere evlenmekten, taddüdü zevcattan menedecek bir kanunları yoktur. Ne ilmî malûmatları, ne dinî ilimleri vardır; ne Musa, ne diğer bir peygamber ve ne de rabbimiz ve müncimiz İsa'nın yeryüzüne halâskâr olarak gelişi hakkında hiç bir fikirleri yoktur. Her halde havarilerle müritlerinden hiç birinin Türk ölkelerine girememiş olduğu tahmin edilebilir. Fazla olarak, bunlar keten vesair nebatlardan elbise yapmak bilmezler, onun için elbiselerile çadırları koyun yünile keçi tiftiğindedir. Türkler bilhassa hayvan terbiyesinde tecrübe sahibidirler: Onun için ordugâhlarında bir çok atlar, öküzler, koyunlar bulunduğu halde, sessizce ilerleyip gürültü patırtı çıkarmadan konaklarlar. Türkler, hep sükût ederler, uzun sözden hoşlanmazlar. Gözle görülen semanın ülûhiyetine kani oldukları

için, mahiyetini bilmedikleri bir Gök Tanrıya iman ederler; onlar bundan fazla bir şey bilmezler ve öğrenemezler. <sh. 77-78>. <Üçüncü Fasil: Türklerin dağlarla muhat menşelerinden nasıl hicret etmiye başladıklarını izah eder: Türklerin ana yurdu Yeryüzünün memeleri denilen dağlarla muhat olmak itibarile ancak bu iki kapıdan çıkabileceklerini yukarda söylemiştik. Bu muntakanın dışındaki krallar onlara muhtaç oldukça, düşmanlarına karşı açacakları seferlerde kaç kişiye ihtiyaçları varsa ancak o kadarının dışarı çıkmasına müsaade ve (harpten) sonra da memleketlerine iade ederlerdi. İşte bundan dolayı Pers, Med ve Asur kralları gibi bu havalide saltanat süren bütün hükümdarlar bir çok defalar hizmetlerine kira ile Türk askerleri aldılar, her sefer Türkler atlandılar. Etrafa yayıldılar ve oraları zaptettiler. Bunlar memleketlerine avdetlerinde gördükleri yerlerin güzelliğinden bahsettiler ve hattâ türlü türlü yemişlerle kıymetli elbiseler getirdiler: Türk milleti bunları görünce göç etmiye ve böyle şeylerin bulunduğu yerlere gidip yerleşmek için hazırlığa başladı. Meclis kurdular, biribirleriyle görüşüp danıştılar. Günün birinde Persler kendilerini davet edince yerlerinden çıktılar, ne için çıktılarsa o işi gördüler ve ondan sonra da memleketlerine avdet emrini aldılar. Kalelerle

muhafızların bulunduğu yere kadar geldiler. İşte orada refakatlerinde bulunan İranlıları öldürdüler, kale muhafızları dışarı çıktıkları takdirde gidip Pers kralını haberdar etmeleri ihtimalinden kuşkulananarak kaleleri muhasara ettiler ve içeride kalan arkadaşlarına da haber gönderdiler; onlar da evvelden hazırladıkları tertibat dairesinde yerlerinden kalkıp dışarı çıktılar; Perslerden öğrendikleri usulleri tatbik ederek kalelere hücum ettiler ve işte bu suretle bu kapıya hâkim oldular. Oradan tekrar atlamp Merv şehrine kadar olan yerleri zaptederek bu şehri kurdukları imparatorluğa merkez ittihaz ettiler. İmparator Justinus devrinde (Şarkî) Roma elçilerinin görüşmeye gitmiş oldukları dokuz Türk kralı işte orada idi. Bunlar, ilk vatanlarının dışındadırlar ve çıktıkları kapı da bizzat çıkmış olanların muhafazasındadır: Dışardakiler, içerdekilerin çıkmasına mani olurlar ve ancak kendileri istedikleri zaman çıkarlar. Türklerin (étrafa) istilâlarile Merv'de saltanat kurmaları hususunda bu kadar tafsilat kâfidir. Bunların Merv taraflarına istilâlarının son Pers imparatorluğu devrinin sonlarında, Arap istilâsından yüz yıl evvel, yani zamanımızdan takriben altı yüz sene evvel vukua geldiği rivayet edilir. Türkler ileri hareketlerini yaparak şarktan garbe doğru gelirken, rivayete nazaran köpeğe benzer bir hayvanın önlerinde yürüdüğünü

görmüşler: Bu hayvanın ne olduğunu, neden geldiğini bilmiyorlarmış; yanına yaklaşamıyorlarmış; fakat buldukları yerden hareket etmeleri icabettikçe bu hayvan onlara kendi dillerile hitap ederek "Kalkın!" dermiş; onlar da kalkarlar, her nereye giderse peşinden giderlermiş; o gittikçe, onlar da takip ederlermiş; o hangi istikamete dönerse, onlar da onun peşinden o tarafa dönerler ve o durunca onlar da ordugâhlarını kurarlarmış; devlet kurdukları ökelere gelinceye kadar bu hal böyle devam etmiş; fakat ondan sonra bu kılavuz onlara bir daha görünmediğinden, artık oldukları yerden kımıldamamışlar. <sh. 78-79>... Hazkiyal peygamberin ihbar ettiği gibi, Türklerin ilk istilâları işte böyle olmuştu; ikinci istilâ da böyle oldu: O peygamberin bu ihbaratını iki defa tekrar etmiş olması da her halde bu istilâların tekerrür edeceğine alâmet olmalıdır. İşte bundan dolayı, okuyanlar bilmelidir ki, Türklerin ilk istilâsı nasıl Allah'ın emrile olmuşsa ve Hazkiyal peygamber nasıl Ruh-ül-Kuds'ün ilhamile bu vakayii vukuundan evvel ihbar etmişse, ikinci Türk istilâsı da gene öyle Allah'ın emrile olmuştur. Benim kendi hasıl ettiğim kanaate göre, bu hâdisenin cereyanı şöyledir: Araplar devlet kurdukları zaman, müşrik persleri tamamilen ortadan kaldırdılar; tıpkı bunun gibi, hıristiyanlara zulmeden

Rumları da imha ettiler; işte bundan dolayı Arap saltanatı hıristiyanlara zulmetmiyen âdil hükümdarlar idaresinde bulundukça parladı. Araplar bir çok seneler saltanat sürdükten sonra Allah onlardan yardımını kesti. Rumlar yeniden Suriyeye, Filistine, Ermenistana ve Kapadokyaya hâkim oldular; bunlar hâkim olur olmaz, eski fenâ ~âdetlerini çarçabuk tazeledile ve o havalideki hıristiyanlara merhametsizce zulmetmiye başladılar. İşte bunun üzerine Allah onlara karşı çok haklı olarak gazaba geldi ve bundan dolayı Türkleri kışkırtıp bu ikinci istilâya sevketti; bu istilâ da şöyle oldu: Arapların, yani Tayyâyelerin zaafa düştükleri ve Rumların da bir çok memleketleri zaptettikleri sırada, Tayyâyeler Türkleri yardıma çağırarak ihtiyacını hissettiler. O zaman Türkler, Arapların yanında metbu olarak değil, tâbi olarak çalışıyorlardı. Fakat her nereye gitseler hep kahramanca çarpışıp daima zafer kazandıklarından, gittikçe muzafferiyete alışmışlardı. Zaptettikleri ölkelerin servetlerini hayvanlarına yükleyip memleketlerine götürüyorlar, vatanlarında kalan Türklerle gösterip onları da kendileri beraber gelmiye ve işte böyle servetlerle dolu muhteşem bir ölkeye hep birlikte gidip yerleşmiye teşvik ediyorlardı. <sh. 80>. <a.g.m. Türklük. 1939. C. II, s. 2, sh. 161-163>. Türkler bu milletlerin

bulunduğu ölkeyi istilâyaya niyet ettikleri zaman...Türk milleti, yerinden kalkıp meydana çıkınca, dünyayı kapladı. Yer yüzü hepsini birden çekemeyeceği için, bu sefer çıkanlar vaktile çıkan ilk Türkleri ezmiye kalkıştular, bunlar onları garbe doğru sürdüler. İşte bu kol ilerlemeye başlar başlamaz, vaktile ilk Türklere yol gösteren ve köpeğe benziyen kılavuz tekrar ortaya çıktı. O, bunların önünde gidiyor, fakat bunlar ona yaklaşamıyordu. Hayvan kalkıp gitmek isteyince, sesini yükseltip "Guş" yani "kalkın!" diye bağırdı. : işte bu emir üzerine onlar da kalkarlar, kılavuzları duruncuya kadar peşinden giderler ve nihayet o durunca onlar da konaklardı. Bu hayvan, Türklere bir çok zaman yol gösterdikten sonra ortadan kayboldu: Biz de artık o hususta ne kitaplardan, ne ağızdan hiç bir şey duymadık, hiç bir şey okumadık; bizim kendi kanaatimize göre bu hayvan her kavmi kendi alıştığı şeylerle faydalı bir noktaya sevkeden Allahın iradesine alâmet olmaktan başka bir şey olamaz. Hak Taalâ vaktile İbranîlere nasıl koyun ve sığır kurbanları ve kâhinlere nasıl yıldızlarla yol göstermişse, Türklerin yolunu da alışkın oldukları hayvan şekillerile göstermiştir. Kılavuzları ortadan kaybolduğu zaman Türkler kralların idaresindeki ölkelerin ortasına gelmiş olduklarını ve bu yerin hep birden yerleşmelerine kâfi

gelmiyeceğini görüp her biri bir ölkeye gitmek üzere üç kola ayrıldılar: Bu ölkeler, cenup, şimal, merkez ölkeleriydi. Bunun üzerine ellerine üç çubuk aldılar, bunlara işaret koydular, sonra kaldırıp havaya attılar, yani Allahın bulunduğuna iman ettikleri semte fırlattılar; bunlar yere düşünce, çubuğu cenuba isabet eden kol Hindistan'ın yukarı taraflarına gitti. Evvelce aralarında verdikleri karara göre, her kol kur'anın kendisini sevkedeceği kıt'adaki ahali hangi Allaha ibadet ediyorsa o kol da işte o tanrıya tapacak ve yerli ahalinin dinini kabul edecekti. İşte bundan dolayı cenuba gidenler orada hıristiyanlarla müşriklere tesadüf ettiklerinden, bunlar da onlara iltihak ettiler ve bugüne kadar hıristiyan ve putperest olup kaldılar. Kur'ada şimal tarafına isabet edenler Rum imparatorluğunun şimal hududundadır ve bunlara bu ölkenin isminden kinaye olarak Kumanaye denir. Bunlar da gittikleri memleketin ahlâkları bozuk olmakla beraber dinen hıristiyan olan ahalisine iltihak ettiler. Hisselerine insanla meskûn yerlerin ortasında bulunan garp havalisi isabet edenler de Arap imparatorluğuna doğru gittiler, Araplarla karıştılar ve onların dinini kabul ve tatbik ettiler. <Beşinci Fasil>: Türkler, üç sebepten dolayı din bakımından araplarla birleşip onların dinini kabul etmişlerdir. Birinci sebep,

yukarda söylediğimiz gibi, Türklerin evvelce oturdukları içerek mintakada bile ötedenberi hep Allah birliği esasına iman etmiş olmalarıdır; her ne kadar gözle görülen semayı Allah saymışlarsa da, bu Allah'ın birliğine kani olmuşlardır. Hattâ bugün bile içlerinden görgüsüz bir kimseye sorulacak olsa, Kan Tanrı cevabını verir: Türk dilinde Kan gök mavisi, Tanrı da Allah demektir; Türkler semanın yegâne Allah olduğunu zannederler; onun için arapların tek bir Allaha iman ettiklerini öğrenince, onların dinini derhal kabul ettiler. İkinci sebep şudur: İlk türklerin Merv havalisini istilâ edip oralara yerleşmeleri Perslerin devrine tesadüf eder; işte bundan biraz sonra Hazreti Muhammed zukur edip ilkönce araplar ve ondan sonra acemler tarafından kabul edildi; çünkü Arap imparatorluğu artık parlamıştı; bu devlet hem Pers imparatorluğuna, hem şarkın bütün imparatorluklarına nihayet verip tek başına kalmıştı. İşte bunun üzerine Merv havalisine çıkmış olan Türkler de tıpkı Pers milletiyle Kurdaye ırkı gibi Arap devletine iltihak ettiler; sonradan göç eden muahhar Türkler kendi dillerini konuşan milletdaşlarına tesadüf edince, bunlar da onların verdiği izahat üzerine aynı dini kabul ettiler. Türklerin araplarla birleşmelerinin üçüncü sebebi de şudur: Araplar rumlara karşı açtıkları seferlerde Türkleri ücret mukabilinde

*hizmetlerine aldıklarından, Türk askerleri mamur memleketlere giriyor ve yağma ile geçiniyorlardı; işte bu seferlerde Türkler Hazreti Muhammed'in putlara ve sair mahlûkata tapmaktan vazgeçip kendi dinine girecek insanlara münbit ve mamur ölkeler mev'ut olduğundan ve onların bu güzel yerlerde saltanat süreceklerinden bahseden hadisini araplardan işitip kabul etmişlerdi. Türkler işte bu arzuya kapıldıklarından, arapların dinini kabul ettiler; sünnet olmya, islâm şeriatinin esaslarına riayet etmiye ve namazdan evvel abdest almya razı oldular. Bu üç sebep, Türklerin Hazreti Muhammed'i tasdik edip araplarla birleşerek âdeta tek bir millet teşkil etmelerile neticelendi. Araplar da bilmukabele saltanat tahtına cülûs edecek Türklerin İslâm padişahı ilân edilmesini kabul ettiler ve bu hususta şart olarak da padişahın din reisi olan halife tarafından iclâs edilmesini ileri sürdüler. İşte gerek bunlar, gerek bu kabîl sebeplerle Türkler, din itibarile araplarla birleştiler. Türkler, İran havalisini fethedip şehirleri işgale başladıkları zaman, kendilerine bir hükümdar seçmek istediler. Aşiret beyleri toplandı; kendilerince en mühim ve en şerefli sayılan 70 oymaktan birer kişi gelerek 70 kişi cem' oldu. Bunlar halka teşkil edecek surette dizildi. Her birinin elinde bir çomak vardı; toprağın üstünde değirmi bir şekil çizildi; içlerinden kimin çomağı dairenin ortasına düşerse, işte onun hakan ilân edileceğine and içildi. Bunun üzerine her biri elindeki çomağı elinden geldiği kadar yükseğe attı; bütün çomaklar dairenin dışına düştü; Yalnız bir tanesi tam ortasına düşüp yere dimdik saplandı; bu çomak ehemmiyetsiz bir oymağın çomağıydı; işte bu oymağın beyi hakan oldu". [İsmail H. Danişmend, 'Süryânî Mikâil Vakayinamesi'. *Türklük*, 1939. C. I, S. 1 ve 2, sh. 70-80; sh. 161-163].*

2. Ergene Qon sözünün Câmi'üt-Tevârîh'te geçtiği yerler (Farsça ve İngilizce çeviri metinleri):

Alıntılar için kullanılan kısaltmalar [Bu kısım Evrim Binbaş tarafından hazırlanmıştır.]:

R/M: Rashîd al-Dîn, *Jami' al-Tavarîkh*. 4 Vols. Muhammad Rushan, Mustafa Musavî (eds.) Tehran: Neşr al-Berez, 1373.

R/A: Rashîd ad-Dîn, *Djami' at-Tavarix*. Tom I, Chast 1 Kriticheskiy tekst A. A. Romaskevicha, A. A. Khetagurova, A. A. Ali-Zade, Moskva, 1965.

R/Th: Rashiduddin Fazlullah, *Jami'u't-Tawarikh-Compendium of Chronicles*. W. M. Thackston (trans.) Harvard University Department of Near Eastern Languages and Literatures, 1998.

<p>R/M, 43-44; R/A, 83-88.</p> <p>اقوام که معلوم است که اصل شعب ایشان از آن دو شخص است که در ارگنه قون رفتند، به تناسل و توالد او روغ ایشان بسیار شد و لفظ مغول اسم جنس ایشان گشت، و بر دیگر اقوام که با ایشان مانده اند بر سبیل مجاز می گویند. چه آغاز اطلاق این لفظ از عهد ایشان بوده، و این مغول یک قوم بوده اند از اقوام اتراک. و چون عنایت ازلی در حق ایشان بود به قرب چهار صد سال زمان شعب بسیار از ایشان پیدا شد و به کثرت از دیگر اقوام زیادت گشتند؛ و بواسطه شوکت ایشان دیگران در این ولایت به اسم ایشان شهرت یافتند. چه اکثر اتراک را مغول می خوانند؛ چنانچه پیش از این چون تاتار غالب بودند جمله را تاتار می گفتند؛ و هنوز عرب و هند و ختای تاتار شهرت دارد. و این مغولان اصلی بتدریج دو قسم گشته اند:</p> <p>قسم</p> <p>اول شعبی که از آن اقوام مغول اصلی که در ارگنه قون بودند با دید آمده اند و هر یک اسمی و لقبی مخصوص یافته و از آنجا بیرون آمده اند: نکون، اوریانگقت، قنقرات، کلنگقوت، قونجین، اوشین، سولدوس، ایلدورکین، اورتاوت، قونگقتای، ارلات، ایکیراس، اولقوت، قورولاس، ایلجگن، قونگلوت، [بایاوت]، [گنیگت].</p>	<p>English Translation R/Th, 25-26 The tribes of whom it is known that they originated with two persons who went to Ärgänä.-qun and begat and multiplied are known generically by the word Mongol, as are others resemble them. In short, the beginning of the usage of this word was during their time. The Mongols were a nation of the Turks, and since they were favored by divine grace, over a period of nearly four hundred years numerous branches of them appeared and they outnumbered all other nations. Because of their might, others in the area became known by their name, since most Turks are called Mongols, as it was before when the Tatars were dominant and all were called Tatar. Among the Arabs, Indians, and Cathaians they are still known as Tatars. The original Mongols gradually divided into two groups.</p> <p>The first branch: each of the branches that appeared from the original Mongols who were in Ärgänä.-qun took a particular name and epithet and emerged from Ärgänä.-qun. They were the Nüküz, Uriangqat, Qunqirat, Ikiräs, Olqunu'ut, Qorolas, Eljigin, Qongli'ut, Oriyat, Qongqotan, Arulat, Kilungghut, Qirjin, [H]ushin, Suldus, Baya'ut, Ildürkin, and Kinggiyat.</p>
---	---

<p style="text-align: center;">قسم</p> <p>دوم اقوامی که از سه پسر خاتون دویون بایان، آلان قوآ نام که بعد از وفات شوهرش در وجود آمدند منشعب گشته اند؛ و دویون بایان از مغولان اصلی بوده که یاد کرده شد و آلان قمع از قوم قورلاس و این اقوام نیز دو قسم اند</p>	<p>The second branch consists of the nations that branched off from the three sons of the wife of Dobun Bayan, Alan Qoa, who were born after the death of her husband. Dobun Bayan was of the original Mongols who have been mentioned. Alan Qoa was of the Qorolas tribe. These tribes are of two divisions, as follows.</p>
<p style="text-align: center;">نیرو</p> <p>[مطلق و ایشان شانزده قوم اند]: قتقین، سالجیوت، تایچیوت، هرنگان، سیجیوت، چینس، و نکوز نیز گویند؛ نویاقین، دوریان، بآرین، برولاس، هدرکین، جوریات، بودات، دوكلات، بیسوت، سوکان، قنگتایت.</p> <p style="text-align: center;">هرون</p> <p>که ایشان را قیات می گویند و بر دو قسم اند: قیات مطلق بر این موجب: یورکین جنگشیوت. قیات یسار قیات بورجقین یعنی اشهل چشم، و شعب ایشان از پدر چینگگیز خان آغاز شده و به اوروغ چینگگیز خان و پدر او منسوب اند.</p>	<p>First are the original Niru'un: Qataqin, Salji'ut, Tayichi'ut, Härigän, Sanchi'ut, Chinas (also called Nüküz), Noyaqin, Uru'ut, Mangqut, Dörbän, Ba'arin, Barulas, Hadargin, Jä'ürayit, Buda'at, Doqolat, Besüt, Sügän and Qingqiyat.</p> <p>Second are the Niru'un who are called Qiyat and consist of two branches, (1) the "real" Qiyat, the Yürkin, Changshi'ut, and Qiyat Sayar, and (2) the Qiyat who are the Borjigin, which means dark-eyed, and the branches of whom began with Genghis Khan's father and who are attributed to his family and that of his father.</p>
<p style="text-align: center;">قسم اول</p> <p>که ایشان را مغول درلکین گویند</p> <p>ایشان شعب و اقوامی باشند که از نسل بقیه قوم مغل نکوز و قیات که در ارگنه قون رفته بودند متولد گشته اند و پیش از زمان دویون بایان و آلان قوآ بوده اند</p>	<p>R/Th,79</p> <p>The first section is on those who are called Dürükün Mongols. They are the various branches and clans that were born from the lineage of the remainder of the Nüküz and Qiyän Mongol tribe that had gone to Ärgänä.-qun and existed before the time of Dobun Bayan and Alan Qoa.</p>
<p style="text-align: center;">قوم اوریانگقت</p> <p>این قوم از نسل قیان و نکوز مذکور منشعب شده اند، و گروهی دیگر هستند که ایشان اوریانگقت بیسه می گویند لیکن اینها از ایشان جدا و ممتازاند. آن قوم بیسه در حدود برقوقین توکوم آنجا که قوم قوری و برقوت و تومات می نشینند به یکدیگر نزدیک اند، و قبایل و شعب ایشان</p>	<p>R/Th, 82</p> <p>The Uriangqat Tribe This tribe descends from Qiyän and Nüküz. There is another group called the "Forest Uriangqat," but they are separate and distinct. The forest people live near each</p>

مغول اصلی نیستند، چنانکه در فصل سابق یاد کرده شد. و این اوریانگت دعوی می کنند که در دمیدن هفتاد دم ارگنه قون ممد و معاون و متفق بوده اند.

other on the borders of the region of Barqujin Tögüm, where the Qori, Barghut, and Tumat tribes dwell. Their clans and branches are not original Mongols, as was stated in the last section. These Uriangqat claim that they helped run the seventy bellows in Ärgänä.-qun.

R/M, 157; R/A, 387

قوم قنقرات

این قوم از نسل آن دو شخص اند که در ارگنه قون رفته اند. و چنانچه ذکر رفت نقل می کنند که این قوم قنقرات پیش از دیگران بیکنگاج بیرون آمده اند. ناگاه چنانکه آتشدهای دیگر اقوام در زیر پای آورده اند؛ و معتقد مغول آن است که درد پای قنقرات که بسیار اتفاق می افتد به سبب آن حرکت است که بزه آن تعدی به پای تعدی کرده. و دیگر مغولان در قدیم الایام از قنقرات بواسطه آنکه پیشتر بیرون آمدند، دلماندگی نموده اند و با ایشان مخالفت کرده. و نزد ایشان این معنی شهرتی دارد.

R/Th, 84

The Qunqirat Tribe

This tribe is also descended from the two persons who went into Ärgänä.-qun. As has been mentioned, it is related that the Qunqirat tribe left that place without warning and without consultation with the others, trampling their braziers as they went. The Mongols believe that the gout so prevalent among the Qunqirat is a result of that action and that the crime infected their feet. In ancient times the other Mongols developed a bone of contention with the Qunqirat for having left first. This well known among them.

R/M, 192; R/A, 499-501

قوم چینس

ایشان هر چند از قوم تایچیوت بوده اند لیکن در وقت جنگ چینگگیز خان و تایچیوت با چینگگیز خان متفق بودند. و این شعبه از دو پسر چرقه لینگوم اند، چنانکه در شعبه او شرح داده شد که زن برادر خد را بخواست، و دو پسر از او در وجود آورد؛ یکی را نام کندو چینه، و دیگر را اولکچین کرده. و چینس جمع چینه باشد. و معنی این دو نام مذکور گرگ نر و گرگ ماده باشد. و کسانی که از شعبه آن فرزندان باشند ایشان را چینس گویند. و بعضی آن قوم را نکوز نیز گویند و قومی دیگر را درلکین مغول خات هم نکوز می گویند. و آن قوم شعبه ای از آنانند که از ارگنه قون بیرون آمده اند و به هفتاد دم آهنگران کوه آهن گذاخته، چنانکه در فصول سابق یاد کرده شد.

R/Th,102

The Chinas Tribe

Although they too are of the Tayichi'ut clan, during Genghis Khan's fight with the Tayichi'ut they were allies of Genghis Khan. This branch came into existence from two of Charaqa Lingqum's sons, as was explained in the section on him, for he married his brother's widow and had by her two sons, Kündü China and Ölöchgin China. *Chinas*

	<p>is the plural of China, and the two names mean male wolf and female wolf. Those descended from them are called the Chinas. Some of this clan are also called Nüküz. Another tribe of the Dürükün Mongols are also called Nüküz: they are a branch of those who emerged from by melting the mountain with ironsmith's bellows, as was explained in previous section.</p>
<p>R/M, 218</p> <p>داستان دوبون بایان و خاتون او آلان قوآ و حکایاتی که بتخصیص تعلق به تاریخ ایشان دارد. غیر آنچه به هرجا آمده باشد، و آن دو قسم است.</p> <p>قسم اول در شرح ابتدای احوال ایشان</p> <p>مورخان اترک صادق القول چنان تقریر می کنند که تمامت اقوام مغول از نسل آن دو شخص اند که در ارگنه قون رفته بودند، و از آن جمله که از آنجا بیرون آمدند امیری معتبر بوده، مقدم و سرور بعضی اقوام، پورته چینه نام، که دوبون بایان که شوهر آلان قوآ بود، و چند قوم دیگر از نسل وی اند، و خواتین و فرزندان بسیار داشته. و از خاتون بزرگتر، قوآ مرال نام، پسری آورده که مقبلترین فرزندان او بوده و به مرتبه پادشاهی رسیده، نام او بتچی قان، و او را پسری بود تماچ نام که قایم مقام او گشته.</p>	<p>R/Th, 114</p> <p>The Story of Dobun Bayan and his wife, Alan Qo'a, and the pertain to their history, ezclusive of what can be found everywhere; comprising two parts. Part One: The Beginning of their history</p> <p>Trustworthy historians of the Turks report that all the Mongol tribes are 1 the two persons who went into Ärgänä.-qun. One of those who emerged from there was an important commander, a leader and chief of trives, Börtä China [Blue Wolf] by name, from whom Alan Qo'a's husband, and several other clans were had many wives and sons. By his chief wife, Qo'ai Maral [White Doe] had a son, the most important of his sons, who attained rulership.</p>

3. Şecere-i Terakime'de Ebulgâzi Bahadır Han'ın Reşideddin ve kendisi hakkında verdiği bilgiler (Çeviriyazıları ana metinde verildi):

شول تاریخ فقیرینک آلدیم دا بار کتاب نینک
اولندا هم آیتب ایردم موندین باشقه اون بیٹی چکیز نامه حاضر توروب
تورور آنلار نینک یوزیندین بی تی تورور من کتابلار تیکان بیروت احفلاز
بو کتاب نینک یوزیندین اول کتابغه بی تی آندین بری اوچ یوز بیٹی
ایکی میل بولوب تور خدای بیلور بیگرمی نجه غه بیلیب تورور و یا
اوتوزغه هر لجه غه اوتکارکان ساین بیر نیجه سوننی غلط قیلا قیلا تام
تاریخلار نینک اوچدان بیزین بلکه یازیننی غلط قیلیب تورورلار
تاریخلاردا بئیلکان تاجلار نینک و سولار نینک و بیزلار نینک و گئی لار نینک
آتلاری مغول و یا ترک تیلی تورور کتاب آتخان مصتفیلار بی تی تورغان
کاتبلار ایکی سی (فارسی تکی) هم تاجیک نی مغول یلین بیلورلار و نی
ترک یلین مغول نینک بعضی کیشیلاری نینک آتلارینی بیر تاجیک کا اگر
اون کون اوکراتیب اوتورسانک تیلی اوکرولماس اول نیچوک بیٹی سون بو
فقیر ترکی و فارسی نینک تیلی نی و لغتلارینی و اصطلاحلارینی بیلنک لیکدا
خدای تعالی اول مقدار نصیب بیریپ تورور بو وقتدا ترک و تاجیکدا
کوک کیم فقیرغه بیزکامجه بیزکان کشی بولماغانی و تقی بیر نیرسه سبب
بولوب قلماقسه یاریپ آندا بیر میل توردم مغول نینک تیلینی و رسمینی و
اصطلاحلارینی بیغنی اوکوندوم بو تاریخی بیغنی و بیان بارجهلاری بولسون
تیب ترکی تیلی بیزلان آتدیم ترکی نی هم آندا آیتب من کیم بیغنی یاشار
اوغلان توشونور بیر کلمه ججهای ترکی سنیدین و فارسیدین
وعربی دین قوشمای من روشن بولسون تیب اگر اجل نینک اوندای جیبی
اوندای کیلنسا اوشبو کتابنی فارسی تیلی بیزلان مرضع ایشاک کونکولومدا
بار تکرری بیگورسه ایمدی سوزلادوک سوزلالی تیب باشلاغان سوزیمزدین
قالغالی

قزوینلی خواجه رشید آیتا تورور ایراندا چکیز اولادیندین پادشاهلیق قباغان جماعتدین اول کشتی که مسلمان بولدی چکیز اوغلی تولى خان آينک اوغلی هلاکو خان آينک اوغلی اباقا خان آينک اوغلی ارغون خان آينک اوغلی غازان خان عليه الرحمة ایردی اول پادشاه بولغاندین سونک بیر بیرى پای تحت قیلدی منى چاقرب عنایت یوزینه کلب و زیر قیلدی تمام ایران ملکى نینک اختیارینی مینک قولمغه یردی بیر بیل بولغاندین سونک بیر کون منى چاقرب آیتدی الحمد لله بیز مسلمان بولوق بیز نینک اولوغ آتامیز هلاکو خان مغولستاندین کیلکاندین برى ایکی اوچ آرقا اوتدی ایندی بیزدین سونک دنیاغه کیلکانلار مغول نینک تیلینى و سوتینی پیرینی و یورتینی و ادوقلارینی اونوتورلار یلماس لار مغول یورتیندا اولتورغان ایل کوپ تورور آنلار نینک قایسی سی نینک سونکاکی مغول تورور و قایسی سی مغول ایماس مؤنلار نینک بارچه سینی بیر بیرکا جمع قیلغیل تیب حکم قیلدی من عرض قیلدم بیر کشتی نینک قولیندین بیز ایش کیلور من غه اولوغ خدمت بو یوروب سیز تیب خان آیتدی بو ایش سندین اوزکا کشتی نینک قولیندین کیلماس بیزدا مغول تیلی بیزلان بئیکان کتابلار بار بئیلماکان سوزلارنى یاد یلا تورغان کیشلاریمز بار تیب بئیش آلتی مغول نینک قری سوزینی یلا تورغان کشتی لارنى مینک قاتیندا قويدیلار و تقی خان نینک بیر اولوغ بیکی بار ایردی آتی بولاد و لقی چکسانک آنفا علیحدّه پویوردیلار کیم بو وقتیدا مغول نینک اصل نسیبی سندین یختی ییلور کشتی یوقتور هم مغول نینک تیلین ییلورسن هم کتایین اوقورسن تیب حکم قیلغاندین سونک بولاد چکسانک بهادور باشلیق اول جماعت آیتدیلار تاریخ هجرى بیسی یوز تقی ایکیدا ایردی من بو تاریخنى بتم و آتینی جامع التواریخ قویدم

BİLDİRİNİN KAYNAKÇASI

[Kaynakçada doğrudan erişemediğimiz ama konuyla ilgili gördüğümüz önemli çalışmalara da, yer verilmiştir. Bunlar kaynakçada birer * ile gösterilmiştir.]

*Abu'l-Gâzî, *Abulgasi Bagadur chani historia mongolorum et tartarorum*, [İbrahim Halfin, trans. by Ch. Frahn], Kazan, 1824.

*Abu'l-Gâzî, *Abulgazi Bagadur Chans Geschichtsbuch der mugolisch-mongolischen oder mogorischen Chane* [Messerschmid, trans. by Schenström], Göttingen, 1780.

*Abu'l-Gâzî, *Histoire genealogique des Tartares traduit du Manuscrit tartare d'Abulgazi Bagadur Chan* [Trans. by Barenn, notes by Dr. Bentinek].

La Haye, 1776, vols. I-II.

Abu'l-Gâzî, *Şecere-i Evşâl-i Türkiye*, [Ahmed Vefik Paşa neşri], Dersaadet (İstanbul), 1864.

Abu'l-Gâzî, *Şecere-i Türk*, [Rıza Nur neşri], İstanbul, 1925.

Abû'l-Ghâzî, *Histoire des Mongols et des Tatares par Aboul-Ghâzî Bahâdour Khan*, [Ed. and tr. P. I. Desmaisons], Saint Petersburg, 1871-72; [repr. Amsterdam Philo Press, 1970 2 vols.].

Abû'l-Ghâzî. *Rodoslovania turkmen: sochinenie Abu-l Gazi khana Khivinskogo*, [ed. and tr. A. N. Kononov], Moskva-Leningrad. 1960

Akhsîkandî, Sayf ad-Dîn. *Majmû'atü't-tavârih*, [Farcs. ed. T. A. Tagirdzhanov.], Leningrad, 1960.

*Asimov, M. S., *Ethnic Problems of the History of Central Asia in Early Period*, Moscow, 1981.

Ateş, Ahmed, "Câmi'al-Tavârih Tenkidi Münâsebeti İle", *Türk Tarih Kurumu Belleten*, [Ankara], Ocak 1961, c. XXV, s. 97, sh. 29-61.

Ateş, Ahmed, *Câmi' Al-Tavârih*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1958.

- Atsız, Nihal, *Müneccimbaşı Şeyh Ahmed Dede Efendi, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, 1940.
- Atsız, Nihal, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1943.
- Atsız, Nihal, *Türk Tarihinde Meseleler*, Ankara, 1966.
- Banarlı, N. Sâmi, "Ergenekon Destanı", *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1971. C. I, sh. 25-27.
- *Barfield, T., *The Perilous Frontier*, Oxford, 1989.
- Basilov, V. N. (ed.), *Nomads of Eurasia*, (trans. M. Zirin), Seattle, 1989.
- *Bawden, C. R., *The Mongol Chronicle Altan Tobçi*, Wiesbaden, 1955.
- Baykara, Tuncer, *Zeki Velidi Togan, Hayatı ve Eserleri*, Ankara, 1989.
- *Berezin, N. İ., *Sbornik letopisey. Istoria Monglov Raşid-Eddina*, St. Petersburg, 1858 [tercüme]; 1861 [orijinal metin].
- Biçurin, N. J. A., *Sobranie svedenij o narodax obitavşix v Srednej Azii v drevnie vremena*, Moskva-Leningrad, 1950, t. I; 1952, t. II.
- *Blochet, E., *Djami el-Tevarikh. histoire general du monde par Fadl Allah Rashid ed-Din, Tarikh-i moubarek-i Ghazanni, histoire des Mongols, editée par E. Blochet*, Leiden-Brill, 1910, t. I; 1911, t. II.
- *Blochet, E., *Introduction a l'histoire des Mongols*, Leiden-London, 1910.
- *Boodberg, Peter A., "The language of the T'o-pa Wei" *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 1939, v. I, pp. 167-185.
- *Boyle, J. A., "The Alexander Legend in Central Asia", *Folklore*, 85 (Winter, 1974), pp. 217-228.
- *Boyle, J. A., "The Alexander Romance in Central Asia", *ZAS*, 9 (1975), pp. 265-273.
- *Chavannes, Edouard, *Documents sur les Tou-kiue (Turcs) Occidentaux*, St. Petersburg, 1903.
- *Chavannes, Edouard. "Les pays d'Occident d'après le Wei lio", *T'oung Pao*. [Leiden], 1905, v. VI, pp. 519-571.
- Chavannes, Edward, *Documents sur les Tou-Kiue (Turcs) Occidentaux, recueillis et commentés suivi de Notes Additionnelles*, St. Petersburg, 1903, [reprinted in one volume: Paris, 1941; Taipei, 1969].

- Christopher I. Beckwith, 'On The Royal Clan Of The Turks' in *The Tibetan Empire in Central Asia*, Princeton, 1987, pp. 206-208. .
- Christopher I. Beckwith, *The Tibetan Empire in Central Asia*, Princeton, 1987.
- *Clauson, Sir Gerard, 'Turks and Wolves', *Studia Orientalia*, [Helsinki], 1964; v. 28/2 , pp. 16-20.
- *Cleaves, F. W., *The Secret History of the Mongols*, Cambridge, 1982.
- Çay, A. Halûk, *Türk Ergenekon Bayramı-Nevruz*, Ankara, 1985.
- Çobanoğlu, Özkul, 'Kılavuz Bozkurt Motifi... ', *G. Ü. Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Kadri Erogan Hacı Bektaş Veli Armağanı*, Ankara, 1997, sh. 165-173.
- *Daffina, P., "La migrazione dei Wu-sun", *Revista degli studi orientali*, [Roma], 1969, t. XLIV, pp. 143-155.
- Danişmend, İsmail Hami, 'Süryânî Mîkâîl vakayînamesi', *Türklük*, [İstanbul], 1939. C. I; s. 1; sh. 74-80. (devamı mütebaki sayılarda).
- Dankoff, R., *Compedium of the Turkic Dialects. Mahmûd el-Kâşgarî*, [in collaboration with James Kelly], Harvard, 1982-1985, vols. I-III.
- De Groot, J. J. M., *Die Hunnen der vorchristlichen Zeit*, Berlin-Leipzig, 1921.
- Derleme Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1972.
- Desmaisons, P. I., *Histoire des Mogols et des Tatares par Aboul-Ghâzi Behadour Khan*, [Publiée, Traduite et Annotée par Le Baron Desmaisons], St. Petersburg, 1871, t. I; 1874, t. II
- DeWeese, Devin, *Islamization and native religion in the Golden Horde: Baba Tükles and conversion to Islam in historical and epic tradition*, The Pennsylvania State University Press, University Park, Pennsylvania, 1994.
- Divitçioğlu, Sencer, *Kök Türkler*, İstanbul, 1987.
- Doerfer, G., *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, Wiesbaden, 1963. vols. I-II.
- Duck-Chan Woo, 'Eski Türkler ve Eski Koreliler Arasındaki İlişkiler', *DTCF Doğu Dilleri Dergisi*, [Ankara], 1993, C. v, s. 2, sh. 169-175.

- Eberhard, W., *Çin'in Şimal Komşuları*, Ankara, 1942.
- Ebu'l-Gâzi Bahadır Han, *Şecere-i Türk*, (Bugünkü Türkçeye Terc.: Rıza Nur), İstanbul, 1925.
- Ebu'l-Gâzi Bahadır Han, *Şecere-i Türk: Histoire des Mongols et des Tatares*, (ed., trans. P. I. Desmaisons) St. Petersburg, 1871, t. I; 1874, t. II [reprint, Amsterdam, 1970].
- *Ecsedy, Hilda, 'Tribe and Tribal Society in the 6th Century Turk Empire', *Acta Orientalia Hungarica*, [Budapest], 25 (1972), pp. 245-262.
- Ekrem. N-Erkin H. 'Uygurlarda Nevruz Kutlamaları', *Nevruz Kutlamaları Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ankara, 1995, sh. 155-166.
- Eliade, Mircea, *Le Chamanisme*. . . Paris, 1951.
- Eliade, Mircea, *Shamanism*, [Translated from the French by W. R. Trask]. Princeton, 2nd ed. 1978.
- Ercilasun, Ahmet B., 'Ergenekon Destanı', *Büyük Türk Klâsikleri*, İstanbul, Ötüken-Söğüt, C. I, sh. 53-54.
- Ercilasun, Ahmet B., *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, Ankara, 1991/1992, C. I. -II
- Ergin, Muharrem, *Orhun Âbideleri*, İstanbul, 1970.
- Erünsal, İ., *Müneccimbaşı Tarihi* (Müneccimbaşı Ahmet Dede), İstanbul, 1980?, [Tercüman 1001 Temel Eser nr. 37], C. I-II.
- Esin, Emel. *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Târîhi ve İslâma Giriş*, İstanbul, 1978.
- *Franke, O., *Beitrage aus chinesischen Quellen zur Kenntnis der Türkvölker und Skythen Zentralasiens*, Berlin, 1904.
- Golden, Peter B., *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*, Weisbaden, 1992.
- *Granet, Marcel. 1926. *Danses et legendes de la Chine ancienne*, I-II. Paris.
- Grousset, René, *L'empire des steppes*, Paris, 1939.
- Gumilyev, Lev, *Qadim Türkler*, [terc. V. Guliyev, V. Hebiboğlu], Bakû, 1993.
- Güngör, Harun, 'Önasya Kültürlerinde.... Nevruz', *Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ankara, 1995, sh. 31-36.

- *Haloun, G., 'Zur Üe-Tši Frage', *Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft*, [Berlin], 1937, v. XCI., sh. 243-318.
- *Hartmann, Richard, 'Ergeneqon' in *Festschrift Georg Jacob*, (ed. Theodor Menzel), Leipzig, 1932, pp. 68-79.
- Hîve Hanı Ebulgâzi Bahadır Han, *Türk Şeceresi <Şecere-i Türk>*, [Dr. Rıza Nur nakli.] İstanbul, 1925.
- *Holmgren, J., *Annals of Tai. Early T'o-pa History According to the First Chapter of the Wei-shu*, Canberra, 1982.
- *Howorth, H., *History of the Mongols*, London, 1876.
- *Hulsèwe, A. F. P., *China in Central Asia. The early Stage: 125 B. C. -A. D. 23*, Leiden, 1979.
- İnan, A., *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara, 1954.
- İnan, A., 'Börü= Kurt ve Yok= Hayır Kelimeleri Üzerine', *Türk Dili Dergisi*, [Ankara], 1958, C. VII, s. 84; sh. 606-608.
- İnan, A., 'Türk Destanlarına Genel Bir Bakış', *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, [Ankara], 1954, sh. 189-206.
- İnan, A., 'Türk Rivayetlerinde Bozkurt', *Türkiyat Mecmuası*, [İstanbul], 1926-28; C. II, sh. 131-137.
- *Jahn, Karl, *Geschichte Gazan-Han's aus dem Tarih-i Mubarak-ı Gazani des Raşid al-Din*, London, 1940.
- *Keightley, D. N. (ed.), *The Origins of Chinese Civilization*, Berkeley, 1983.
- *Kljaštorny, S. G., 'Problemy rannej istorii plemeni türk (Aşina)'. in: *Novoe v sovetskoj arxeologii. Materialy i issledovanija po arxeologii SSSR*, Moskva, 1965.
- Kljaštorny, S. G., *Drevnetjurkskie runičeskie pamjatniki*, Moskva, 1964.
- Kljaštorny, S. G., 'The Royal Clan of the Turks and the Problem of its Designation', in *Post-Soviet Central Asia*, [Edited by T. Atabaki and J. O'kane], London-New York, 1998, pp. 366-369.
- Kljaštorny, S. G. -Livšic, V. A., 'The Sogdian inscription of Bugut revised', *Acta Orientalia Hungaricae*, [Budapest], 1972, v. XXVI. pp. 69-102.

- Köprülü, M. Fuat, 'Ergenekon', *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1926, sh. 65-68
- *Kwanten, L., *Imperial Nomads: A History of Central Asia: 500-1500*, Philadelphia, 1979.
- Lessing, Ferdinand, *Mongolian-English Dictionary*, Bloomington, Indiana, 1973.
- Lugal, Necati, *Müneccimbaşı Şeyh Ahmed Dede Efendi'nin Sahayifü'l-Ahbâr fi Vekayi'il-Âsâr yahut Camiü'd-Düvel adlı eserinden: Karahanlılar Fasikülü*, [N. Atsız'ın ve Zeki V. Togan'ın notları; N. Atsız tarafından Müneccimbaşı'nın hayatı ve eserleri adlı yazısı ekli], İstanbul, 1940.
- *Maenchen-Helfen, J., *The World of the Huns: Studies in their History and Culture*, [Ed. Max Knight], Berkeley and Los Angeles, 1973.
- Mahmud Kaşgarî, *Divanü Lügati't Türk*, [Besim Atalay neşri], Türk Dil Kurumu, Ankara, 1941; C. I-IV.
- *Marquart, J., 'Über das Volkstum der Komanen', *Osttürkische Dialektstudien*, [Ed. W. Bang, J. Marquart], Berlin, 1914, sh. 261-334.
- *Mau-tsai, Liu, *Die chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'u-küe)*, Wiesbaden, 1958, vols. I-II.
- McGovern, W. M., *The Early Empires of Central Asia*, Chapel Hill, 1939.
- *Michael le Syrian, *Chronique de Michel le Syrian, Patriarche Jacobite d'Antioche (1166-1199)*, [Ed. and tr. J.-B. Chabot] 4 vols, Paris, 1899-1910.
- *Miller, R. A., *Accounts of Western Nations in the History of the Northern Chou Dynasty*, Berkeley-Los Angeles, 1959.
- Mirza Uluğbek, 'Ergene Kon' *Tört Ulus Tarihi* [Farsçadan terc. B. Ahmedov, N. Narkulov, M. Hasaniî], Taşkent, 1994, sh. 57-61.
- Muhammed Mahdî Xân, *Sanglax*, A Persian Guide to Turkish Language [Facsimile Text with an Introduction and Indices by Sir G. Clauson], London, 1960.
- Müneccimbaşı Derviş Ahmed, *Sahâifü'l-Ahbar*, (Nedim Efendi tercümesi), İstanbul, H. 1285, C. I. -II

- Orkun , H. Namık, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu, İstanbul, 1936-1941, C. I-IV.
- Ögel, B., 'Ergenekon veya Ergenekun Efsanesi', *Türk Ansiklopedisi*, sh. 229-301.
- Ögel, B., 'Türklerin Kurttan Türeyişi ile İlgili Efsaneler', *Türk Mitolojisi*, Ankara, 1971, sh. 13-29.
- Ögel, B., *Türk Mitolojisi*, Ankara, 1971.
- *Pelliot, Paul, 'A propos des Comans', *Journal Asiatique*, [Paris], v. I (1920), pp. 125-185.
- *Pelliot, Paul, 'Neuf notes sur des questions d'Asie Centrale' *T'oung Pao*, [Leiden], v. 26 (1926), pp. 201-266.
- *Prušek, J., *Chinese Statelets and the Northern Barbarians in the Period 1400-300 B. C.*, New York, 1971.
- *Quatremere, E., *Historie des Mongols de la Perse par Rachid-Eddin*, Paris, 1836.
- Rashîd ad-Dîn, *Djami 'at-Tavarîh*, [Kritičeskij tekst t.I/1: A. A. Romaskeviça, L. A. Khetagurova, A. A. Alizade], Moskva, 1965.
- *Rashîd ad-Dîn, *Historie des Mongols de la Perse par Rachid-Eddin*, [Quatremere, E.], Paris, 1836.
- *Rashîd ad-Dîn, *Sbornik Letopisei*, [I/1, trans. L.A.Khetagurova, ed. A. A. Semenov], Moskva-Leningrad: Izd-vo AN SSSR, 1952; [I/2, by A. A. Semenov, O. I. Smirnova, B. I. Pankratov], Moskva-Leningrad, 1952.
- Rashîd al-Dîn, *Jami' al-Tavârikh* [M. Rushan, M. Musavî (eds.)], Tehran, 1373, 4 cild.
- Rashîd ed-Din, *Djami el-tevarikh: Histoire generale du monde*, [edited by Edgar Blochet], Leyden: E.J.Brill, 1911.
- Rashîd ed-Din, *Djami' at-tavarix*, [v.2, p.1, edited by A.A.Alizade], Moscow: Glavnaya Redaksiya Vostoçnoy Literaturı, 1980.
- Rashîd ed-Din, *Djami' at-tavarix*, [v.I, p.1, edited by A. A. Romaskeviç, L. A. Khetagurov, and A. A. Alizade], Moscow: Glavnaya Redaksiya Vostoçnoy Literaturı, 1965.

- Rashîd ed-Din, *Jâmi' al-tawârikh*, [Edited by Bahman Karimî], Tehran, 1362, vols.I-II.
- Rashiduddin Fazlullah, *Jami'u't-Tawarikh. Compendium of Chronicles*, [English Trans. and Annotation by W. M. Thackston], Harvard, 1998.
- Raşid ed-Dîn Fazlallâh, *Câmi'at-Tavârîx*, (edited by. A. A. Alizade), Baku-Moskva, 1957 t. I; 1965 t. II; 1980 t. III.
- Raşid ad-din Fazlallah, *Oguz-name*, [Red. Z. M. Bunyatov], Baku, 1987.
- *Raşid ad-din, *Sudrin Cuulgan/Raşid-ad-din*, [Red. G. Suhbaatar], Ulaanbaatar, Uhaanı Akademii, 1994.
- Sayf ad-din Aksikendi/Nurmuhammed, *Tarihtardın Cıynağı (Macmu'at -ut Tavârikh)*, [(terc. M. M. Dosbalov, O. Sooronov), 'Baş söz ve 'tüşünükter', O. Sooronov tarafından yazılmıştır], Bişkek, 1996.
- *Sinor, Denis, "A propos de la biographie ouigoure de Hiuan-tsang". *Journal Asiatique*, [Paris] 1939, v. II, pp. 543-590.
- Sinor, Denis, 'The Legendary Origin of the Türks' in *Folklorica: Festschrift for Felix J. Oinas*, [Egle Victoria Zygas and Peter Voorheis (ed.)] Bloomington: Research Institute for Inner Asian Studies. 1982, pp. 223-225.
- *Smith, A. D., *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford, 1986.
- Sümer, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Ankara, 1972, 2. bs.
- Tansel, Fevziye A., 'Notlar', *Ziyâ Gökalp Külliyyatı-I. Şiirler ve Halk Masalları*, Ankara, 1952, sh. 360.
- Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1963.
- Taskin, V. S., *Materialy po istorii sjunnu <Han-shu>*, Moskva, 1973.
- Tekin, T., *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu. Ankara, 1988.
- Togan, İsenbike, *Flexibility & Limitation in Steppe Formations*, Brill/Leiden-New York-Köln, 1998.
- Togan, N., 'A. Zeki Velidi Togan'ın Kendi Tasnifine Göre Mesai Evrakı', *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, [Ord. Prof. Dr. Ahmed Zeki Velidi Togan Özel Sayısı], [Erzurum], 1985; sh. 33-58.

- Togan, Zeki Velidî, 'Bozkurt Efsanesi', *Bozkurt Dergisi*, [Mart Özel sayısı], [İstanbul], 1969, sh. 18-20 ve 23.
- Togan, Zeki Velidî, 'Destanlara Göre İlk Türkler', *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1946; 2. bs. 1969.
- Togan, Zeki Velidî, 'Ebulgâzî Bahadır Han', *İslâm Ansiklopedisi*, C. IV, sh. 79-83.
- Togan, Zeki Velidî, 'Reşîd-üd-Din Tabîb', *İslâm Ansiklopedisi*, C. IX, sh. 709-712.
- Togan, Zeki Velidî, 'The Composition of The History of The Mongols by Rashîd al-Din', *Central Asiatic Journal*, [Wiesbaden], March 1962, Volume VII, Nr. 1, pp. 60-72.
- Togan, Zeki Velidî, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, İstanbul, 1942-47.
- Togan, Zeki Velidî, *Ibn Fadlan's Reisebericht*, Leipzig, 1939.
- Togan, Zeki Velidî, *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul, 1972.
- Togan, Zeki Velidî, *Tarihte Usul*, İstanbul, 1950, 2. bs. 1969.
- Torday, Laszlo, 'Grandson of Raven, Son of Wolf', *Mounted Archers: The Beginnings of Central Asian History*, USA, 1997. pp. 208-245.
- Torday, Laszlo, *Mounted Archers: The Beginnings of Central Asian History*, USA, 1997.
- Turan, Osman, *12 Hayvanlı Türk Takvimi*, Cumhuriyet Basımevi, İstanbul, 1941.
- Turgal, Hasan F., *Anadolu Selçukileri, Müneccimbaşı'ya Göre*, İstanbul, 1935.
- *Watson, B., *Records of the Grand Historian of China*, [Translated from the Shih-chi of Ssu-ma Ch'ien], New York, 1961.
- Yamada, Nobuo, 'The Original Turkish Homeland' in *Journal of Turkish Studies*, [Cambridge], 1985, nr. 9, pp. 243-246.
- Yeni Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1983.
- Yıldırım, Dursun, 'Köktürk Çağında Tanrı mı, Tanrılar mı vardı?', *Türk Bitiği*, Ankara, 1998, sh. 112-123.
- Yıldırım, Dursun, 'Köktürklerde Kağanlık Süreci', *Türk Bitiği*, Ankara, 1998, sh. 102-111.